

е (хирс)
Б-35

ШУКУРБЕК
БЕЙШЕНАЛИЕВ

Ужук

рөө менен биргелешип алалы — деп, Айымкан балдарына кеңеш салат. Ошол эле күздө Василий Коровин деген оруска Айымкан балдары менен малайлыкка барат. Коровиндин отун жагып, суусун алып, малын багып, эгинин айдашып, мурункуга караганда бир аз жакшы турмушка ээ болушат. Курсактары тоюнуп, кийимдери бүтөлөт. Иштерман Түмөнбай үйдүн ээси боло баштайт. Жаш Түгөлбай суу алуу, музоо кайтаруу, чай кайнатуу милдетин аткарат. Ак ниет бүлөнүн эмгегине көзү жеткен Коровин да аларга түзүк карашат. Аларды малайым эмес, компаниям — ортоктошуп оокат кылган адамдарым деп эсептейт. Ал болсо адам күчүнөн пайдалануудан сактангандыгы болсо керек.

Василийдин аялы ачуулуу адам эле. Кызматында жүргөндөрдүн баарысын атынан айтпастан өзүнчө бир бөлөк ат коюп алуучу. Түгөлбайды Букашка деп чакыруучу. Бир күнү Букашка кандайдыр бир кырсык менен самоорду суу куйбай жагып, эритип жиберет. Ачуулуу хозыйка аны жемелеп уруп-согот. Коровин түн ичинде балдарына тамгаларды окутуучу. Кечке жумушта жүрүп чарчаганына карабастан, Букашка да алардын жанына олтуруп кызыгуу менен орус тамгаларын үйрөнө баштаган. Жаатаарда гана үйүнө келип, апасынын жомокторун, кошокторун угуп жатып уйкуга кетүүчү. Жашоо тиричилиги кадимкидей жүрүп, көңүлү жайлана баштаган Айымкан апа бир күнү эле уулу менен сүйлөшүп олтурган кезинде:

— Анык азамат болчу мыкты-мыкты уулдарым өлүп, эки жаманым—эң улуум Түмөнбай менен эң кенжем Түгөлбай калдыңар. Буга шүгүр, — деп тамашалайт.

— Калп айтасың. Алар жамандыгынан өлүп калышкан да. Болбосо тирүү жүрүшпөйт беле,— деп Түгөлбайдын күлкү салганы алигиче эсинде. Айымкан кичи уулунун окууга дилгирлигин байкап, мектепке киргизүүгө аракеттенет. Түгөлбай 1924-жылы А. П. Чехов атындагы биринчи баскычтагы орус мектебине окууга кирет. Окуу — жетимдин көксөгөн максатынын бири болгон. Кат таанып, сабатсыздыгы жоюла баштаганда окуу китептериндеги орус жомокторун, аңгемелерин кызыгып окууга киришет. Барынан Тургеневдин «Мумусу» балапан жүрөгүн балкытып, таттуу таасирин тереңге чөгөрөт.

Пушкиндин, Лермонтовдун ырларын окуй баштайт. Болочок жазуучунун назик сезими эң биринчи ирет улуу орустун классикалык адабиятынын булагынын даамын

татат. Түгөлбай «Мен орус адабиятына милдеттүүмүн» деп бекеринен айтып жүргөн жок. Жаш Түгөлбайдын көркөм сөзгө кызыгуусу акырындык менен бутактанып, өрчүй берет. Китеп окуу, жомок үйрөнүү — анын эң сүйүктүү иши болуп калат. Чыгармачылык ишке биринчи шилтеген өз кадамы күтүлбөгөн учурдан башталган. 1928-жылдын гүл жамынган май айынын башталышы. Орус поэзиясынын алпы А. С. Пушкиндин чоң тандалмалуу жыйнагынын барактарын Түгөлбай кумарлануу менен ачып, «Балык жана балыкчы тууралу жомогун» көк шибердин үстүнө оонай жатып алып окуп жаткан. Ошол учурда бир жолдошу келип калат. Жанына жамбаштап олтура калып, Түгөлбайга танданып карап турат. Колундагы китебин жулуп алып, шектүү ийнин куушуруп кайра карматат да:

— Муну эмнеге окуйсун? Жөн эле наныңды жесенчи,— деп ал шылдыңдап күлөт.

— Билсең, бул дүйнөгө даңкы чыккан акын. Кур бекер чычалабай сен да оку,— деп жигитке жүрөктөгү тунук пикирин сунуш кылат.

— Орустун акыны жазганды сен түшүнө албайсың да.

— Түшүнүш керек. Ал тургай ушул сыяктуу акын жазуучу болом!— Түгөлбай өз оюна бекем турат. Бири жазам десе, экинчиси колуңдан эчтеке келбейт дейт. Акырында мелдеше кетишет. Бир жуманын ичинде Түгөлбай ыр жазмак болот. Эгер аткара албаса, экинчи сүйлөгүс болууга убадалашышат. Мөөрөйү үстөм болооруна көзү жеткен алиги жигит мыйыгынан күлүп короздонуп, белгиленген күндү күтөт. Он жети жашар Түгөлбай дал ошол минутадан баштап колуна кагаз, карандаш алып, көлдүн толкунундай тармал чач, акылга бай, жайык маңдай, кылымдарды көзөй тиктеген өткүр көз Пушкиндин сүрөтүн маңдайына коюп, анын жолун жолдоого канаттуу балапай сезимин камчылайт. Көөдөндөгү бал сөз а дегенде эле оңой-олтоң кагазга тамчылабайт. Ширин ойлорду көз алдына жыйнап келе берет. Денеси балкып, кыялы аркылуу аркы-терки чаап жаткан кетмен күчү чекеден терди сыгып чыгарат. Мурунураак анда-санда бирин-экин сөздүн башын кошо коюп кыңкылдап жүргөнү ага жөнөкөй эле адаттай сезилүүчү. Аяктары уйкашкан ыр куплеттерин түзөт. Ошентип биринчи, экинчи күн өтөт. Ою ширинделген Түгөлбай куплеттерге ыраазы болбойт.

Қайрадан Пушкиндин «Балык жана балыкчы жөнүндөгү жомогун» өтө кунтун коюп окуйт. Апасы Айымкандан көп жолу уккан «Капкакбай» деген жомок эсине түшөт. Балыкчынын акылсыз, ач көз кемпири сыяктанган Капкакбайдын аялынын опсуз кылык-жоруктары көз алдына тируу тартылат. Жомоктун кызыктуу окуясын ырга айдантып жаза баштайт. А дегенде элдик оозеки чыгарманын үлгүсүнө салып:

Илгерки өткөн заманда
Бир чал, кемпир болуптур,—

деп баштайт. Улам барган сайын сөз кенин жемирип тереңдетип үңүй берет. Талант менен ширелген жаш жүрөктөн булак суудай сызылып чыккан ширин сөз канаттуу сезимин эритип, биринчи кармаган калеминин жоргосун арбытат. Өз канынан жаралган жаңы жалындуу досу — поэзиянын мөмөсүнөн терип, даамын татып жатып, уйку-чарчоону унутуп, таң атырган күндөрү да болот. Ошентип, бир жуманын ичинде эки окуучулук дептерчени толтуруп «Капкакбай» поэмасын бүтөт. Дароо эле жолдошторуна окуп берет. Алар жактырышат. Мелдештен жеңиштүү болуп чыгат.

Ушинтип, Түгөлбайдын кагаз бетине түшүргөн тунгуч чыгармасы элдик оозеки бай казанын түпкүрүнөн сузулуп, орустун классикалык адабиятынын жалынына ширелип пайда болгон. Ал ар дайым «биринчи тарбияны элдик чыгарма менен орус адабиятынан алып калдым» деп айтып жүрөт.

Жүрөгүн бийлеген негизги максатын аткаруу үчүн билим алуунун пайдасынын зарылдыгын түшүнүп, 1929-жылы күзүндө Фрунзе шаарына келет да, айыл чарба техникумуна кирет. Ийгиликтүү окуу менен бирге, башталган ишин тынымсыз уланта берет. Жаңыдан телчиккен кыргыз адабиятынын борбордогу өкүлдөрү менен таанышат. Газетанын, педтехникумдун алдында уюшулган адабий ийримдерге барып катышып турат.

Эң биринчи жолу чыгармасы басмага жарыяланганда ким да болсо сыймыкка бөлөнүп, келечегине обдулуп, жалындуу көз учкунун чачыратат эмеспи. Ошондой эле 1930-жылдын 1-Май күнү Түгөлбайдын кубанычын ташкындаткан, унутулгус эстелик калтырган күн болуп эсептелет.

Қайрадан Пушкиндин «Балык жана балыкчы жөнүндөгү жомогун» өтө кунтун коюп окуйт. Апасы Айымкандан көп жолу уккан «Капкакбай» деген жомок эсине түшөт. Балыкчынын акылсыз, ач көз кемпири сыяктанган Капкакбайдын аялынын опсуз кылык-жоруктары көз алдына тируу тартылат. Жомоктун кызыктуу окуясын ырга айдантып жаза баштайт. А дегенде элдик оозеки чыгарманын үлгүсүнө салып:

Илгерки өткөн заманда
Бир чал, кемпир болуптур,—

деп баштайт. Улам барган сайын сөз кенин жемирип тереңдетип үңүй берет. Талант менен ширелген жаш жүрөктөн булак суудай сызылып чыккан ширин сөз канаттуу сезимин эритип, биринчи кармаган калеминин жоргосун арбытат. Өз канынан жаралган жаңы жалындуу досу — поэзиянын мөмөсүнөн терип, даамын татып жатып, уйку-чарчоону унутуп, таң атырган күндөрү да болот. Ошентип, бир жуманын ичинде эки окуучулук дептерчени толтуруп «Капкакбай» поэмасын бүтөт. Дароо эле жолдошторуна окуп берет. Алар жактырышат. Мелдештен жеңиштүү болуп чыгат.

Ушинтип, Түгөлбайдын кагаз бетине түшүргөн тунгуч чыгармасы элдик оозеки бай казанын түпкүрүнөн сузулуп, орустун классикалык адабиятынын жалынына ширелип пайда болгон. Ал ар дайым «биринчи тарбияны элдик чыгарма менен орус адабиятынан алып калдым» деп айтып жүрөт.

Жүрөгүн бийлеген негизги максатын аткаруу үчүн билим алуунун пайдасынын зарылдыгын түшүнүп, 1929-жылы күзүндө Фрунзе шаарына келет да, айыл чарба техникумуна кирет. Ийгиликтүү окуу менен бирге, башталган ишин тынымсыз уланта берет. Жаңыдан телчиккен кыргыз адабиятынын борбордогу өкүлдөрү менен таанышат. Газетанын, педтехникумдун алдында уюшулган адабий ийримдерге барып катышып турат.

Эң биринчи жолу чыгармасы басмага жарыяланганда ким да болсо сыймыкка бөлөнүп, келечегине обдулуп, жалындуу көз учкунун чачыратат эмеспи. Ошондой эле 1930-жылдын 1-Май күнү Түгөлбайдын кубанычын ташкындаткан, унутулгус эстелик калтырган күн болуп эсептелет.

Жаштардын органы болгон «Ленинчил Жаш» газетасынын так ушул күнкү санына эл аралык майрамга арналган «Булар кимдер» деген тунгуч ыры басылат. Кыргыздын башка акын-жазуучулары да алгачкы учурда газетанын беттери аркылуу элге көрүнүшкөн.

1931-жылы январда Ашхабад шаарында жаңыдан ачылган Орто-Азиялык Зооветеринардык Институтка техникумдун экинчи курсунун студенттеринин ичинен тандап бир тобун жиберилет. Алардын бирөө Түгөлбай болот. Жогорку билим алууну энсеген жаш тилегине толук жетпейт. Ал учук оорусу менен ооруп, окууну уланта албайт.

1932—1935-жылдарда «Ленинчил Жаш» газетасында айыл чарба жана комсомол бөлүмдөрүнүн башчысы болуп иштейт. Газетага өзүнүн ырларын, поэмаларын басып турган. Республиканын көп колхоздорунда болуп, элдин турмушу менен таанышышып, чыгармасына материал даярдаган. 1932-жылы «Чабуул» («Советтик Кыргызстан») журналына «Чал комузу» деген биринчи поэмасы басылып чыгат. 1933-жылы «Күрөш» аттуу жыйнагын чыгарып, элге тартуу кылат. Түгөлбай чыгармаларынын биринчи жыйнагын ушундай өлбөс-өчпөс ишти сүйүүгө шыктандырган энеси Айымканга сүйүү жана алкыш айтуу белгисинде арнаган.

1936-жылы «Баатырлар», 1939-жылы «Акын булбул» аттуу ырларынын жыйнактары басылган.

Т. Сыдыкбековдун алгачкы ырларында эле жагымдуулук, жылуулук сезилип, анын чыгармачылык жүзүнө эл ишенимдүү тигилишкен. Т. Сыдыкбеков кыргыз элинин турмушундагы пайда боло баштаган жаңылыкты, айрыкча айыл-кыштактагы өзгөрүүлөрдү ырдаган. Аны кызыктырган жаңы колхоз адамдары, алардын турмушу, иши, ой-санаасы болгон.

Ал бара-бара эпикалык татаал сюжетте түзүлгөн ар түрдүү мүнөздөрдүн кагылыштарын, карама-каршылыктарды көрсөткөн, турмушту кеңири кучактаган чыгармаларды түзүүгө умтулат. «Чал комузу», «Көбөктүн өлүмү», «Ач көз ата», «Түн жарчысынан кабар» деген сюжеттүү поэмалары дал ушул планда жазылган. Көлөмдүү поэзиялык чыгармаларды түзүү Сыдыкбековго турмуштун орчундуу окуяларын көрсөтүүнүн мүмкүнчүлүгүн ачып берген.

Жаштардын органы болгон «Ленинчил Жаш» газетасынын так ушул күнкү санына эл аралык майрамга арналган «Булар кимдер» деген тунгуч ыры басылат. Кыргыздын башка акын-жазуучулары да алгачкы учурда газетанын беттери аркылуу элге көрүнүшкөн.

1931-жылы январда Ашхабад шаарында жаңыдан ачылган Орто-Азиялык Зооветеринардык Институтка техникумдун экинчи курсунун студенттеринин ичинен тандап бир тобун жиберилет. Алардын бирөө Түгөлбай болот. Жогорку билим алууну энсеген жаш тилегине толук жетпейт. Ал учук оорусу менен ооруп, окууну уланта албайт.

1932—1935-жылдарда «Ленинчил Жаш» газетасында айыл чарба жана комсомол бөлүмдөрүнүн башчысы болуп иштейт. Газетага өзүнүн ырларын, поэмаларын басып турган. Республиканын көп колхоздорунда болуп, элдин турмушу менен таанышышып, чыгармасына материал даярдаган. 1932-жылы «Чабуул» («Советтик Кыргызстан») журналына «Чал комузу» деген биринчи поэмасы басылып чыгат. 1933-жылы «Күрөш» аттуу жыйнагын чыгарып, элге тартуу кылат. Түгөлбай чыгармаларынын биринчи жыйнагын ушундай өлбөс-өчпөс ишти сүйүүгө шыктандырган энеси Айымканга сүйүү жана алкыш айтуу белгисинде арнаган.

1936-жылы «Баатырлар», 1939-жылы «Акын булбул» аттуу ырларынын жыйнактары басылган.

Т. Сыдыкбековдун алгачкы ырларында эле жагымдуулук, жылуулук сезилип, анын чыгармачылык жүзүнө эл ишенимдүү тигилишкен. Т. Сыдыкбеков кыргыз элинин турмушундагы пайда боло баштаган жаңылыкты, айрыкча айыл-кыштактагы өзгөрүүлөрдү ырдаган. Аны кызыктырган жаңы колхоз адамдары, алардын турмушу, иши, ой-санаасы болгон.

Ал бара-бара эпикалык татаал сюжетте түзүлгөн ар түрдүү мүнөздөрдүн кагылыштарын, карама-каршылыктарды көрсөткөн, турмушту кеңири кучактаган чыгармаларды түзүүгө умтулат. «Чал комузу», «Көбөктүн өлүмү», «Ач көз ата», «Түн жарчысынан кабар» деген сюжеттүү поэмалары дал ушул планда жазылган. Көлөмдүү поэзиялык чыгармаларды түзүү Сыдыкбековго турмуштун орчундуу окуяларын көрсөтүүнүн мүмкүнчүлүгүн ачып берген.

Таланттуу жаш акын өз элинде болуп жаткан жаңы көрүнүштөрдү кеңири көрсөтүүнү самады. Ал максатын ишке ашырууда — проза куралын пайдалануу жөндөмдүү экенин түшүндү. Ошентип, жаш талант курч калемин 1934-жылдан баштап прозанын океанына сугара баштады.

Биз Т. Сыдыкбековдон поэзиядан прозага өтүшүңүздүн себеби эмнеде деп сурап калганыбызда: «Мен поэзияны азыр да жакшы көрөмүн. Ошондой болсо да, турмушту кеңири алып, кенен көрсөткүм келди. Ал эми поэзия аркылуу болсо бул мүмкүнчүлүктү толук пайдалана албадым. Ошондуктан ыр жазуудан түз эле романга өттүм. Андан ары мен прозага өтө кызыгып калдым. Прозага өткөндүгүмө чексиз кубанамын»,—деп жооп берет.

Т. Сыдыкбеков «Кең-Суу» романын жазууга киришкен мезгилде орус адабиятында реалисттик чыгарманын эпикалык формалары (роман) жагынан дүйнөгө даңкы чыккан бай традиция бар болчу. Ал эми жаш кыргыз совет адабиятында андай традиция дээрлик жок эле.

Т. Сыдыкбеков кыргыз адабиятында жаңы жолго из салуу милдетин мойнуна жүктөп, тайманбай киришкен. Бул жолду түз, кеңири чабуу үчүн кыргыздын жаш прозаиги улуу орус адабиятына жардамга кайрылган.

«Мен жазуучулук чеберчиликти жана реализмди Пушкинден, Чеховдон, Тургеневден, ал эми социалисттик реализмди болсо Горький менен Шолоховдон үйрөндүм. Мен аларга өзүмдүн карапайым эмгектеримдеги ийгиликтерим менен милдеттүүмүн»,— деп төгүнүнөн айткан жок. Прозага өтүү Сыдыкбеков үчүн бир топ оорчулук туудурган. Бирок талыкпай чыдамкайлык менен киришкен эмгек кыйынчылыкты жеңип чыккан. Ал социалисттик реализмдин негиз салуучусу М. Горькийдин: «Проза жазууга батына алган жокмун. Ал мага ырдан кыйыныраак болуп көрүндү, ал эң эле кеңири байкоону, башкалар көрбөгөндөрдү көрүүнүн жана белгилөөнүн көрөгөчтүк жөндөмдүүлүгүн, сөздөрдүн кандайдыр бир өзгөчө тыгыз, бекем куюлушун талап кылды»,— деген сөзүнө шыктанган.

1930-жылдардын башында кыргыз адабиятында реалисттик проза жаңы гана пайда болуп, өсүү жолун бет алган. 1935-жылы «Кыргыз Совет адабияты» журналынын беттеринде М. Элебаевдин «Узак жол», К. Маликовдун «Азаматтар» деген повесттери менен Т. Сыдыкбе-

Таланттуу жаш акын өз элинде болуп жаткан жаңы көрүнүштөрдү кеңири көрсөтүүнү самады. Ал максатын ишке ашырууда — проза куралын пайдалануу жөндөмдүү экенин түшүндү. Ошентип, жаш талант курч калемин 1934-жылдан баштап прозанын океанына сугара баштады.

Биз Т. Сыдыкбековдон поэзиядан прозага өтүшүңүздүн себеби эмнеде деп сурап калганыбызда: «Мен поэзияны азыр да жакшы көрөмүн. Ошондой болсо да, турмушту кеңири алып, кенен көрсөткүм келди. Ал эми поэзия аркылуу болсо бул мүмкүнчүлүктү толук пайдалана албадым. Ошондуктан ыр жазуудан түз эле романга өттүм. Андан ары мен прозага өтө кызыгып калдым. Прозага өткөндүгүмө чексиз кубанамын»,—деп жооп берет.

Т. Сыдыкбеков «Кең-Суу» романын жазууга киришкен мезгилде орус адабиятында реалисттик чыгарманын эпикалык формалары (роман) жагынан дүйнөгө даңкы чыккан бай традиция бар болчу. Ал эми жаш кыргыз совет адабиятында андай традиция дээрлик жок эле.

Т. Сыдыкбеков кыргыз адабиятында жаңы жолго из салуу милдетин мойнуна жүктөп, тайманбай киришкен. Бул жолду түз, кеңири чабуу үчүн кыргыздын жаш прозаиги улуу орус адабиятына жардамга кайрылган.

«Мен жазуучулук чеберчиликти жана реализмди Пушкинден, Чеховдон, Тургеневден, ал эми социалисттик реализмди болсо Горький менен Шолоховдон үйрөндүм. Мен аларга өзүмдүн карапайым эмгектеримдеги ийгиликтерим менен милдеттүүмүн»,— деп төгүнүнөн айткан жок. Прозага өтүү Сыдыкбеков үчүн бир топ оорчулук туудурган. Бирок талыкпай чыдамкайлык менен киришкен эмгек кыйынчылыкты жеңип чыккан. Ал социалисттик реализмдин негиз салуучусу М. Горькийдин: «Проза жазууга батына алган жокмун. Ал мага ырдан кыйыныраак болуп көрүндү, ал эң эле кеңири байкоону, башкалар көрбөгөндөрдү көрүүнүн жана белгилөөнүн көрөгөчтүк жөндөмдүүлүгүн, сөздөрдүн кандайдыр бир өзгөчө тыгыз, бекем куюлушун талап кылды»,— деген сөзүнө шыктанган.

1930-жылдардын башында кыргыз адабиятында реалисттик проза жаңы гана пайда болуп, өсүү жолун бет алган. 1935-жылы «Кыргыз Совет адабияты» журналынын беттеринде М. Элебаевдин «Узак жол», К. Маликовдун «Азаматтар» деген повесттери менен Т. Сыдыкбе-

ковдун «Кең-Суу» романынын главалары басыла баштаган.

К. Маликов менен М. Элебаев кыргыз элинин Октябрь революциясынын алдындагы жакырчылык турмушун сүрөттөшсө, Т. Сыдыкбеков жаңы доордогу маанилүү окуяны — кыргыз айлындагы коллективдештирүү маселесин көтөрөт. Отузунчу жылдарда орустун советтик адабиятында айыл чарбасын коллективдештирүү темасы М. Шолоховдун «Көтөрүлгөн дың», Ф. Панферовдун «Брусактар» деген чыгармаларында көрсөтүлгөн. Кыргыз жазуучуларынан саамалык катарында маанилүү окуядан Т. Сыдыкбеков биринчи жолу роман жазат. Эки китептен турган романдын (биринчи китеби 1937-жылы, экинчи китеби 1938-жылы басылган) жарыкка чыгышы жаш жазуучу Т. Сыдыкбековдун чыгармачылык ишиндеги ийгилиги болуу менен эле чектелбестен, Советтик Кыргызстандын маданий турмушундагы чоң окуя болуп саналат. Ошону менен катар бул чыгарма кыргыз адабиятында тунгуч реалисттик роман болуп эсептелет.

Т. Сыдыкбеков романды өз көзү менен көрүп жана өзү аралашкан турмуштун чындыгынын фактыларынын негизинде жазган. Биринчи романын «Кең-Суу» — деп өзүнүн айлынын атын алган. Газетада иштеп жүргөн мезгилинде республиканын көп айыл-кыштактарында болуп, бардыгына мүнөздүү окуяны талдап алып, жандуу көрсөткөн. «Романдын сюжетинин өзөгү айрым адамдардын турмушунан курулбастан, бүтүндөй бир айылдын ичиндеги окуядан, түп-тамырынан бери карай жаңыланган айылдын турмушунан түзүлгөн. Романдын бул өзгөчөлүгү М. Шолоховдун «Көтөрүлгөн дыңы» менен жакындаштырат» — деп жазат филологиялык илимдин кандидаты жолдош Асаналиев өзүнүн диссертациясында. Т. Сыдыкбеков өзү да «Кең-Сууну» Шолоховдун «Көтөрүлгөн дың» романынын таасиринде жазганын аныктайт. «Кең-Суунун» автору М. Шолоховдон реалисттик сүрөттөөнү, элдин турмушу менен ой-пикирин кеңири ачып көрсөтүүнү үйрөнгөн. Ал эми чыгармачылык түйүндү өзүнчө чечип, өзүнчө өнүктүрүп кете алган.

Т. Сыдыкбеков «Кең-Суунун» биринчи китебинде айылдагы дүркүрөп умтулуп өсүп жаткан жаңы жана жанталашып өлүп бараткан эски таптын өкүлдөрүнүн ортосундагы күрөштү сүрөттөйт. Социалисттик коомдун душмандары — бай-манап элементтеринин калдыктары

түрлүү кырдаалдан пайдаланып, душмандык иштерин жүргүзүп жатканын көрсөтөт. Ал эми экинчи китебинде болсо, айылдагы жаны адамдардын төрөлүшүн, колхоздук түзүлүштүн салтанатын баяндайт. Т. Сыдыкбековдун проза жанрындагы биринчи кадам түз шилтелип, чыгармачылык күчүн сыноо да жеңишке ээ кылды. «Кең-Суу» романы Т. Сыдыкбеков үчүн социалисттик реализмдин методун өздөштүрүүнүн даярдыгы болду.

Т. Сыдыкбековдун кийинки чыгармачылык ишиндеги башкы милдети советтик карапайым адамдардын образын түзүү болуп калат. Прозанын кичинекей формаларына кайрылып «Ала-Тоодон алтоо» (1938) деген очерки, «Абысындар» (1941) аттуу аңгемеси советтик кишилердин кайраттуу эмгектерин, ички дүнүйөсүн айкындайт. 1940-жылы жазылып бүткөн Т. Сыдыкбековдун жаңы романы «Темир» кыргыз адабиятынын казнасын байыткан маанилүү салым болот. Анын 1940-жылы айрым главалары «Советтик адабият жана искусство» журналына басылган, 1946-жылы өзүнчө китеп болуп чыккан. Андан бир жыл кийин Москвадан орусчасы чыгат. «Темир» романынын орусча чыгышы Т. Сыдыкбековдун чыгармачылык жүзүн бүткүл союздук окуучуларга тааныштыра баштайт. «Темир» романы Т. Сыдыкбековдун жазуучулук чеберчилигинин «Кең-Сууга» салыштырганда алда канча өсүп калганынын далили болду. Автор жаңы романында «Кең-Сууну» улантып, колхоз кыймылына тоскоолдук кылган, өлгөн таптын саркындылары — басмачылар менен болгон колхозчулардын жеңиштүү күрөшүн баяндады. «Темир» романында жазуучунун социалисттик реализмдин методун өздөштүрүп калгандыгы көрүндү.

Ата Мекендик Улуу Согуштун жылдарында патриот жазуучунун чыгармачылык күчү кубаттуу жана курч болду. Ата мекени үчүн иштеген иши жемиштүү болуп, ардакка курчалды. Ал жеңишке чакырган жалындуу ырларды, очерктерди, аңгемелерди, пьесаларды жазды.

Т. Сыдыкбеков советтик элдин чоң сыноодон өткөн улуу күндөрүнүн элесин салыштырган көлөмдүү чыгарма түзүү милдетин ойлоду. Ал максатын ишке ашыруу үчүн элдин турмушун терең, кенири үйрөнө берди. Ысык-Көлдүн колхоздордун аралап жүрдү. Ошол материалдардын негизинде «Биздин замандын кишилери» аттуу романдын үстүндө иштеди, үзүндүлөрүн үзгүлтүксүз журналга жарыялап турду. «Биздин замандын кишилери» рома-

нында тылдагы колхозчулардын майдандагы жоокерлерди жеңишке шыктандырган кайраттуу эмгегин, сезиминин жогорку деңгээлде өскөндүгүн, патриоттук духун, биздин өлкөнүн адамдарынын ортосундагы ширелишкен достукту эң сонун чеберчилик менен көрсөтө алды. 1948-жылы «Биздин замандын кишилери» орус жана кыргыз тилинде басылып чыкты. Ошондон тартып жыл сайын орусча массалык тираж менен басылып чыгууда. Кыргыз жазуучусунун баалуу чыгармасын көп улуттуу Совет өлкөсүнүн окуучулары колунан түшүрбөй өз тилдеринде котормосу боюнча окуп жатышат. Ал гана түгүл болгар, чех, поляк, румын ж. б. элдер да өз эне тилинде сүйүп окууда. 1949-жылы СССР Министрлер Совети баалуу чыгармага Сталиндик сыйлыкты берди. Т. Сыдыкбековдун «Биздин замандын кишилери» романы үчүн кыргыздын искусство жана адабий кызматкерлеринен биринчи болуп Сталиндик сыйлыктын лауреаттыгына татыктуу болушу Кыргызстандын социалисттик маданиятынын жалындап өскөндүгүнүн далили болду.

Жазуучу «Кең-Суу» жана «Темир» романдарында колхоздук түзүлүштүн орношун сүрөттөсө, «Биздин замандын кишилеринде» колхоздук турмуштун жалындуу салтанатын көрсөттү.

Согуштан кийинки мезгилде Т. Сыдыкбековдун ар түрлүү коомдук жана адабияттык ишмердиги өстү. Ал тынчтыкты жактоонун советтик жана республикалык комитеттеринин мүчөсү, Кыргызстан Советтик жазуучулар Союзунун президиумунун жана башкармасынын мүчөсү. «Советтик Кыргызстан», «Жаш Ленинчи» журналынын редакциясынын мүчөсү болуп эсептелет. Кыргыз эли өзүнүн сүйүктүү патриот уулун ардактайт жана сыйлайт. Аны 1951-жылы Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутаттыгына шайлашкан. Республиканын 25 жылдыгында Совет өкмөтү Ленин ордени менен сыйлады. Элдин, партия менен өкмөтүбүздүн ардактоосуна бөлөнгөн жазуучу жогорку идеялуу, көркөмдүк жагы баалуу чыгармалардын үстүндө күрдөөлдүү күч, шыктануу менен иштеп жатат. Т. Сыдыкбеков азыр «Тоо балдары» аттуу трилогиясын жазды, 1953-жылы биринчи китеби кыргыз жана орус тилдеринде басылып чыкты. Мындан 20 жыл мурун жазылган «Кең-Суу» романын кайрадан иштеп, бүттү. 1954-жылдын 14-мартында болуп өткөн биздин өлкөбүздүн бүткүл элдик майрамы — СССР Жогорку Советине

нында тылдагы колхозчулардын майдандагы жоокерлерди жеңишке шыктандырган кайраттуу эмгегин, сезиминин жогорку деңгээлде өскөндүгүн, патриоттук духун, биздин өлкөнүн адамдарынын ортосундагы ширелишкен достукту эң сонун чеберчилик менен көрсөтө алды. 1948-жылы «Биздин замандын кишилери» орус жана кыргыз тилинде басылып чыкты. Ошондон тартып жыл сайын орусча массалык тираж менен басылып чыгууда. Кыргыз жазуучусунун баалуу чыгармасын көп улуттуу Совет өлкөсүнүн окуучулары колунан түшүрбөй өз тилдеринде котормосу боюнча окуп жатышат. Ал гана түгүл болгар, чех, поляк, румын ж. б. элдер да өз эне тилинде сүйүп окууда. 1949-жылы СССР Министрлер Совети баалуу чыгармага Сталиндик сыйлыкты берди. Т. Сыдыкбековдун «Биздин замандын кишилери» романы үчүн кыргыздын искусство жана адабий кызматкерлеринен биринчи болуп Сталиндик сыйлыктын лауреаттыгына татыктуу болушу Кыргызстандын социалисттик маданиятынын жалындап өскөндүгүнүн далили болду.

Жазуучу «Кең-Суу» жана «Темир» романдарында колхоздук түзүлүштүн орношун сүрөттөсө, «Биздин замандын кишилери» колхоздук турмуштун жалындуу салтанатын көрсөттү.

Согуштан кийинки мезгилде Т. Сыдыкбековдун ар түрлүү коомдук жана адабияттык ишмердиги өстү. Ал тынчтыкты жактоонун советтик жана республикалык комитеттеринин мүчөсү, Кыргызстан Советтик жазуучулар Союзунун президиумунун жана башкармасынын мүчөсү. «Советтик Кыргызстан», «Жаш Ленинчи» журналынын редакциясынын мүчөсү болуп эсептелет. Кыргыз эли өзүнүн сүйүктүү патриот уулун ардактайт жана сыйлайт. Аны 1951-жылы Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутаттыгына шайлашкан. Республиканын 25 жылдыгында Совет өкмөтү Ленин ордени менен сыйлады. Элдин, партия менен өкмөтүбүздүн ардактоосуна бөлөнгөн жазуучу жогорку идеялуу, көркөмдүк жагы баалуу чыгармалардын үстүндө күрдөөлдүү күч, шыктануу менен иштеп жатат. Т. Сыдыкбеков азыр «Тоо балдары» аттуу трилогиясын жазды, 1953-жылы биринчи китеби кыргыз жана орус тилдеринде басылып чыкты. Мындан 20 жыл мурун жазылган «Кең-Суу» романын кайрадан иштеп, бүттү. 1954-жылдын 14-мартында болуп өткөн биздин өлкөбүздүн бүткүл элдик майрамы — СССР Жогорку Советине

шайлоолор күнү № 677-Жалал-Абад шайлоо округунун эмгекчилери Түбөлбай Сыдыкбековду Союздар Советине бир добуштан депутат кылып шайлашты.

Элдин чыныгы уулу, кызматкери — депутат Түгөлбай Сыдыкбеков өзүнө жүктөлгөн сыймыктуу ишеничти таза тутуп, татыктуу актай аларлыгына толук ишенебиз, жана өлбөс-өчпөс канаттуу чыгармаларды жазган жана дагы жазуучу чебер колун бекем кысабыз!

* * *

Мындан кырк жыл мурун томсоруп жаткан жайдак Ысык-Көл азыр кулпунуп көркүнө чыккан. Жээгин дүркүрөп өскөн колхоз-совхоз чарбасы, эс алуу үйлөрү, санаторийлер, эл жыш орношкон жумушчу поселкалары көрктөсө, көл үстүн каршы-терши сүзгөн жүк ташыгыч, киши ташыгыч пароходдор саймалайт. Дүйнөгө даңкы чыккан орустун улуу саякатчысы Пржевальскийдин эстелиги, анын атына коюлган областтын борбор шаары укканды кумарлантып, көргөндү суктандырат. Боом капчыгайын жарып өтүп, поезд күн сайын сыймыктуу көлгө Москвадан, Ленинграддан, Сибирден белектер жеткирип турат.

Мындан кырк жыл мурун азаптын ачуу жашын төгүп, жыртык алачыктын ичиндеги коломтодо ач-жылаңач күл чачып олтурган жетим Түгөлбай, бүгүн колуна алтын каяем кармап, асман мелжиген эки кабат, көз тайгыткан жасалгалуу үйдүн ичинде ойлуу тигилип, эмгектин эрлерин сүрөттөп, ошол эмгегинин сыймыгына киришип, заманыбыздын эң сыйлуу, ардактуу адамдарынан болуп олтурат.

1954-жыл.

шайлоолор күнү № 677-Жалал-Абад шайлоо округунун эмгекчилери Түбөлбай Сыдыкбековду Союздар Советине бир добуштан депутат кылып шайлашты.

Элдин чыныгы уулу, кызматкери — депутат Түгөлбай Сыдыкбеков өзүнө жүктөлгөн сыймыктуу ишеничти таза тутуп, татыктуу актай аларлыгына толук ишенебиз, жана өлбөс-өчпөс канаттуу чыгармаларды жазган жана дагы жазуучу чебер колун бекем кысабыз!

* * *

Мындан кырк жыл мурун томсоруп жаткан жайдак Ысык-Көл азыр кулпунуп көркүнө чыккан. Жээгин дүркүрөп өскөн колхоз-совхоз чарбасы, эс алуу үйлөрү, санаторийлер, эл жыш орношкон жумушчу поселкалары көрктөсө, көл үстүн каршы-терши сүзгөн жүк ташыгыч, киши ташыгыч пароходдор саймалайт. Дүйнөгө даңкы чыккан орустун улуу саякатчысы Пржевальскийдин эстелиги, анын атына коюлган областтын борбор шаары укканды кумарлантып, көргөндү суктандырат. Боом капчыгайын жарып өтүп, поезд күн сайын сыймыктуу көлгө Москвадан, Ленинграддан, Сибирден белектер жеткирип турат.

Мындан кырк жыл мурун азаптын ачуу жашын төгүп, жыртык алачыктын ичиндеги коломтодо ач-жылаңач күл чачып олтурган жетим Түгөлбай, бүгүн колуна алтын каяем кармап, асман мелжиген эки кабат, көз тайгыткан жасалгалуу үйдүн ичинде ойлуу тигилип, эмгектин эрлерин сүрөттөп, ошол эмгегинин сыймыгына киришип, заманыбыздын эң сыйлуу, ардактуу адамдарынан болуп олтурат.

1954-жыл.

ТАЛАНТ ТАШКЫНДАГАНДА

1958-жыл. 7 ноябрь. Өкмөт үйүнүн алдындагы аянт шаңдуу музыка, шат күлкүгө термелип жандуу, миң ирет алмашып гүлкайырдай кулпуна кооз.

Кылкылдаган туу, кызыл байрактарын жалбыртта-тып, тоо дариясынын агымындай топ-тобун бузбай, түр-мөк-түрмөгү менен өтүп жаткан эл күнөстүү Кыргызстандын гүл жамынган борбору Фрунзе калаасынын эмгекчилери...

Өнөр кесип чеберлеринин саптары өкмөт аянтын өр-дөгөндө түндүк, түштүк тараптагы жарданган калайык, жогорку балкондон республикабыздын жетекчилери өтө сүйкүм менен умтула карашып колдорун элпек булгалашат. Анткени — көркөм чыгармачылык өнөр кесиптин мына ушул параддан өтүп бараткан миңге жакын өкүлдөрү жакында эле Москвадан кыргыз искусствосу менен адабиятынын он күндүгүнөн татыктуу сыймыкка, татынакай сыйга ээ болуп, республиканын даңкын улуу өлкөбүздүн борборунда дагы бир ирет көтөрүп кайтышкан.

Ошол он күндүктө Эмгек Кызыл Туу ордени менен сыйланган Мамлекеттик драм театрынын атактуу чеберлери өз кезегин сактап, аянтка чукул кирип келди. Театрдын атак-наамын айкындаган транспарант, жалындуу туу көтөрүүчүлөрдүн алдында колоннаны баштаган үчөө. Оң жак четтеги болот түстүү пальто, ошого өңдөш тегерек калпакчан, нооча бойлуу адам куду табына келген бүркүтчө кош мүрүсүн алмак-салмак алга жүткүнтө экчеп, эргип арышын керүүдө.

Ал Советтик Кызыл Армиянын жалындуу полководеси М. В. Фрунзедей ойлуу, кыраа, революциянын чыныгы солдаты Шадриндей карапайым да, жана да кайраттуу, дүйнө жүзүндө миң сан театрдын сахнасынын көркүн ачкан от жүрөк, ишенчээк чалпоо мүнөз Отеллодой айбаттуу, эр жүрөк эл баатыры Курманбектей жалгыз уулунан эрес талашып, душманга коюн ачып, чык-

ТАЛАНТ ТАШКЫНДАГАНДА

1958-жыл. 7 ноябрь. Өкмөт үйүнүн алдындагы аянт шаңдуу музыка, шат күлкүгө термелип жандуу, миң ирет алмашып гүлкайырдай кулпуна кооз.

Кылкылдаган туу, кызыл байрактарын жалбыртта-тып, тоо дариясынын агымындай топ-тобун бузбай, түр-мөк-түрмөгү менен өтүп жаткан эл күнөстүү Кыргызстандын гүл жамынган борбору Фрунзе калаасынын эмгекчилери...

Өнөр кесип чеберлеринин саптары өкмөт аянтын өр-дөгөндө түндүк, түштүк тараптагы жарданган калайык, жогорку балкондон республикабыздын жетекчилери өтө сүйкүм менен умтула карашып колдорун элпек булгалашат. Анткени — көркөм чыгармачылык өнөр кесиптин мына ушул параддан өтүп бараткан миңге жакын өкүлдөрү жакында эле Москвадан кыргыз искусствосу менен адабиятынын он күндүгүнөн татыктуу сыймыкка, татынакай сыйга ээ болуп, республиканын даңкын улуу өлкөбүздүн борборунда дагы бир ирет көтөрүп кайтышкан.

Ошол он күндүктө Эмгек Кызыл Туу ордени менен сыйланган Мамлекеттик драм театрынын атактуу чеберлери өз кезегин сактап, аянтка чукул кирип келди. Театрдын атак-наамын айкындаган транспарант, жалындуу туу көтөрүүчүлөрдүн алдында колоннаны баштаган үчөө. Оң жак четтеги болот түстүү пальто, ошого өңдөш тегерек калпакчан, нооча бойлуу адам куду табына келген бүркүтчө кош мүрүсүн алмак-салмак алга жүткүнтө эчкеп, эргип арышын керүүдө.

Ал Советтик Кызыл Армиянын жалындуу полководеси М. В. Фрунзедей ойлуу, кыраа, революциянын чыныгы солдаты Шадриндей карапайым да, жана да кайраттуу, дүйнө жүзүндө миң сан театрдын сахнасынын көркүн ачкан от жүрөк, ишенчээк чалпоо мүнөз Отеллодой айбаттуу, эр жүрөк эл баатыры Курманбектей жалгыз уулунан эрес талашып, душманга коюн ачып, чык-

кынчылык кара мүртөз заарып чачкан Тейитбектей бур-кулдап, өзү кызмат кылган буржуазиялык коомдун алдамчылык жүзүн ашкерелеп, революциянын алп күчүн сезген Пугачевдой күркүрөп, колхоз чарбасын өнүктүрүүгө жап-дили менен далбас урган, турмуш агымынан артка чегингенин сезбеген ак көңүл Жайык төштөй барпаңдап, басса-турса, сүйлөсө-койсо өзү ферма башчысы болгон тоокторунан артык кызыкчылыгы жок ак ниет Борбаштай жайдары, кыялданып бараткан СССРдин эл артисти Муратбек Ырыскулов!

Өнөрпоз үчүн эң бийик наам жакындагы эле жемиштүү аяктаган кыргыз искусствосу менен адабиятынын Москвадагы он күндүгүнүн жыйынтыгында Совет өкмөтү тарабынан берилген.

Демейде басмырт, өтө жай, шалкайыңкы тартып ойлуу жүргөн Муратбек бул жолу өзүн такыр мурунку көнгөн кыялындай кармай албады. Көз алдына миң толгонуп, миң катарланып дал өз калыбына тапкан орчундуу каармандардын элесине айланып театрдын сахнасында ойноп жаткансыйт. «Мына ушундай ар кыл толкун менен жүзөгө ашырган эмгегимди көрүп, баалап берген сый силердики. Эми да толукшуган күч-кубат бар. Силердин ишеничтерди дагы мындан сонун чыгармачылык изденүүлөрүм, табылгаларым менен — адал эмгегим менен актаимын! Ишенгиле, калайык! — деп көөдөнүндө кайра-кайра шыбырап, адилет антын бекемдеп, башын бийик көтөрүп алчылана басып баратат биздин Муратбек Рыскулов! Ал ушул эле пикирин көөдөнүндө бир нече ирет кайталап, кыргызы элинин даңкын, сыймыгын, ишеничин сактаган Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин өкмөтүнүн асман мелжиген шаңдуу имаратына, дал ошол сыймыктуу имараттын борборундагы балкондо жайдары кол булгалашкан жетекчилерге кубанычтуу башын ийкейт.

Аянттан өтө бергенде кадамы жайланып сол тарабына мойнун буруп ормоё түшөт. Мөлтүрөгөн көктү челген ак мөңгүлүү Тянь-Шань чокуларынан жорткон күзгү сыдырым куду карыган энеси сымал салкын илеби менен Муратбектин жүзүнөн сылап, мындан чейрек кылым мурунку бир окуяны эсине салды. Дал ошол аркайган каткат тоолордун тээ наркы колтугунда жаңыдан уюшулган Жумгал совхозунда кара жумушчу болуп жүргөн кези: Кызарттан араба айдап жөнөгөн Муратбек Ыламага

дейре озондоп ырдап өрдөштү жаңыртып, кечкурун чогулган жаштар ойнунда да тартынбай үн созуп, айыл ичиндеги жагымдуу уулдардын бири эле. Өз араларынан кеткенине аз эле убакыт өткөн курбалдаш жигит Сарбагышев Отунчу шаардан келип калды. Кийминен көз тайгылат. Башында кепка, үстүндө костюм, бутунда ботинка, мойнунда кайырма жака көйнөк, сүйлөгөн-турганы олуттуу, көптү көрүп, көптү билгендей чоң-чоң акыл жеткис керемет сөздөр айтат. Кыз-уланы дебей жаштар ага суктанышат. Сырткы турпаты өзгөрүп, адамгерчилик мамилеси, акыл-эси тез өсүп эс алууга кайткан айылдашын Муратбек шынаарлап, анын сыры окууда, шаарда экенин укту. Мына ошентип делебеси козголуп, Сарбагышев Отунчунун жолун жолдоо максатын көздөп мындай чейрек кылым мурун Муратбек туулуп өскөн мекени Жумгалдан аркайган төрлөрдү жөө ашып, Чүй өрөөнүнө түшкөн. Сабатсыз тоолук жигиттин жергесине татыктуу эмгек сиңирүү, эл уулу деп аталуу керемет. Мүдөө түн уй-күсун, күн тынымын кетирип, дал ушул Фрунзеге жетелеп жеткирген. Бирок турмуштун катаал бели кара күчүнөн башка өнөрү жок Муратбекке дароо эле шыдыр жолду көргөзүп бере койгон жок. Муратбек өжөрлүк менен турмуштун дал ошол катаал сынынан өтүү милдетин мойнуна парс катары алды. Окууга өтүү дымагы ишке ашпады. Бирок сабатсыздыгын жойгусу келсе, сөзсүз ага советтик окуу жайларынын эшиги ачык экендигин, ансыз кур далбастан эчтеме чыкпасын даана түшүндү да, белин бекем буунуп, кайра Жумгал атага жол тартты. Намыскөй жигит өз айлында сабатсыздыкты жоюу курсунан окуп, үч айда китеп окуп, кат жазганга жарады. Эми аздыр-көптүр даярдыгы менен чынданып, чымырканып Аларчанын белин дагы жөө ашып экинчи мертебе Фрунзеге келди.

Муратбек жөө-жалаңдап эл аралап, жер кесип, акыл-сезими өскөлөң адам болууну, билимди, өнөр-кесипти издеп, өз күчүнө ишенип далбас урушу, Россияны жөө кыдырган өспүрүм Алеша Пешковду (Максим Горькийди) эске түшүрөт.

Далалаты күчтүү адам турмуштан өз ордун тапмайын, ар кандай кыйынчылыктан баш тартпай урунуп-беринип аракеттене, жүткүнө берээри талашсыз чындык. Муратбек шаарга келип бир аз жүргөндөн кийин каражаты түгөнүп, Фрунзеден алыс эмес Көк-Жарга барды

да ылай чөнөктөп, кыш куюп, үй салып акча таап кайтты.

Ага эң алгач койнун ачкан азыр өзү кызмат этип турган театр болду. Сахна өнөрпоздорун даярдоо курсуна сыноо менен алынганда, театр жөнүндө эч кабары жок тоолук жигит бир четинен кубанса, экинчиден уялыңкы жүрдү. Качан гана «Актёрдук чеберчиликтен» сабак окуй баштаганда, бул кесиптин татаалдыгын, ардактуулугун даана түшүндү.

Муратбектин чыныгы эмгек өмүр түйүнүн колуна ала баштагандыгын сөз кылганда, артисттик өнөрдү жактырып калышын айласыздык, кокустан катары баалоо туура эмес. Ошол учурда анын театрдын өтө кыйын сыноосунан баш тартып, окуу жайларына өтүүгө, шаар ичиндеги өнөр жай ишканаларына кызматка орношууга толук кудурети бар эле.

Айрым таланттуу адамдардын өзү менен кошо төрөлгөн табигый шыкты илим танбайт. Андай кап менен кошо жаралган нукура шык эмгекке, окууга, тынымсыз аракетке бүлөнүп-кайралып курчуганда, өнөрдүн кереметин аркыл чеберчиликти көрсөтө алат. Муратбек Рыскулов мына ушундай табигаттын нукура тартуусунан куру эмес. Анын аң-сезимде чыгармачылык шыктын стихиясы өтө эрте, балапан кезинде ойгонгон. Азыркы кездегидей чыгармачылыкка жөндөмү күчтүү балдарды эне-атанын колунда, бакчада, мектепте жүргөнүндө эле баамдап, аларды музыкалык, хореографиялык, сүрөтчүлүк, адабият боюнча атайын мектептерге, орто жана жогорку окуу жайларына орноштуруучу жагдай болгондо, жаш Муратбектин шыгын ак чөлмөк, дүмпүлдөк, көлгө түшмөй, кыз куумай, тыйын эңмей, улак тартмай (көкбөрү) оюндарынан эле ыкчыл, амалкөйлүгүнөн улам байкоого болмок.

Анын жомокко шыктуулугу, оюнкарактыгы болочок чоң таланттын эң алгачкы балалык жөндөмүнүн улуң-булуң шооласы катары эле. Ал балалык кези жөнүндө кыйналып-кысталып жатып буларды айтат: «Бала кезде аз чырым эткеним болбосо, уктуочу эмесмин. Ойноп эле жүрөөр элем... Айлыбыздагы Калмамбет уста ашкан жомокчу эле. Жомогун угуп олтуруп үйүнө түнөп калчумун. Өзү үргүлөп кеткенде түрткүлөп ойготчумун. Адамканын соргон жезкемпир, желмогуздарды жеңген баатырлардын, акылмандардын элеси күнү бүгүнкүдөй көз алдымда турат...»

Қалмамбеттин жомокторун угуп олтуруп бала Муратбек мыкаачы, жырткычтарга каршы күрөштөрдө жеңишке ээ болуп даңкталган алп, акылмандардын турпагындай болбосо да, туурагысы келээр эле. Ал кыялдануу кийин театрдын сахнасында чындыкка айланды.

Тестиер кезинде ыр балбаны Қалык акынды айылдагылар меймандоого бир кой чыгарышып, кымыз жыйнашып Рыскулдукуна чакырышты. Қалык «Қурманбек» дастанын көрктүү да, маңыздуу да сабалатканда, туурдукту түрө таштап жарданган эл ың-жыңсыз тыңдашты. Көз жашын көл кылганы андан көп, эринин кесе тиштеп ызырынганы мындан көп. Намаз шамда олтурган эл эртеси күн көтөрүлгөндө жаактары шимилип, купкуу болуп тарашты. Уйкудан калган чал-кемпир элеси ошо кездеги монтойгон бала Муратбекке дал ушундай тартылган. «Мындай күчтүү айткан дастанды күчтүү кунт коюп уккан эмесмин Тейитбектин адам кылбас акмакчылыгы дал ошондо кыжырымды кайнатып эсимде калган»,— дейт азыр СССРдин эл артисти. Муратбекти балапан чагынан адамгерчиликке, туруктуулукка, тунук мухабатка, кайратуулукка шыктандырган анын чоң атасы, атактуу Ак Мөөрдүн ашыгы, жалгыз аттуу кедей болсо да, өз заманынын мүдөөсү күч, кайраты ташкын жигити Болот шыктандырган. «Атактуу куудул Қуйручук укмуштуу жоруктарын айтканда, айыл ичинде анда-санда тамаша салганда тегерегиндеги элди күлкү менен сүй жыгып артисттин артисинен өтүп кетээр эле»,— деп тамшанат Муратбек. Бул сөзүнө караганда ал ар мүнөздөгү адамдарды тууроо жагынан өңдү-түздү, үндү, туруу, кыймыл-аракетти өзгөртүү чеберчилигин куудул агасы Қуйручуктан да азыр-көптүр сермеп калган сыяктанат

Муратбек оюнга ышкыбоздугунан 1926-жылы куурчактарын ойнотуп, кыягын тартып Жумгалга концерт коюп барган Адамкалайды өзүнчө эле 4—5 күн ээрчип жүргөн. Мына ушулардын баарысы болочок артисттин чыгармачылык эволюциясынын алгачкы жука катмарлары. Муратбектин театрдын сценасындагы эң биринчи актёрдук кыймылы курсту окуп бүткөнүндө артисттикке алуу, коюу жөнүндөгү сыноо учурунда башталган, режисёр курсанттарга өзүнөрчө бир кызыктуу эпизод таап келгиле да, ойноп бергиле деп тапшырган. Муратбектин келечекки тагдыры чечилүүчү учур мына ушул эле. Ары ойлонуп, бери ойлонуп башын катырды. Ойдон-тоодон

ар кыл жоруктарды элестетип чарчаңкырап театрға келди. Дал сценаға чыгаар алдында бетеге түбүндө бытпылдыктаган бөдөнө кылт эсине түшүп, сүйүнүп кетти. Бет маңдайында жарданып олтурган комиссия мүчөлөрүнө, артисттерге кайрылып:

— Мен бөдөнө кармап берсем болобу,— деп мулундап койду. Комиссия мүчөлөрү андан көрсөтүүсүн талап кылышты. Ал эрте күздүн ысыгында терин шыпырып коюп, төшүн дагдайта ачып, ээн талаада жалгыз келатат. Туура жактагы чөп арасынан — бытпылдыктаган бөдөнө үнүн угуп элтендеп, кулагын түрдү. Бөдөнө бөгүп жаткан жерди колу менен божомолдоп көргөзүп койду. Эгер тегерете айланып басып койсоң бөжөйүп тынч жатаарын, анан тике басып барып кармап алууга болоорун мурунтан билчү. Шыпылдап жетип барды да айлана басты, анан кемселин жай чечти да тике качырып барып, басып калды. Чыга качпас үчүн кемселинин этек, жеңин акырын жыйыштырып, чогулта коюп жогору төшүнө кыса көтөрдү. Чулганган кемсел ичинде бултулдап жүргөн бөдөнөнү көрүп, кубанганынан тишин ырсайта, далысын күйшөй купшундады. Эми көңүлү жайланыңкы, акырын оң колун сойлотуп олтуруп бөдөнөнү уучтап чыгып күнөөсүз макулукту көрөйүнчү деп катуу мыкчыган манжаларын азоолок бошондотуп көзүнө жакындатканда, быр этип учуп кетсе болобу. Кылдаттык, шамдагайлык менен эптеп колуна тийгизип, бөдөнөнү учуруп алаканын жайып, көзүн алайтып, оозун ачып боз ала болуп туруп калса болобу.

Залдан дуулдаган кол чабуулар менен өмүрүндө биринчи ирет зор алкоого курчалган. Бул эпизоддогу ийгилик турмушту даана элестете көргөндүгүнөн жана ишенимдүү кылдаттык, болгондо да артисттик кылдаттык менен аткарганында экенин өзү түшүнүп калган.

Муратбек Рыскуловдун артисттик өмүр баяны дал ушул турмуштук кичинекей үзүндүдөн актёрдук чоң табылгага ээ болуусунан башталат.

Адегенде көпчүлүк жаш артисттер сыяктуу унчукпай кирип чыгуучу образдарды аткарып, бир-эки жылга созулган кыска мөөнөттүн ичинде эле өз жөндөмдүүлүгүн коллективде айкындап, эң татаал, башкы каармандардын ролдорун ойноого укук алды.

Муратбек Рыскулов чейрек кылымга жакын актердук өмүрүндө ар түрдүү мүнөздөгү дүнүйө жүзүндөгү

(1936-жылдан бери карай) ар түрлүү элдин (кыргыз, казак, орус, чукчу, украин, моңгол, англис, немец ж. б.), ар түрдүү доордун (феодализм, капитализм, социализм) ар кыл турмуштун туура 31 каарманынын ролун театрынын сахнасында, 11 ролду кинолордо аткарды. Эгерде арифметикалык сан менен салыштырсак, ар жылына экиге жакын жаңы образдарды түздү. Артист Рыскулов чейрек кылымдык чыгармачылык өмүрүндө бүт кулк-мүнөзү, турпаты, сырткы кебете-кешпири менен бир-бирине окшобогон кырк эки түрлүү адамдын элесин, жеке гана кыргыз коомчулугуна эмес, бүткүл совет элине, дүйнө калкына өнөрпоз, чебер катарында таанылды.

Анын актердук чеберчилиги дүйнөлүк, орустун, советтик классикалык драмаларда такшалды, өстү. М. Рыскуловдун таланты ташкын, учсуз, түпсүз экендиги трагедиялык, баатырлык образдарды кандай ойносо, комедиялык, турмуштук образдарга да жатык, жиксиз кетерлиги, театр сахнасында кандай толкундаса, кинодо да жалбырттап жанарлыгы көрүндү.

Кечээ күнкү эле сабатсыз тоолук кыргыздын бүгүн дүйнөлүк, орустун, советтик сахна алптарынын: баатырдын, акылмандын, полководецтин, ак сөөк кечилдин, инженердин, жумушчунун, партиялык советтик жооптуу кызматкердин элестерин дал өзүндөгүдөй, турмуштагыдай кылып көрсөтүүгө жетишүүсүнүн керемет сыры—талыкпай аракеттенип, окуп, үйрөнүп, изденип, жыл, күн өткөн сайын, улам жаңы каармандарды чыгарган сайын, бирге өсүп, көз карашын байытып, кеңитип олтурушунда. Артисттик чөйрөдөгүлөр ролду чыгарууда, сөздү жаттоодо көп кыйынчылыкка дуушар келишет. Бул маселеде бардык артистке бирдей автоматтык жалпылык жок. Ар бир чебер өз жөндөмдүүлүгүнө карай ык табышат.

Сырдаша келгенде Муратбек Рыскулов өз ыкмасы жөнүндө мындай дейт: «Сөздү кур жаттабайм. Окуяны карап олтурам. Ролдун баш-аягына дейре толук көзүм канган соң, анан баштайм. Сөздү кургак жаттоо роль эмес, адегенде окуяны түшүнүп алуу керек. Кээде репетиция убагында сөздү туура айтпайм. Окуяны тапкан соң, тез гана тазалап коём». Ал үйдөн даярданганда бүт пьесаны алат да тиги каарман, бул каарман болуп ойноп көрөт. Анткени — жалгыз ролун жаттоо менен окуядан обочолонуп калуу коркунучунан качат. Ал эми сценага

чыкканда сүйлөшүп жаткан каармандын сөзүн угууга, түшүнүүгө, жүрүп жаткан кыймылды абайлап өзүн дал ошол сахна турмушуна ылайыктайт. Ошондо окуя туурдурган сөз, кыймыл-аракет өзүнөн өзү жайлуу, актёрго да жеңил. Ал эми эптеп сөздү так жаттап, айлананда туулуп жаткан окуяга анчейин көңүл бурбай сүйлөй берсең, кожоюп, жасалма образ түзөсүң. Мындай тоң артисттерибиз да жок эмес. Муратбек Рыскулов «Мектебим—эмгек, издегеним—турмуш. Ким менен жүрсөм, ким менен сүйлөшсөм да, ошонун кулк-мүнөзүн байкайм. Талантты асырабаса, колдон учкан куштай сызат»,— дейт.

Айтканында төгүн жок. Ал кесип-өнөрдү талыбаган, кажыбаган эмгеги менен өмүрлүк энчисине алды, турмуштун түпкүрүнө үнүп, издеп олтуруп чеберчилигин өнүктүрүп, кыргыз сахнасынын тарыхына өлбөс-өчпөс образдарды түзүүдө. М. Рыскулов жетишкен чыгармачылык жеңиш кыргыз искусствосунун эң бийик чокусуна сайылган желектердин бири.

М. Рыскуловдун сахнадагы эң чебер табылгалары актёрлордун азыркы жана келечекки ондогон жаш муундары үчүн дем берүүчү күч, бой созуп умтулуучу үлгү. Советтер Союзунун эл артисти, Республикабыздын Жогорку Советинин Депутаты, кыргыз элинин даңктуу уулу Муратбек Рыскулов элүү жылдык юбилейин толукшуган чыгармачылык күч менен, жалындуу кайрат, жаштык дем менен тосуп алды.

Урматтуу Муратбек Рыскулов, Сиз өзүңүздүн алп талантыңызга татырлык гүлдөгөн замандаштарыңыздын, жана да тарыхый каармандардын өчпөс элестери менен кыргыз, жалпы эле советтик искусствого чексиз салымыңызды кошооруңузга ишенебиз.

ЫРЧЫ АБДЫКАЛЫК

Революцияга чейин кыргыз ырчыларынан өз чыгармаларын кагаз бетине түшүрүп, тарыхый мезгилдин документалдуу күбөсүн калтыргандар саналуу гана.

Тоголок Молдо, Ысак Шайбеков, Калык Акиев, Абылкасым Жутакаев, Осмонкул Бөлөбалаевдердин катарындагы, жазма адабиятыбыздын өкүлү, эки доорду башынан өткөргөн ырчы-акын Абдыкалык Чоробаевдин ысмы азыр көптүр далайдан бери эле кыргыз окуучуларына белгилүү. Анын жердештери (Нарын — Куртка өрөөнүндөгүлөр) карысынан жашына чейин ырчы Абдыкалык дешет. Ырчы Абдыкалыктын өмүрү, чыгармачылык иши жөнүндө сөз козгогондо өзүнүн улуу устаты, улагалаш агасы Тоголок Молдонун таалимин, таасирин бөтөнчө сызып көрсөтүүгө тийишпиз.

Абдыкалык бекеринен:

Торгойдой тилин сайраткан
Тоголок Молдо булбулум,
Туу түбүндө күчөгөн,
Тулпардан өскөн дулдулум,—

деп эргип жазган эмес. Тоголок Молдо Абдыкалыкка балапан кезинен тартып адамгерчиликтин тайыбас сапаттарын: ак ниеттүүлүктү, эл үчүн колдон келгенче кара жанды карч уруп иштөөнү, ниети бузук сасык пикирлүүлөргө ар убакта сокку урууну, акыл-насаат иретинде үйрөтүп гана тим болбостон, ээрчитип жүрүп өзүнүн жүрүштурушу, мамилеси аркылуу да таалим берген. Тоголок Молдо айыл ичиндеги куйтулардын, мансапкорлордун, сасык жемсөөлөрдүн айыбын ашкерелегендиги үчүн, жапа чегип жабыр тартып, кордук көргөн учурларына Абдыкалык кошо аралашып, анын тайманбас, жалтанбас мүнөзүн бөтөнчө жактырып, ого бетер шынаарлаган.

Буга Тоголок Молдо менен Абдыкалыктын башынан өткөн толгон токой окуянын бирөөнү гана далил катарын-

да көрсөтөлү. Уруучулук, жаатчылык өкүм сүргөн эски заманда уруунун белгилүү манаптарынын кыял-жоругундагы, өңү-түзүндөгү айыбын ачып, шагын сындырыш өлүмгө тете болгон жана ал ар кимдин эле колунан келе берген эмес. Муна-Келди тараптагы Мураталы деген чоң манапты Тоголок Молдо бир кездерде:

Мураталы кызыл таз,
Мурунтаң берн бизге кас,—

деп ырдаган. Муну угуп, ызаланган залым манап, тири-карак ырчыга кекенип кезегин келтире албай жүргөн.

Андан далай мезгил өткөндө 1917-жылдын жай күндөрүнүн биринде Тоголок Молдо Абдыкалык менен Жүсүпакматты ээрчитип Тогуз-Торону бет алып, Муна-Келди, Макмалды басып өтүп, Уу-Талаанын өрөөнүндө капарсыз аңгемелешип келатышса, Ор-Казган тараптан беш-алты жигити менен Мураталы оро-пара чыга калат. Беркилер салам айтса, алик албай Тоголок Молдону карай сурданып:

— Торсойгон кызыталак, тарт кайра, биздикине барып конок бол — деп, астына салып үчөөнү айлына айдап келет.

Каны ичине тартылган Мураталы кеп-сөз айтпастан жүрүп олтуруп, дал эшигинин алдына келгенде жигиттерин тукуруп, Тоголок Молдону атынан жыга тарттырып, эси оогончо тепе-тепкиге алдырып, кызылдай сабатат. Акын бир ооз кыңк этип, манаптан жансоогалабайт. Ызырынган Мураталы Тоголок Молдонун кара атын ээр-токуму менен мамысына байлатып алат.

Тоголок Молдо эсин жыйгандан кийин Абдыкалык жөлөп-таяп өз атына мингизип, өзү ага учкашып алып кайра жолго чыгышат. Уу-Талаанын башына барганда Абдыкалык түшүп калат. Тоголок Молдо менен Жүсүпакмат жөнөп кете беришет. Абдыкалык түн жамынып Мураталынын айлына жетип, кара атты аркандап койгон жеринен жайдак мине качып, таң ата Ор-Казганга, Тоголок Молдонун конгон жерине жете барат. Ошол жерден Олжобай деген кишинин ээр-токумун токунуп алып, Тогуз Торого кире качышкан.

Кийин 1935-жылы «Токсон суроодогу» таяк жегенинин баянын сураган Абдыкалыкка мындайча жооп кайтарган:

Абдыкалык бөбөгүм,
Арка сүйөө жөлөгүм,
Бала кезде ээрчитип
Атайды көздөй жөнөдүм.
Эмгиче унут элекмин
Уу-Талаанын өрөөнүн.
Кор болуп анда көрдүк го
Кызыл таздын өнөрүн.

Куймулчакты талкалап,
Кокуйлатып урганда,
Эптеп атка мишгиздиң,
Эсим ооп турганда.
Камчы тийген салдары
Кара башым энди реп,
Жанымда балам, болбосоң,
Жайлап койсо ким билет.
Ал кезде манап доору,
Ким көрдү кылса эрки бар —
Андайдан кедей кутулду,
Эми балам, телчип ал.

Ыраазы болом эмгиче,
Ошондо тирүү калганга.
Партия бизди багуучу.
Бай манапка алданба.
Катыны талак кызыл таз
Кара атты жыгып алганда.
Караан болдуң атайы,
Кан мурдуман тамганда.

Жүсүпакмат экөөңөр
Жөлөп-таяп аткарып,
Өзүң калып түнүндө,
Кара атты уурдап алпарып,
Унутулгус иш кылдың,
Кызматты, балам, түз кылдың.

Оозумдан алдың сөзүмдү,
Колумдан алдың каламды,
Көрбөсөм беш күн кокустан,
Сагынам сендей баламды.

Абдыкалык ушул сыяктуу акындын башына түшкөн оор кырсыктардын бир нечесине аралашып, жөлөк катары аны аман сактап калууга себепчи болгон. Ал түгүл кийинчерээк Тоголок Молдо турмушунан мүгдүрөп калган мезгилинде колуна алып баккан учурларын көргөн-билгендер бар. Мына ушинтип Абдыкалык кыргыз элинин эң мыкты адабий мурасчысы Тоголок Молдо менен коюндашып, бир чети ини, экинчиден анын ишин улантуучусу,

сактоочусу, шакирти катарында бирге өсүп, өзүнүн да калемин курчутуп келди.

Тоголок Молдо Куртка-Терек аймагындагы ышкыбоз, таланттуу жаштардын башын курап, алардын ырчылык, комузчулук жана обончулук өнөрлөрүн сынап, устаттык кеңештерин айтып, эл аралатып, өнөрлөрүн айкындаткан. Ырчы Нурдинди, Кашкарыны, Черик Оробайды обончу жана комузчу Молдобасанды, Мусаны, Бейшембайды, Калмуратты Тоголок Молдонун эң жакын шакирттери деп айта алабыз.

Ал эми, бармактайынан Тоголок Молдонун жомокторун, жамактарын, кошокторун, санаттарын өз оозунан угуп үйрөнгөн Абдыкалык бат эле өзүнүн чыгармачылык шыгын ойготуп, улуу акындын чыныгы кесиптеш шакирти боло алды.

Абдыкалык Чоробаев эки доордо жашаган, бөтөнчө кийинки муундагы жаштар үчүн тарбиялык мааниси бар чыгармаларды түзгөн элдик казынанын кылымдардан бери сакталып, чогултулуп келген байлыктарын жыйнап жүргөн жана аны бизге жеткизген, санжырага бай акын. Анын балалык жана бой тарткан мезгили Октябрь революциясынан мурунку доорго таандык. Абдыкалык картапып калган жакыр кедейдин баласы болгондуктан (ал атасы 44 жашка чыкканда төрөлгөн жалгыз бала болчу) балалык күндөрү оор запкыда, байларга малайлыкта өткөн. Курткадагы айыл ичинде жүргөн Касым Молдо, Тилеген Молдо дегендерден окуп, арабча кат таанууну үйрөнгөн. 1913-жылы Курткада дыйканчылыктын үзүрү болбой, оор турмуштун запкысынан Тогуз-Торого көчүп барып атактуу өзбек байлары Шакир Кожо, Абид Турсунбай уулу дегендерге атасы экөө койчу болуп киришет. Ошол жерден Мажит деген тажик молдодон сабак алат. Анын окуган китептери: чаар китеп, Хафиз, Бедил сыяктуу тажик тилиндеги казалдар менен өзбекче Навои, Боз жигит, Көр уулу Султан жана башкалар.

Балапан кезиндеги оор кайгы, жайдак жана азаптуу турмуштун жүгү Тоголок Молдодон таалим алып, таллаптанган болочок акынды муңун ырга айландырууга шыктандырган. 1913—1914-жылдарда Шакир Кожонун коюн кайтарып жүрүп, тоонун бооруна боортоктой калып, таштын үстүнө олтуруп, «Арман» аттуу ырын жазган. Бул ырында жаш ырчы-акын питир байды, ошол турмуш-

тун каатчылыгын аябай жек көрүп, азаттыкты, кенен-кесир оокатты самап, эли-жерин сагынганын айтат.

«Молдо Мажит» аттуу ырында Мажит молдонун фарси, араб тилдерин дүйнөдөгү «таза тил» деп, эч түшүнүксүз болсо да, зордоп жаттатып кыйнаганын кокус толук жаттай албай калса, токмок жегенин баяндайт. Аягында Мажит молдодон уруксат суранып:

Андан көрө барайын,
Алматынын шаарына.
Орустун тилин мен билсем,
Пайда болоор жаныма,—

деп ырдайт.

Абдыкалык Байымбетти наздап, нускасын алсам деп дегдейт. Атасынын Курткага көчүп барууга мүмкүнчүлүгү болбойт. Кушкат жибере берет да, акырында өзү жалгыз Курткадагы Байымбетке келет.

1914-жылы 18 жашар Абдыкалыкты катты көркөм сөздөр менен жакшы жазганын жактырып, Байымбет аны кетирбей коёт да: «Күйгөндөн жазып көрчү»—деп, тапшырма берет. Өтө сезгич, баамдагыч, камкөй, акын өзү айткандай, келечекки «арка сүйөө жөлөгү Абдыкалык бөбөгүнүн», биринчиден, өнөрүн, күчүн сынап көрүү максатын көздөсө, экинчиден, Абдыкалыктын он сегиздеги толукшуп турган өмүрүнүн кызыкчылыгын арттырган жалындуу жаштык, күйгөн жөнүндө ыр жазууну талап кылышы өтө эле каныккан, чын агалык мээримин бар адамдын иши эмеспи. Такшалып жолго түшө элек, өнөрүн сыртка маалимдөөдөн уялып жүргөн Абдыкалык үчүн бул сыноо оңой болгон жок. Күйгөн жөнүндө абстрактуу (үстүртөн) бирдемени уйкаштырып чиймелей салууга дити батпады. Айласыз токолдукка баш ийген, өңдүү-түстүү бир келинге ашык болуп, анын атын айтпай «Ак келин» деп ыр жазат.

Атыңдан айтсам эл билет,
Ак келин десем ким билет.
Ашык болуп күйгөндү
Аңгеме жазып билдирет
Же Ак келин кат билбей,
Айлам кетти кеңгиреп...

Жаш акындын узун сабак ырынын ушул эле бир үзүмүнүн ошол доордогу турмуш, салт, ой-пикир, өзүнө ылайыктуу кооз боектор менен даана чагылышып көрүнүп турбайбы. Ал эми «Ак келиндин» акыркы саптарынан мына буларды окуйбуз:

Өмүрүндөн акырга
Өзүңчө доор сүрсөңчү,
Күнүнүн бири болгончо,
Күлүп ойноп жүрсөңчү.
Күлгүн жашың өткүчө,
Көнүл шат доор сүрсөңчү.

Жаш ырчы Абдыкалык революциядан мурунку кыргыз кыз-келиндеринин укуксуз, күң абалына боору ачылган тим болбостон, аларга азаттык күндү, эркин жашоону көксөп жатпайбы.

Абдыкалыктын бул ыры Тоголок Молдонун купулун толтуруп, жаш акынга алкоо айттырууга татыктуу болгон.

Устатынын ишенимдүү сөзүнө кубаттанып, Абдыкалык ошол күндөн тартып, тынымсыз чыгармачылык ишин өркүндөтүүнүн үстүндө иштей баштады. 1915—1916-жылдары жазылган көлөмдүү ырларынын («Үч кайгы», «Кызыл чокко кабылдым», «Кошумча кошок») баарысы тең адам баласынын башына түшкөн жапага, кайгыга, муңга чөмүлгөнү менен оптимисттик эңсөөлөр, жыйынтыктар жарк-журк көрүнөт. «Үч кайгыда» өз башына түшкөн, жалпы эле адам баласына таандык оор кырсыктар: оору, өлүм, туткун жөнүндө сөз козгогон. Аягында Октябрь революциясынын алдындагы 1916-жылкы көтөрүлүш мезгилиндеги элдин кыйын абалын сүрөттөө менен, орустардын прогрессивдүү мамилелерин кыргыз элине тийгизген жардамдарын, ак ниеттүүлүгүн белгилеп өтөт.

«Кызыл чокко кабылдым» деген ырында улук, төрөлөрдүн желдеттери — кызыл чоктордун адамгерчиликтен ажыраган акмакчылык кылык-жоруктарын ашкередейт.

«Кошумча кошогуңда» болсо, куду Байымбет сыяктуу (дал устатынын чыгармачылык ыгы менен) кедей досу Жуманын өлгөнүн жоктоп, таптык ажырымды төмөнкүдөй айкындайт:

Кошомат кылат бай өлсө,
Артындагы малды айтып,
Арбагын бийик көтөрөт,
Алда канча далдайтып...

Кедейге кошок жок бекен,
Кейибей турган дос бекен.

Ороого буудай толтурган,
Кырманга кызыл үйүргөн.
Бечараны тойгузган,
Береке кетпей үйүндөн...

Акындын бул жазгандарынын баарысы тең ошол кездеги түп нускасында сакталып, ошондон эч өзгөрүүсүз көчүрүлүп алынган. Чектелген түшүнүктүн натыйжасында кээ бир саптар, айрым сөздөр диндик ой-пикирлерге чаташып кеткен. Замандаш эл акындарынын чыгармаларына салыштырып караганда бүгүнкү карыя акыныбыздын жазгандары идея жана ошондой эле көркөмдүк жагынан теңтайлаш, айрымдары жогору турган баалуу ырлар болуп эсептелет.

Октябрь революциясынын жеңиши жалпы кыргыз букаралары менен бирге Абдыкалыктын турмушунун бардык жагына кубаныч, өзгөрүү алып кирди. Ал ата-энеси менен Тогуз-Тородон туулуп өскөн Курткасына көчүп келип, дыйканчылыкка киришип, шандуу, азаттык ырларын жазат.

1920-жылы 7-ноябрда Нарын шаарындагы чогулушта «Ленинге мактоо» деген ырын толкундап окуп берет:

Азат, азат, азат күн
Берди журттун тилегин.
Калкыбызга кут болсун
Каарман баатыр Ленин.

Жаңы коомдук түзүлүш жеңип берген эркиндиктин ар кыл багытын «Аялдар азат», «Алты кыз», «Нарын суу», «Иса» деген 1918—1922-жылдары жазылган ырларында көрсөтөт.

1920-жылы Ташкенттеги алты айлык мугалимдер даярдоо курсун бүтүп, өз айлына келип, балдарды окутуу, тарбиялоо ишине киришет. Анда бир нече жыл иштегенден кийин, советтик, чарбалык кызматтарда кийинки эле жылдарга чейин үзгүлтүксүз иштеп келди. Жыйырманчы жылдарда жазгандарынын ичинен В. И. Лениндин дүйнөдөн кайтканына байланыштуу «Аза күнү» аттуу поэмасы көлөмдүү жана маңыздуу чыгармаларынын бири болуп эсептелет.

Отузунчу, кыркынчы жылдары акын Чоробаев Абдыкалык чыгармачылык ишин бир жагынан Тоголок Молдонун шакирти, адабий секретары болуу менен бирге кеңири өнүктүрө алды. Анын белгилүү датага совет элинин башынан өткөргөн орчундуу окуяларына, эл-жерин-

деги өзгөрүүлөргө, колхоз, мектеп, аялдар жана маданий-агартуу темаларына арнап, бир нече ырларды жазган. Бул ырлардагы жалпы эле кыргыз акындарына (отузунчу — кыркынчы жылдарда жазылган) мүнөздүү кубануу, эскинин сүрөтү менен азыркыны салыштырып көрсөтүү, чакырык, үндөө мотивин айрыкча белгилеп кетсек болот. Андай ырларга «Бакты ачылган жайлоо», «Декада», «Куттуктаймын», «Токтогулдун юбилейине», «Өмүр», «Асан», «Жамал», «Келгиле жазгы жарышка», «Узаткандагы ыр», «Ким үчүн», «Кыргызстан баатырлары», «Гүлдөгөн Кыргызстаным» ж. б. кирет. Жогоруда саналып өткөн чыгармалар дээрлик өз убагында республикалык, областтык, райондук басма сөз беттерине жарыяланган.

Тоголок Молдонун чыгармаларынын жыйнагына кирип жүргөн өтө көлөмдүү жана тарыхый окуяларды баяндаган кызыктуу поэма «Токсон суроо» 1935-жылы Абдыкалыктын демилгеси менен, тактап айтканда, улуу акынга берген биринчи суроосу менен башталган. Бул чоң жана маанилүү чыгарма туура он жети жыл бою Тоголок Молдо менен Абдыкалык аркылуу суроо жооп иретинде түзүлүп, 1942-жылы улуу акындын дүйнөдөн кайтышына байланыштуу аягына жетпей токтоп калган эле. Абдыкалык Чоробаев аны кийинки жылдарда өз алдынча улантууда.

Абдыкалыкты бала күнүнөн кызыктырган укумдан-тукумга, атадан балага мурас болуп сакталып келаткан элдик чыгармалар. Элдик баалуу байлыктарды Абдыкалык өзүнүн устаты Тоголок Молдо сыяктуу эле өтө сүйгөндүк, кадырлагандык менен мамиле кылууда. Ал өмүр бою айылда эл арасында жашап, уккандарын, билгендерин жазып калтырып айрымдарын акындык чеберчилик мүмкүнчүлүгүнө карай кайрадан иштеп чыгууда. Тарыхый чындыктын негизинде эл тарабынан санжыргалатып айтылып калынган баатырлык эпостордун сюжетинде «Тайлак», «Жаңыл Мырза» аттуу поэмаларды жазды.

Абдыкалык Чоробаев кыркынчы—элүүнчү жылдарда Кыргыз ССР илимдер Академиясы тарабынан уюшулган этнографиялык, тарыхый адабий мурастарды изилдөө, чогултуу боюнча бир нече жолу экспедицияларга катышып, тарыхчы, тилчи, адабиятчыларга өтө чоң көмөк берди. Андан тышкары академиянын тил, адабият жана тарых институтунун фондусуна Тянь-Шандын бардык

өрөөнүнөн, Чүй өзөнүнөн, Жалал-Абад, Ош аймагынан кичинесинен чоңу болуп жүзгө жакын темадагы адабий мурасты эл оозунан чогултуп тапшырды. Андан бөлөк өз колунда калган Тоголок Молдонун керээздеринен элүүдөн ашык ырды, Нурдин ырчынын төрт чыгармасын, Кылычтын ырларынын бир кыйласын фондуга өткөздү.

Азыркы күндө алтымыштагы карыя акыныбыз актуалдуу темаларга арналган ар кыл ырларды, балдар үчүн жомокторду жазуунун үстүндө иштөөдө.

Абдыкалык Чоробаев «Жаңыл мырза», «Мышыктын арманы», «Тайлак баатыр» аттуу китептердин автору.

Бүгүнкү карыя ырчы Абдыкалыктын чыгармаларын окуганда, биздин белгилүү жазуучу-акындарыбызга койгон талап боюнча эмес, бир катар карыя эл ырчыларыбыздын, элдик мурасты жеткирүүчүлөрүбүздүн катарына коюп, адабияттан өзүнүн тиешелүү ордун белгилөөгө тийишпиз.

Ырчы Абдыкалыктын азыр да чыгармачылык кубаты чың. Ал дагы сонун-сонун уламаларды, тарыхый жана бүгүнкү күндүн темасында баалуу чыгармаларды берерлигине ишенүүгө болот.

1957-жыл.

САЯКАТ ОЧЕРКТЕРИ

УЛУУ ЭЛДИН ЖЕРГЕСИНДЕ

1. Чөнтөк дептердин сыры

Бөтөнчө саякатта жүргөндө окуяны изи сууй элегинде чөнтөк дептерчене нукуп калсаң, арадан канчалык мезгил өтпөсүн, көргөн-билгениң ошол кейпиндей тирүү да, элестүү да аппак барактарда жашай берет экен.

Социализм багытында өнүгүү жолун өрдөгөн улуу кытай элинин жергесинде жыйырма күндүк саякатта көргөндөрүбүздү окуучуларга айтуу үчүн, үйгө келгенибизге бир жарым ай өткөн соң, ошол «сыйкырдуу» чөнтөк дептерчеге кайрылдым. Анын беттеринин биринде, «Асманда бейиш, жерде — Ханчжоу» деген аймактан Шанхайга сапар чегүү аралыгында купе ичинде, тактап айтканда, 1959-жылдын 10-декабрында төмөнкү сөздөр жазылыптыр.

Улуу эл, укмуштуу арым! Чебердин чебери, карапайымдын карапайымы, иштермандын иштерманы! Күнүгө көргөнүң өзүнчө бир дастан! Биринен сала бири өткөн укмуштуудай кооз элестер башка батпай баратат! Кайсынысынан баштап, кандайча жазуу керек!

Урматтуу окуучулар, бул чыныгы сыр. Көргөн-билгендерди куш тилиндей кагаз аркылуу сиздерге баяндап берүү биздин мойнубуздагы ыйык парзыбыз. Кеп аны кандайча, кантип баяндоодо. Ушул суроо саякатта жүргөнүмдө да, андан келгенден бери да башты катырды. Анын үстүнө кийинки эле үч-төрт жылдын ичинде кыргыз жазуучулары менен журналисттеринин бир кыйласы Кытай Эл Республикасы боюнча саякатка барышып, көп, көп кызыктуу жол очерктерин, элестүү ырларды жазышкан. Эл чарбасынын бардык тармактары боюнча тез, ыкчам, кеңири, үнөмдүү өсүшкө бет бурган бир тууган кытай элинин кечээкиси бүгүнкүсүнө, бүгүнкүсү эртеңкисине окшобой жаңыланып, кулпунуп турган

учур. Ошондуктан менин саякат очерктеримдин циклде-ри мурдагы жолдоштордун жазгандарын улоо, кошумча-лоо милдетин аткарат деп ойлоймун.

2. Каякка көз чаптырсаң, ошол жакта кайнаган эмгек

Биз Кытайдын түндүк четиндеги эң биринчи стан-циясы Маньчжуриядан түштүк Кытай деңизинин жээ-гиндеги Гуандун провинциясына дейре декабрдагы кыр-чылдаган кыштан жадыраган жай мезгилине чейин сая-кат жасадык.

Өлкө боюнча узак аралыктарда сапар чеккен учур-ларыбызда дайыма поезд аркылуу жүрүп эл, жерди кө-бүрөөк көрүүгө үлгүрдүк. Жылдын бардык мезгилин, кышты, күздү, жазды, жайды араладык. Өлкөнүн түн-дүк чыгышындагы Ички Монголиянын куду казак талаа-сы сымалданып мелтиреп жаткан жылаңач адыр түздү-гүнөн, Гуандун провинциясынын тропикалык жана суп-тропикалык токойлоруна дейре кыска мөөнөттүн эле ичинде бардык.

Каякка көз чаптырбагын, бардык жерде кайнаган эмгек, топ-тобу менен иштеген эл. Қайсы маалда келип, кайсы маалда кеткенин билбейсиң. Кээде таң кулан өөк тартканда, көз жыртып сыртка карасаң да жайнаган эл, кээде көз байланган иңирде да талаа үстүндө жарык жылтылдап иштеп жаткандарды көрөсүң. Анан өзүн-чө ой жүгүртөсүң: «Кытайлыктардын эң жакшы досу — эмгек, адептүүлүк, душманы — жалкоолук, ыпластык». Мына ушул эки түйүм ойдун жандырмагын чечүү мак-сатында, адегенде талаа үстүнөн көргөн билгендерибиз-ге кайрылалы.

Айыл-кыштак элинин 90 процентин түзгөн кедейлер-дин, батырактардын, орто дыйкандардын энчисине өл-көнү Гоминдандык кара реакция менен чет өлкөлүк ко-лонизатордун тыткынынан бошотконго дейре айдоо аянтынын 30 процентине жакыны гана таандык болгон. Ал эми 70 проценттен арбын жерди кыштак элинин, он процентине чыкпаган кулактар менен помещиктер ээ-леген.

Өлкөнү бошотоор замат Коммунисттик партия дый-кандарды агрардык реформаны жүргүзүүгө жана айыл чарбасын социалисттик кайра курууга жетеледи. Мына ушул чараларды жүзөгө ашыруунун натыйжасында айыл

чарбасы укмуштуудай тез өнүгүп, Кытайдын эмгекчил, жана да кайраткер дыйкандары ач-жылаңачтык менен биротоло коштошуп, жердин, байлыктын ээси, чексиз эркиндикке, ченемсиз таалайга жетишишти.

Кытайда дыйкандардын саны 500 миллион!

Жылына эки-үч түшүм өстүргөн чебер дыйкандар жайы-кышы дебей жер кыртышын бапестеп асырап, андагы байлыкты сыгып алып иш үстүнөн кетишпейт экен. Кытайдын түндүк батышынан Чоң Хинган бөксөлөрүн кесип өткөн темир жол айланасы жондонгон адыр дөбөлүү мелтиреген түзөң. Жапырылган сары тулаң чөп. Карсыз кара суук. Өлкөнүн бул танабында калк сейрегирээк. Жер шарты Казакстандын сары арка талааларын элестетет. Ал тургай адамдардын сырткы турпаты, үй тиричилигинин кай бир жагдайлары кыргыз, казак айлынын кебете-кешпирине окшошуп да кетет.

Обочо-обочо иретсиз салынган, үстүн ылай менен шыбап нар жончолоткон жапыз үйлөр. Тегеретеси дан эгиндери айдалган огород. Бак-шак жок катары. Тамды айланып сагалап оттоп жүргөн бирин-эки менчик мал: кой, уй, чочко, барандуу тсоктор. Таң ата талаадагы ар кыл иште жүргөн көбүн эсе кызыл кылкан түлкү тумакты баса кийген дыйкандар көзгө чалдыгат. Буудай, арпа, сулу, соя буурчагы күз башынан эле орулуп, чабылган. Калаган чийдей чыккан дан эгиндеринин мол түшүмүн алып кампага куюп бүтүшө элск. Байрактар желбиреп, кылкылдаган кызыл кырман четинде бооланган эгин аскасы, чок ортосу тоодой-тоодой үймөк кызыл дан. Экиден-үчтөн кошу менен чегилген тоголок жылкылар желе-жорто, шаа мүйүз өгүздөр каалгый баса моло ташты чимирилтип данды кабыгынан бөлүп түшүрүүдө. Чоң кырдандардын кай биринде дүпө-дүп эгин басып жаткан комбайн көрүнөт. Аял, эркек дебей жүн, кебез салынып кабылган шым, күрмө кийген дыйкандар топ-тобу менен ар иштин башында: бир даары жыйылган эгинди бешилик менен шып-шып илип ыргытып кырманга чачса, бир даары молоташ айдайт, бир даары кышкы сыдырымга алтын данды күрөктөп үймөк үстүнө сапырса, бир кыйласы каптарга чымчып бууп кош колдоп көтөрүшүп, же кол арабаларга салып жылдырып, кезек күтүп турган арабаны көздөй ташышат. Темир жол сызыгын бойлоп адеп менен биринин соңунан калганы чубай алтын данды мамлекеттик кампаларга ташып жөнөгөн ат, өгүз

араба кызыл кирелерден көз адашат. Эгиндин бир да башы калтырылбай таптаза жыйналган, жана да тыгыз чабылган аңыз маялары кунандын кыркма жалындай дүкдүйөт. Өз оокат-тиричилиги адамга дайыма керек го. Тээ алда кайдан, арык четиненби, майнаптарданбы эки таңгак чөптү тыкан теңдеп, апкечтин эки учуна илип, ийнинен арта сала термелбестен көтөрүп бараткан бирин-серин адамдар учурайт. Кыязы, менчик малы, же башка кереги үчүн үйүнө алып барууда. Бул көрүнүш бизге тынымсыз эмгекке бышыккан денеси чымыр элдин эрмеги, ден соолуктун муктаждыгы катарында сезилди.

Жогорку сүрөттөөдөн улам айрым окуучулар деле болсо, Кытай Элдик Республикасынын Түндүк жагында анчейин өзгөрүү байкалбайт деген түкшөмөлгө келүүлөрү мүмкүн. Жок, андай ойлоо чындыктан алыс. Түндүктүн дыйкандары баарыдан мурда коомдошкон чарбада, баары бирдей укукта жыргап-куунап эмгек этүүдө. Мунун өзү эле социализм жолунда өнүгүп жаткан өлкөнүн эң алыскы аймагындагы эркин мүчөлөрүнүн турмуш-тиричилигинин негизи түп-тамырынан бери өзгөргөнүнүн далили эмеспи! Ички Монголия районунун аймагы малга да жай. Тулаң чөбү буралган түз кайкандарда өндүрүштүк кооперативдерге биригишкен көчмөн монголдордун котологон малдарды жайып, обон созгонун эшитесиң.

Достуктун, боордоштуктун өлкөсүн биринчи мертебе аралап бараткан советтик саякатчылардын көзүнө өтө жылуу учураган эркин эмгектин, тынчтык күндүн алгачкы көрүнүшү улам нарылай түшкөн сайын чырайына чыгып, көркүнө көрк кошулууда. Курулуш үчүн, кыш, акиташ бышырып жаткан жайлар жол боюнда өтө эле көп. Боз жалпак үйлөрдөн анча алыс эмес жерлерде кара кочкул түтүнүн уюлгутуп морлору асман челген жаңы, жаңы таш үйлөр— завод, комбинаттардын имараттары, жумушчулар жашоочу эки-үч катар жайлар шаңданат. Жаңы доордун адис улан-кыздары кылымдар бою дарексиз жаткан жер байлыгынын сырын ачып, өлкөнүн чарбасын өнүктүрүүгө жумшоодо. Көмүр жана башка кендер ушул четки райондон борборду карай вагондорго жергиликтүү элдин кереги үчүн машиналарга жүктөлүп ташылууда. Ички шаарлардан четтеги дыйкандар чарбасына жөнөтүлгөн ар кыл айыл чарба шай-

мандары, анын ичинде жүк ташуучу оор машиналар, көзгө чалдыгат.

Чачкын кыштакты, негизги ишти кетмен, күрөк, орок, чалгы менен бүтүрүп жаткан дыйкан эмгегин көрүп, кытай элинин кечээкисинин калдыгы десең, жаңы курулуп жаткан жумушчу шаарларын, завод-фабрикаларды, аз да болсо көмөгүн тийгизе баштаган техниканы көрүп, социалисттик Кытайдын бүгүнкү кадамы, толук эртеңкиси деп түшүнөсүн.

Кытайдын Коммунисттик партиясы дыйкандардын колу менен ийниндеги эмгек жүгүн жеңилдетүүнү, алардын күндөлүк ишине техниканын күчүн көбүрөөк жумшоону алдыдагы асыл милдеттин бири катары баалоодо. Ал күн алыс эмес. Ата-энелери сыяктуу эле жылуу кийинип торсойгон балдардын көңүлү куунак. Биз аларды топ-тобун бузбай мектепке ырдап жана окуусунан кайтканда да ырдап келе жатышканын көрдүк. Кыш мезгили балдар үчүн сонун го. Түндүк Кытайдагы бөбөктөр муз үстүндө таяктын таканчы менен зуулдап сызып, чоңу-кичинесин машыктырып жүргөнүн көрдүк.

Сунгари ойдуңун аралап, Хэйлунцзян провинциясына келгенде аба ырайы кескин түрдө алмашпаса да, азыраак жумшара түштү. Андагы декабрь биздеги күз мезгилин элестетет. Хэйлунцзян провинциясы боштондуктан кийин өлкөнүн өнүккөн өнөр жайлуу райондорунун бирине айланганы белгилүү. Транспорт, электр машиналарынын куруучу, курулуш материалдары, химия өнөр жайлары, ал эми жеңил тармагынан: тамак-аш, кагаз, кант жана текстиль буюмдарын чыгаруу боюнча өсүштүн кеңири багытын алган. Тамак-аш азыктарын чыгаруу боюнча азыр республикада биринчи орунда.

Азырынча кеп дыйканчылык жөнүндө бир ыңгай козголуп жаткан соң, өнүккөн өнөр жайын үстүртөн гана сараң сан эсеби менен чокуп айтууну туура таптык.

Хэйлунцзян провинциясынын жери асыл, дан эгиндеринин түшүмдүүлүгү өтө жогору, өлкөнү азык-түлүк менен жабдуу жагынан биринчиликти талашкан райондордун бири. Буудай, картошка, арпа, сулуунун өнүмү жана түшүмү мыкты. Өзгөчө соя буурчагын, кант кызылчасын жана зыгыр өсүмдүгүн өстүрүү жагынан башкы орунду ээлейт. Суусу кенен жерлерде күрүч өстүрүлөт. Бул аймакта жашаган элдер коюураак. Үйлөр жыш салынган. Чоң-чоң кыштактар, өнөр жай ишканалары көп

жумушчу посёлоктор, шаарлар кездешүүдө. Кызылча-чыларды үйүп жүктөгөн арабалар кылдырап, беш, ондогон советтик жана бирин-серин ата мекендик маркадагы оор машиналар зыпылдап кант заводуна келүүдө. Бул провинцияда кант заводдорунун саны өтө көп. 1958-жылдан бери эле мурдагы чоң заводдордон сырткары 500дөй жергиликтүү типтеги кызылча тазалоочу заводдор курулган. Кызылча ташып келген кирелер чубалжып катарга тизиле калса, заводдун аянтындагы сан жеткис жайнаган эл, бир заматта түшүрүшүп, кол арабалап ташып тоодой додолотуп үйүүдө. Андан кызылчаны тазалоочу заводго чакан арабаны тызылдата айдап жеткизип жатканычы?!

Талаа түздөгү адам кыймылына көз тоё карайсын. (Хэйлунцзян провинциясында да кол тие элек мелтиреген түзөң жетишерлик.) Жолдун таяк өйүзүндө да, быяк өйүзүндө да учу-кыйры белгисиз созулуп жаткан ар кай жерде куйрук улаш быкылдап кайнаган эл. Ар бир топтун шаанын чыгарып, жалбырттаган кызыл желектер. Кызыл желек айрым кишилерди гана эмес, чоң-чоң коллективдерди сапаттуу, жана да арбын иштөөчүлөрдү, башкача айтканда норманы ашык аткаруучуларды мелдешке, жеңишке ээ болууга шыктандырууда. Булар эмгек кайраткерлери, дың жерлерди өздөштүрүү ишин улантып, канал казып жаткан миң-миллиондогон патриоттор. Миллиондордун бир кишидей иреттүү жана арымдуу кыймылына иш түтпөчүдөй. Каналдын эки четинде кетмен, күрөк менен казылып, кол арабаларга ташылган топуракка додо-додо дөбө тизмеги түзүлүүдө. Дарыя нугундай кенен казылган каналга Сунгари (Амур) суусунан бурса, каткаксып жаткан миңдеген гектар дыңдын бою балкып, сорттуу дандын башын ыргаган мол өнүм берээри шексиз. Көп толкуса көл деген ушул. Миллиондогон көпчүлүктү коомдук жалпы кызыкчылыкка бир адамдай баш коштурган, канал башындагы куду кызыл байрактын жалбыртындай эмгектик эргүү отун тутанткан касиет эмнеде? Коммунисттик улуу партиянын жетекчилик күчүндө! Анын калайыкка маяк катары коммунизмдин жаркыраган жолун көрсөтүп турушунда. Он жылы өмүр сүргөн жаңы элдик бийликтин жылдарында Хэйлунцзянда дың жерлерди өздөштүрүү жалпы элдик патриоттук ишке айланды. Натыйжада айдоо аянты 7,5 миллион гектарга дейре кеңейди. Про-

винциянын өздөштүрүлгөн дың жерлеринде коллектив-дештирилген мамлекеттик чарбалар-госхоздор уюшулду. Алардын ичинде «Достук» госхоз гиганты 63,8 миң гектар жер аянтына ээ. Андагы өндүрүштүн бардык тармагы механизациялаштырылган. Жалпы эле Хэйлуцзян провинциясы айыл чарбасын механизациялаштыруунун деңгээли жагынан өлкөдө алдынкы орундарды ээлейт. Үлгү көрсөтөөрлүк чарба болсо, ага теңелүүгө умтулуу анын деңгээлине жеткирүү үчүн башкаларды сүрөөгө алуу, тиешелүү жабдыктар менен камсыз кылуу дайыма колдон келээрлик иш. Анын сыңарындай кытай дыйкандарынын тиричилигинде (азырынча түндүк-батыш танабы жөнүндө гана сөз болуп жатат) кол эмгегинин басымдуулугу да, жаңы гана бирин-сериндеп ишке киришип жаткан техниканын арымдуу кадамы да байкалат. Демек социалисттик Кытайдын жаңы дыйкандарынын эртеңки күнү техника менен куралданып, бүгүнкүдөн он, жүз эсе өнүмдүү иштери айдан ачык.

Провинциядан провинцияга өтүү менен жер шарты өзгөрүлүп, аны менен катар иштин мүнөзү да өзгөрөрүн дагы бир ирет эске салып өтөлү. Кайда болбосун, бардык жерде жалпы бир окшоштук — жер жайнап иштеген эл, эмгек салтанаты!

Харбин, Чанчунь, Шэньян шаарларын (шаарлар жөнүндө кыскача сөз кийинки бөлүмүндө), Цзиль, Ляонин провинцияларын артка калтырдык. Улуу Кытай ойдуңуна жайланышкан Хэбэй провинциясынын Пекин (Бейцзин) айланасындагы дыйканчылык өзгөчө көңүлүбүздү бурду. Жолдун тыяк-быягы мелмилдеген көл. Бир нече гектар аянт төрт чарчы чөнөктөштүрүлгөн жалчалар гана кургак. Аз жерден темир жолду каптап кете жаздап токтогонсуз көгүлтүр суу сыдырымга түрүлөт. Москва—Пекин поезди ошол учурда деңизди жиреп зыпылдаган пароход сымалдана түшөт. Сырттан биринчи бараткан биздин саякатчылардын көбү чыны менен эле, кур дегенде балык өстүрүүчү жасалма көлдөр экен деп түкшөмөлдөштү. Терезе талашып өйүз-өйүзгө көз чаптырып калганыбызда мурун кытайда болушкан Азия өлкөлөрүнүн тарыхы боюнча адис окумуштуу Александр Дубинский менен Кытай искусствосу боюнча илимпоз Нонна Червова жолдоштор бизге күлө карашып «көл» жайын түшүндүрүштү. Аларды Өзбекстандан барган даңктуу Свердлов атындагы жана «Политотдел» колхоздорунун жетек-

чилери Эм жана Ким жолдоштор кубатташты. Көрсө шорду жууп кетируү максатында түшүмү жыйналып алынган күрүч аянтына атайылап ченем менен коё берилген суу экен. Таң заардан ойгонуп терезеге ыктасан буудай, жүгөрү, гаолян, тару, жашылча аңыздарын ушу баштан жазга даярдап жаткан элди көрүп кубанасың. Бир кыйласы ат, өгүз, кол арабалап семирткич ташып жеткизүүдө. Кытайдын ата мекендик алгачкы тракторлорунун анда-санда бирин экөө жер боорун тилип жатканы көзгө барандуу тартылат. Ар кай жерде канатташ катар-катар сапка тизилип алышып, тилке-тилке жерди заматта эле күрөктөп айдагандарды көрөсүң. Алар күрүчтү тоңдурма айдап коюу үчүн шымаланып иштегендер экен.

Биз азырынча кыш, кеч мезгилиндеги, түшүм жыйналып аяктаган учурдагы талаадагы иш элесин жоруптадык. Жыл бою талыкпай эмгектенип, бапестеп мамиле кылган кытай дыйкандарына жердин ийибеске шарты да жок сыяктанат.

Эми жадыраган жаз, жайнаган жай (өзүлөрү жылдын кышы деп эсептесе дагы) маалын элестеткен түштүк провинцияларда талаа түстөгү иш кандай болду экен? Түштүк — түштүк да! дыйканчылыкка койнун ачып сырын таба билгенге ууз сүтүн ийип берген жер да!

Пекинден тартып түштүктөгү шаарлардан жол боюнан көз тоё турган дагы бир көрүнүш — багбандар иши. Көбүн эсе жаш багбандардын монтоңдоп иштеп жатканын көрүп, алардын бытыйган колдору тигип, өстүргөн гүлзарларды, бак-дарактарды аралап, кубанганындан териңе батпай семиресиң. Мектеп балдарына, пионерлерге партия, комсомол зор милдет таккан. Жаш кезинен камкор, эмгекке чексиз берилген кытай балдарына улуу агалары таккан милдеттин эң биринчиси — шаарларды, жол боюн, бара-бара бүткүл өлкөнү жашылдандыруу; экинчиси төрт залалга каршы күрөшүү; кытай калкынын чоңунан кичинесине дейре партия таккан милдетти чон ишеним, улуу сыноо катары түшүнүшөт да, аны абийир, ар-намыстуулук менен аткарышат.

Азыр сөз биринчи милдет жөнүндө. Кытай балдары пионерге өтүү үчүн кур эле дегенде бир бакты тигип, өстүрүшү керек. Ал эми окуучу пионер катарына алынган соң, башка курбулары менен мелдешке чыгып, ар бир үй-бүлө-

нүн бак-дарак, гүл өстүрүшү үчүн жана тигилген бактардын зыянга учурабасы үчүн күрөшөт. Кытайдын пионердик уюмунда 9 дан 15 жашка чейинки 35 миллиондон ашык (1958-жыл июндагы эсеп боюнча) балдар бар.

Ойлоп көрүңүздөрчү?! Пионерге өтүүчү ар бир октябрят жана да кочкул жагоолуу пионердин ага-эжелери, ини-карындаштары, ата-энелери, чоң эне, чоң аталары, таяке, жээни болуп алты жүз миллион адам бир-экиден бак-дарак, эки-үчтөн гүл өстүрө берсе, аз гана жылдардын ичинде өлкө жайкалган бак-шакка, кулпунган гүлгө орноору шексиз. Эми алардын иштери тууралуу бир-эки ооз сөз. Пекинди чыгыш тарабындагы Сяньлинтунда 1959-жылы республиканын 10 жылдыгына карай 9 гана айдын ичинде бүткөрүлгөн жалпы кытайлык айыл чарба көргөзмөсүнө бардык. Улуттук жана европалык архитектуралык стилдин эң мыкты үлгүлөрүн айкалыштырып салынган II павильондон турган шаңдуу, көрктүү имараттардын ансамблинин өзү гана 28 000 чарчы метрден ашык. Кытай дыйкан чарбасынын көргөзмөгө коюлган эсепсиз бай, жана да ар кыл азык-түлүктөрү, шаймандары, жаңы агротехникалык илимий табылгалары, мол түшүм өстүрүүнүн жолун айкындаган иш чаралары, айыл чарбасынын даңктуу устаттары жөнүндө баяндоо өзүнчө дастан. Ал жерде күн биздеги сентябрды элестетет. Биздин максат өлкөнүн дыйкан чарбасынын жетишкендиктерин даңазалаган көргөзмөнүн укмуштуу имараттарынын шаңына шаң кошуп, ого бетер чырайына чыгарган, 50 гектар айланасын миллиондогон көрүүчүлөрдүн көңүлүн жубантып, саламаттыгын сактай турган бак-шак, гүлзар, көл, фонтандар менен кооздоп иштеп жаткандардын бир элесин айтып берүү. Кызыл туулар сыймыктуу буралган көргөзмөнүн имараттарынын алды жагы, фонтан, статуялар, жаркыраган кең-кесири асфальт, жашыл майкан чөп, бак-дарак, гүлкайырлардын кенен аянты. Көргөзмөлөрдүн имараттарынын тээ арткы бетинде шуйдуй көлү казылып, шуйдуй паркы орнотулууда. Ал эми павильондордун ортосундагы курулуп жаткан майда мөлтү көлчөлөр, бак-гүл аянттарына сан жеткис.

Казакстандын карыя коммунист Сара Есова, Абылкасым Кангелдиев үчөөбүз айыл чарба көргөзмөсүнүн жолдомосунан көп дүкөндөрдүн, мейманканалардын, ашканалардын ичинен мусулман ашканасы бар экенин көрүп, жалпы, жана да айыл чарба өсүмдүктөрүнүн, элдик ком-

муналардын **өнөр жайынын** павильондорун аралагандан кийин, уруксат суранып **өзүбүз эле** табабыз деп көргөзмөнүн картасын колго **алып**, бөлүнүп **жөнөдүк**. Жол баштаган, шексиз табам деп бизди ишендирген мурунку география мугалими Абылкасым. Мусулман ашканасын издеп жүргөнүбүз менен **сонундан сонунга** көз тойбой, павильондон павильонго **кирип**, топтон бөлүнүп өзүбүзчө эрдемсип кыдырып **бара** бердик. Павильон, дүкөн, ашканалардын ортосу **бир** топ узак. Жаңы көргөзмөнүн ошол ачык аянттарына катарга турган боюнча бир жамбашына китеп каптарын, экинчи капталына **тамак салынган** баштыгын асынып миндеген окуучулар түптүз эле мектебинен келип жатышат. Көпчүлүгү каруу-күчкө жарамдуу бой тарткан кыз-уландар, арасында силерден кем сокчу бизби дегенсишкен чымыр дене, чыйрак кара тоголок кичинекей балдар да бар. Аларды көрүп, **бир** чети таңыркай, экинчиден ыраазы боло айлана басып туруп калабыз. Сырт кийим, буюм-теримдерин топ-топ үйө салышып, тез эле ар кай жакка бөлүнүшүп ишке киришет. Мугалимдери ир аллында күрөктү колуна алышат. **Бир** даары замбилге чириген кык, кара топуракты колдошуп келип, терең жана кенен оюлган чуңкурчага бапестеп, ченем менен чачып жатса, экинчи **бир** даары тамыры-түбү менен жемиш бактарын, жүзүм дарактарын **этияттап** көтөрүп келишип орнотууда. Көчмө дарактар жаш балбандардын колунан жакшынакай эм алып, жаңы ордунда өсүмүн токтотпой, мурунку калыбындай эле көкөлөп жалбырак жаюуда. Терең, тегиз кыйма-чийме арыктарды кашкайтып казып жаткан андан көп. Ал арыктардын таманына жер алдынан өтүүчү суу түтүктөрү жаткызылууда. Жерден казылган топурактар **бир ыңгай чогуу** ташталууда. Ошончолук топуракка аралашып иштесе да кийим-кече, өңү-башын булгагандарды көрбөдүк. Кең аянтта дагы жаңы имараттарды куруп, боёп, сырдап жаткандар андан көп.

Эне-аталары куруп берген эл байлыгынын салтанатын айкындаган бүткүл кытайлык айыл чарба көргөзмөсүнүн жаңы турак жайын өлкөнүн келечегинин ээлери — мектеп балдары дал ушинтип көркүнө чыгарууда.

Улам ар кайсы топтун балдарынын ишине машыркап олтуруп, чектелген убактыбыз бүтүп калып, мусулмандар ашканасын таппай жөнөөчү жайга келип өз жолдошторубузга кошулдук.

«Кызыл жагоо» паркын аралап, Аэропорт — Пекин магистралынан өткөн саякатчылар көк күрмөчөн пионерлердин бак түбүндө монтолондоп жүрүшкөнүн көрүшөт. Байкас албаган жолоочу аларды сейилдеп, ойноп жатышкан балдар экен деп түшүнүүгө да мүмкүн. Чындык такыр башкача. Алар кийинки эле эки-үч жылдын ичинде өз колдору менен олтургузган бак-дарактарын сугарып, бутап, отоп, жаңысын тигип коюлтуп дегендей көзөмөлдөп жүрүшкөн ээлери. Аэропорт — Пекин магистралынын өйүз-бүйүз жээгине тең жыш бак тигип өстүргөн пионерлер: «Биздин чет өлкөлүк досторубуз Пекинге бак-шактын көлөкөсүндө ыракаттанып келишсин», — деп ойлошкон.

Мындай көрүнүштү өлкөнүн түштүгүнүн көп жеринен жолуктурдук. Пекинден туура төртүнчү күн дегенде түштүккө сапар чектик. Пекинден узай бергенден тартып, океан жээгине дейре аба ырайы, жер кыртышы, өсүмдүк дүйнөсү жомоктогудай тез-тез кубулуп, дыйкан чарбасы да түндүктөгүдөн кескин айырмалана берди.

Чатырчасыз токол там түндүк тарапка гана таандык белем. Быяктагы чакан тамдар бак-шак, жашыл огороддорго курчалып, үстү жончо, эки каптал жагы куду балыктын канатындай сыртына кайрылган узун-узун түтүкчө черепицалар менен жабылган. Пекинден Гуанчжоуго чейин 2326 км жол басарыбыз беш провинцияны, дүйнө жүзүндөгү атактуу дарыялардан экөөнү: Хуанхэ менен Янцзыцяндын үстүнөн өтөөрүбүз, гуандундун тропикалык, субтропикалык токойлоруна, жылына үч ирет түшүм алып, кыш дегенди билбеген элге, кокс жана цитрус пальмалары, кофе жыгачтары, ананас, мандарин, банан, кант тростниктери, бак башында бышкан коон өскөн жерлерге бараарыбыз баарыбызга белгилүү. Ошондуктанбы, баарыбыздын ой-сезимибиз козуп, көңүлүбүз дегдеп тикийип тиктегенибиз сырт. Азыр биз Кытайдын ата мекендик паровоз-вагон куруучу заводунан чыккан чоюн жол алптарына түшүп баратабыз. Жумшак вагондун купесинин ичи өтө жайлуу. Бет маңдай эки жазы кровать-дивандын ортосундагы столчонун капкагын ача салсаң аркы бети күзгү, ички онулу чорголуу бет жуугуч. Дайыма купе сайын чоң термосто кайнаган чай, төрт кишинин ар кимисине бирден туткалуу фарфор чыны. Даамынан да, жытынан да жыпар аңкыган Кытайдын көк чайынан ууртаган са-

йын, жасмин гүлзарын аралап жүргөндөй боло түшөсүн.

Советтик саякатчылар кең-кесири эс алып, көңүл ачып эл-жерди көрүп барсын дешкендиктенби, же жалпы эле жүргүнчүлөрдүн ыракаты үчүнбү, айтор неси болсо да, атайын вагон-салон чиркелүү жөнөдү. Жаа сымал тегерек салондун керегеси чылк сынбас тунук айнек. Түптөй кыдырата коюлган ичке атаманкалар, креслолор, үстү газета-журнал, альбомдорго жык, жол эрмеги шахмат, шашка, домино, карта (ойноочу карталар вагондордун кондукторлорунда да үч-төрттөн болот экен) коюлган столдор, олтургучтар. Биздин вагондогу жүргүнчүлөрдүн көпчүлүгү алкактай тегерек салондун айнек керегесине жабалакташкан. Көңүлдөрүндө кири жок саякатчылар кээде бала сыяктанып да кетишет. Мөлтүр айнек кереге айлана-чөйрөнү кадимкидей көргөзөт. Бирин-бири кызгангандай фотоаппаратчандарыбыз: «Ах, кандай кооз жер!»—дешип чака-чук тартып жатышты. Кээси бир жолку толтурган кадрларын бүт түгөтүп алып улам нарылап тереңдеген сайын мурункудан беш бетер кооздукка суктанып, жаңы пленка салуу үчүн чемодандарына чуркагандары да бар. Борбордук Хэбей провинциясынын жери адегенде өзүбүздүн эле керилген түштүккө окшошуп кетти. Жер жашыл майкан. Эгин чөптүн кайсы түрү экенин айра билүү бизге кыйыныраак. Жээк кубалап жал-жал болуп сеңселген пиязды, чоң жалбырак капустаны аралап, отоп, жаап жүргөн дыйкандар. Бара түшө түзөң жашыл майкан адыр белеске алмашып, жаңы үй курулуштары, дүпүйгөн кыштактардын шаңы көкөлөөдө. Жантайма боор, чөнөктөрдү жапырактай мүйүз өгүздөргө чегилген соко менен да, топ-тобу менен күрөктөп да жерди күлбото кылып кызуу томкорууда. Эки качыр, бир эшекти кырка арабага чегип, курулушка таш, топурак, жыгач ташууда.

Абылкасым экөөбүз өзүбүзчө жерди жерибизге окшоштуруудабыз. Дагы нарылап Долондон Нарынды карай түшкөндөгү Кара-Үңкүр капчыгайын өрдөгөндөй боло түштүк. Өйүз-бүйүз асман мелжиген үстү-үстүнө үйүлгөн тоо, айырмасы бадалга, чөпкө жыш чулганган. Капчыгай ичинде дагы нараактан темир жол сызыгын улап, үйдөй таштарды жабалактап калтек менен вагондорго толтурушуп, курулуштарга жөнөтүп жаткан чоюн билек балбандар. Бер жагынан беш-алтоо шыңга устундарды кебелбей ийинге көтөрүп жол боюна үйүүдө.

Секи, жапсардагы дыйкандын үйлөрүнүн эшигиндеги мамыда күч унаа катары пайдаланчу буйволдор байланып турат.

— Миң-миллиондордун канына сабым болгон ажал-апаттын суусу эми өмүрдүн кубанчына ортоктош болду, — деди тилмеч жигит Гуан Чжян-фу жаркылдай күлүп Хуанхэден (Сары дарыядан) өткөндө. Ырас, Хуанхэ өтө долу, кандуу суу эле. Ал жаман жолдоштон бетер нугун алмаштырып, бирде Бохай булуңуна, бирде Сары деңизге куюучу. Нугун алмаштырган сайын сел, кыян жүрүп, жээгиндеги элдердин кыйласын жылас кылып кетүүчү. Мүңкүрөгөн алсыз караңгы эл анын ташкынынан аман-соо калыш үчүн сыйынышып, жүздөгөн уйларды жээгине жетелеп келип, жинденген Сары дарыяга агызып, курмандык чалышчу. Кийинчерээк ташкын башталып, сел каптаар алдында темирден, колодон уй жасашып салышчу болду. Андан эмне айла...

Элдик өкмөт гана ээн баш Хуанхэни жүгөндөп, анын өйүз-бүйүз жээгинде жашаган 180 миллион адамды түбөлүккө тилсиз жоонун кырсыгынан куткарды. 1957-жылдын апрелинде 20 миң курулушчу табигаттын долу жоосу менен бетме-бет кармашка киришип, 1958-жылдын ноябрында тентек сууну Саньмынься капчыгайынан бууп, күч-кубаттуу эбегейсиз зор ГЭСке тарттырып, жаңы курулуп жаткан жумушчу шаарын көркүнө чыгарды. Саньмынься гидроэлектростанциясы Хэнань, Шаньси, Шэнси провинцияларына жана башка райондорго жылына 6 миллиард киловатт-саат электр кубатын берет. Ал эми эбегейсиз зор суу сактагыч 2 миллион 600 миң гектар дыйканчылыктын жерин суу менен камсыз кылат.

Кутургандай күчтүү тилсиз жоону багынтуу үчүн кытай элине советтик адистер, алардын ичинде Волга-Дон каналын кургандар изилдөө учурунан тартып, бардык жагынан көмөк берүүдө. Курулуш аянтында советтик экскаваторлор, бульдозёрлор, өзү түшүрүүчү машиналар, кубаты зор көтөргүч крандар иштөөдө. Дал ошол жерде толук түрдө автоматташтырылган бетон чыгаруучу кубаты зор советтик завод иштейт. Темир жана бетон чебине күлдүк уруп баш ийген Хуанхэ азыр эркин чарбанын ээси кытай дыйканы кайда кааласа, ошол жакка жетегинде ээрчип, мол түшүм ширесин камсыз кылуу үчүн кызмат кылат. Бир кезде адамдарды соргон кандуу суу, азыр миллиондордун көңүлүн жаркытып шам

болуп жанат, завод, фабрикаларды дүпүлдөтүп тилге келтирет.

Жээгинде Кытайдагы жалпы элдин үчтөн бири, башкача айтканда, 200 миллиондон ашыкча адам боюнда жашаган эң чоң дарыя, өлкөнүн суу жол катнашынын кан тамыры болуп эсептелген Янцзыцзяндын үстүнө салынган алгачкы көпүрө-гигантка келгенде баарыбыз жалбактап терезе талаштык. Эндүүлүгү, жана да суунун молдугу жагынан мындан кем сокпогон Волга, Днепр дарыяларынан өтпөгөндөр биздин арабызда жок катары эле. Кеп техниканын, илим-өнөрдүн эң акыркы жетишкен үлгүлөрү сарп кылынып эки улуу өлкөнүн, СССР менен КНРдин достугунун символу деп аталган укмуштуу курулуштун кереметин көрүүдө. Чыны менен эле бир ажайып көрүнүш. Мелтиреп жай гана түрмөгүн жазган дарыяны өйдө-төмөн жиреген килейген кораблдер андан-мындан сыймыктуу каалгый тартса, поезд октой типтик жиреп бараткан мандайда кош кабат ченемсиз зор курулуш асман челет. Бир нече вагондорду чиркеген биздин паровоз күпүлдөп каз катар чоюн сызык менен дарыянын деңгээлинен алда канча бийиктикте термелбей турган алп көпүрөнү сүңгүп киргенде, анын үстүнкү кабатындагы зыңгыраган асфальт жолдон чымын-куюн болгон жеңил машина, жүк тарткан оор автомобиль адырандап бери келатат. Көрсө көпүрө 2 ярустуу салыныптыр. Асты чоюн жолу, бийиктиги 70 метр, үстү-шоссе жолу, анын эни 18 метр.

Мурда өйүздөн-бүйүзгө чыгуу үчүн биртике тыйынын колуна кармап, кайык күтүп саргарып олтурган, айрым учурда кокустукка дуушар келген кытай дыйканы азыр автомобиль менен да, поезд менен да атырылып өтөт. Кааласа жыргал ырын созо таштап маашыркап жөө да басат.

Эки улуу өлкөнүн достугунун символу болгон чоң дарыяга бул алгачкы көпүрө 1953—1957-жылдары салынып бүткөн.

Хунань провинциясы Мао Цзэ-дундун туулуп өскөн мекени. Климаты субтропикалык. Июнь айында Кыргызстандын жазуучуларынын бир кыйласы жердин баркуту — Аркытка барган элек. Көз ирмем убакытта негедир Аркытты өрдөп бараткандай сездим. Аба нымдуураак. Күн жаап өтүптүр. Боорлордо аппак гүлүн ачкан жашыл бадалдар жаандан кийин миң кулпунуп, миң түр-

лөнөт. Кулагыңды түрүп, булбулдун үнүн тыншагың келет. Зыпылдап сызып бараткан поезддин күүсү чымчык үнүн кайдан угузсун. Ырчы элдин тукуму эмесмин-би. Толкундап кеткендиктенби, колдурап бир сабак ырды чубуртуп жиберипмин:

Жеримдей жерин мелтиреп,
Жергемди эске келтирет.
Ай, күнгө салам жиберсем,
Аттандың сен да менчилеп.
Өнөр, таалай, достукту
Экөөбүз алдык энчилеп.

Бүткүл Кытай эмгекчилерине таандык көрүнүш бул жерден да өз шартында сайранын курууда. Кызыл байрактарды жалбырттатып, кызыл топуракты эшилтип (топурагы кызыл келет экен) топ-тобу менен күрөктөп, айдап жаткан эл. Жол жакалай чөнөк-чөнөк аянттардагы өсүмдүктү аралап, отоп, түбүн жумшартып, сугарып жүргөнү андан бетер быжырайт. Кайкаң белестердеги бадалдарды түбү менен көөлөп, айдоо аянттын кеңитип кошун-кошун болушуп жабалактагандарга сан жетпейт. Кытай жеринин каягына көз жүгүртсөн, ошол жакта кайнаган эмгек! Аны көргөн сайын кайра-кайра кайталап айта бергиң келет.

3. Кичинекей малай жана эмгек баатыры жөнүндө сөз

Дүйнө жүзүнө даңкы чыккан кичинекей заттар да бар. Алардын бири «Лунцзин» чайы. Анын жан жыргаткан касиетин, даамын таткан адамдардан, бөтөнчө кытайлык туугандардан сура. «Лунцзин» чайынын сырткы кейпи жүрөк сымал бөртүк келет экен. Дарак боорунда өсүү мезгилинде, сууга кайнаган учурда да ыраңы жапжашыл. Өзү жылмакай жупжука. Кычкыл даам жыпар жыттуу көк чайдан узак сапардан чарчап, же иштен чаалыгып чаңкап келгенде бир пияла ичсең, суусунунду да кандырат, ал гана түгүл күч-кубатыңды калыбына келтирет, чарчаганыңды да унуткарат. Тамакты да жакшы сиңиртет. Мына ушундай өмүргө даба асыл өсүмдүктү «жердеги бейиш» деп аталган жер сулуусу Ханчжоуго танапташ Лунцзин тоолорунун коюунда өстүрүлөт. Жердин наамынан улам «Лунцзин» чайы делип аталып калган. Чайдын мындай өтө баалуу түрү жаратылыштын назик шартында гана топурагы асыл, аба

ырайы жайдыр-кыштыр жылуу-жумшак, жаан-чачындуу Лунцзин тоолорунда жакшы өсөт. Кытай элинин байыртадан: «чайдын мыктысы бийик тоолордо өсөт, гүлдүн асылы түздөндө өсөт» деген макалы «Шифын» кырларынын атактуу «Лунцзин» чайына түздөн-түз таандык. Көк чайдын жогорку сорттогу бул түрү мурдатан эле асыралчу. Бирок чакан жерден чамалуу гана түшүм алынып, башкаруучулардын гана ыраматы үчүн жумшалчу.

Чай плантацияларында кылымдар бою кедейлердин миң кабат териси сыйрылып, көз жаш көлдөп акса да эч качан түшүнө кирбеген мол түшүм боштондуктан кийин өндүрүлүп, адамзаттын акыл күчү менен мээнет күчүнүн укмуштуудай жеңишинин салтанаты айкындалууда. «Лунцзин» чайы азыр жалпы кытай эмгекчилеринин саламатчылыгынын ыраматы үчүн жумшалууда.

Ушул аймакта, ушундай баалуу өсүмдүктүн устаты, рекорддук түшүмдүн ээси, атагы жеке кытай элине эмес, Советтер Союзуна маалым, бүткүл дүйнөгө белгилүү бирөө бар. Ал ким?

Биз жердеги бейиш Ханчжоуго келип түшкөндө, Кытайлык-Советтик достук коомунун жергиликтүү бөлүмүнүн өкүлдөрү менен бирге алакай көз, жапыз бойлуу, эриндери калбыгый кара-сур жигит кошо тосушуп чыкты. Анын өтө илбериңки жандуу кыймылы күлмүндөгөн жайдары мүнөзү дароо эле бир кыйлабыздын көңүлүбүздү өзүнө тартты. Тааныша келгенде «Лунцзин» чайынын атактуу чебери, эмгек баатыры, «сиху» элдик коммунанын башкармасынын мүчөсү. Бригадир Лу Чжэнь-хаонун дал өзү болуп чыкты. Кытай жеринин кооз көркүн, адамзат чеберчилигинин укмуштуудай кылдат үлгүлөрүн айкындап, нечен кылымдаган жылдар илгери курулганына карабастан күнү бүгүнкүдөй кулпунуп, сакталып турган өтө бай, жана да ар кыл тарыхый эстеликтерин тамак-ашынын сан жеткис түрлөрүн боштондуктан кийинки жалпы өсүштөрдү бизден мурунку миңдеген саякатчылар кынаптап жазышкан. Алар менен мелдеше чыгуу максаты бизден алыс эле. Жаңы доордун жалындуу куруучуларына бетме-бет кездешүү, алардын иштери менен таанышуу көз кумары мындай турсун, жан кумарымды кандырууда. Негедир Кыргызстандан барган экөөбүз марксизм-ленинизм институтунун илимий кызматкери Абылкасым экөөбүз Лу Чжэнь-хаого тез байыр алышып кеттик. Бизде мезгил кыш бол-

со да, жаадыраган жайда костюмчан, жылаңбаш, гүлдөгөн ар кыл субтропикалык жашыл ыраңдуу өсүмдүктөрдү аралап Сиху көлүнүн дал ортосунан көтөрүлгөн жол менен басып, үстүнөн кыздар айдаган кайыктарда сүзүп сулуулугуна кумарланып, курортко бай Ханчжоунун тарыхый-эстелик орундарды көрүп керели күнү кечке Лу Чжэнь-хао, чарчоо, талыгуу дегенди билбеген жаркын жүздүү жапжаш тилмеч жигит Гуан Чжан-фу төртөөбүз бирге жүрдүк. Сыртынан чий баркут күрмө, ичинен нооту китель кийген, кытайлык жеңил кепкачан эмгек баатырынын төшүнө орден, медалдарын да тагынбаган. Бул өтө карапайым илберинки жигиттер эмгектин жогорку наамы жөнүндө сөз айтуудан кысылып турганын көрүп чексиз ыраазы болдук. Кадимки досторчо эриш-аркак сырдашуудан кийин жапызыраак кырдан ойдуңду карай текилдеп чуркап барып жапыз чыккан алтыгана сымалданган чай бадалынан, үч-төрт жалбырагы менен бир талын үзүп келип мага сунду. Достук бул сыйы советтик саякатчылардын колунан колго өтүп, акырында бир бүтүн, эки жарты жалбыракчасы менен сабагын зорго өзүмө алдым да, чөнтөк дептерченин арасына бапестеп каттым.

Сиху көлүндө апакай чүпүрөктөр капталган эки-экиден бет мандай олтургучтуу кайыкта чогуу сүзүп жөнөдүк. Көл үстүндө жүргөндө Лу Чжэнь-хао фарфор стакандарга өз чайынан куюп берди да:

— Бул анчейин чыкпаптыр. Өз жеримде (Лунцзин Хуанчжоудан азоолок алыс) «Ажыдаар менен жолборстун булагы» деген шылдырап аккан мөлтүр булак суусу бар. Ошого кайнатканда чайымдын жыты укмуштуудай чыгат эле деп, күлмүндөдү. Даңктуу баатырдын өмүрү али кырчын. Ал азыр жыйырма жети гана жашта. Кытайдын коммунисттик партиясынын мүчөсү, эгер артка көз жүгүртсөң анын басып өткөн жолу миң түйүндүү машакат. Ал чай плантациясына мындан дал он сегиз жыл мурда каргадай кезинде келген. Багалчагы ката элек тогуз жашар бөбөктүн мойнуна оор түйшүктүн жарноосу кантип асылды экен?

4. Азаптуу бөбөк

Эне-атанын колундагы үч баланын эң улуусу тогуз жашар Чжэнь-хао эле. Күн-түн баш көтөрбөй жер тытмалап иштеген дыйкан атасын, мээримдүү энесин абдан

жакшы көрүүчү. Жакырчылык турмуш, оор түйшүк, сүй-күмдүү эне-атанын жүзүнө күлкүнүн ордуна кайгынын күнүрт көлөкөсүн түшүрүп, дайыма капалуу суз мүнөз тартуулаган. Жумуштан чаалыгып келген учурунда атасы балдарын кезеги менен бооруна кысып «силер кандай күнгө дуушар болор экенсиңер» дегенсип терең улутунуп телмирип карай берер эле. Азаптуу атага мындан артык бала эркелетүү кудрети кайда?

Чжэнь-хао эки бирдей бүжүрөгөн бөбөгүн колунан жетелеп чөп-чар, курт-кумурскалар менен эрмектешип керели күнү кечке үй айланасында ойноп жүрүүчү.

Гүлдүү бак-шактуу коңшу короодо эсирген бай балдарын көргөндө алардын кийген кийми, ичкен тамагы, оюнчуктары кур дегенде түшүбүзгө кирсечи. Тигилерге барысын берип, бизди каарына алган кандай адилетсиз кудай, деп, ичинен кобууроочу Чжэнь-хао.

Ач, жылаңач болсо да эне-атанын канатынын далдоосунда өскөн бала бактылуу эмеспи. Кичинекей Чжэнь-хаону жана анын бөбөктөрү Шен-нен менен Чжэнь-хаонун балапан жүрөгүн турмуш каары үшүтө баштады. Балдардын атасы үй-бүлөсүн жан сактатуу үчүн помещиктен карыз акча алган. Кара жанын канчалык карч урбасын, шордуу кедей зулумдун көбөйтүп тууган карызын төлөөгө шаасы жетпеди. Башында жан багуу үчүн алган карызы аягында кутулбас куяга айланды. Каякка кол созбосун, эч жылчык таппаган жарды ата барган сайын өң алеттен ажырап самандай саргайды. Акыры жаны кейиген шордуу илдетке чалдыгып өлүп тынды. Атадан ажыраган кызыл чиедей үчөө эненин колтугуна корголошту.

Үй ээсинин өлүмүн зулум помещик капарына да алган жок. Ал көркоо карызын баштагыдан беш бетер ызырына доолап, үч баланын чырылдап боздогонуна, көлдөгөн көз жашына карабай жесир энесин урду. Алсыз эне помещиктин токмогунан ооруга чалдыкты. Ырайымсыз Сун Цзи-тэн жесир менен жетимдин чай эккен биртике жерин тартып алды. Кош кабат күйүткө ууккан эне да өлдү. Толорсугун көтөрө элек томолой жетим Чжэнь-хао эки бөбөгүн жетелеп помещиктин чай плантациясында такай иштей баштады. Ал өзүн улуу ага катары сезип, бөбөктөрүн багууга далалаттанды. Жокчулук адамды нелерге мажбур кылбайт. Кибиреген кичинекей Чжэнь-хао чай жалбырагын терүү учурунда чоң-

дордон кем калышпай иштөөгө көндү. Жыл өткөн сайын ал торолуп чыйрала берди. Анып чыйрактыгын, бышыктыгын баамдаган помещик оор жумуштарга пайдалана баштады. Тоого барып, помещикке отун жыюу учурларынын биринде Чжэнь-хао кулап кетип жарадар болду. Анын колундагы, үстүнкү эрди менен ээгиндеги тырык так дал ошол помещиктин кол алдында малай болуп жүргөн азаптуу балалык кезинен калган так.

5. Таң нуруна чалкыган өспүрүм жана кек алуу

Лу Чжэнь-хао он жетиге чыгып, каруу күчкө толуп калган кези. Каардуу Сун Цзи-тэнин тепкисине да, ишине да чымыркана чыдаган кектүү малай. Ага бардык жумуштан чай өстүрүү жагат. Бирок залым бай аны өз эрки менен асыл өсүмдүктүн сырын тартып иштөөсүнө мүмкүндүк бербей калсын. Көркөө өз оюна келгендей башка чаап иштетпесе кумары канабы. Чжэнь-хаого боорун көтөргөн карындашы менен иниси да кол кабыш кылууга жараган учур. Үч жаш малайдын эркин басканы мындай турсун, эптөп өзөк жалгап, үстүнө эски-уску жыртк кийим илип жүргөнү ач көз каардуу кожоюнга көптөй сезилет. Кылымдын кылымдарынан бери жарды-жалчынын онтогон үнүнө кейиштүүдөй, жергиликтүү феодалдар капиталисттер менен чет элдик желдеттердин уу чөнгелине жийиркенгендей дүкдүйүп үргүлөп жаткан кытайдын тармал жери 1949-жылдын 1-октябрындагы укмуштуу нурга балкыды дейсиң. Анын жаркын илеби ошол эле күнү миллиондогондордун жүзүн жаркытты. Ал күнү бардык жерде майрам, бардык жерде кубаныч. Туулгандан кул, күндүн азаптуу тагдырына моюн сунган Лу Чжэнь-хао эки жетим бөбөгүн жетелеп өмүрүндө алгачкы ирет помещиктин эшигинен аттап өтүп, өз алдыларында кенен-кесир эл аралап чуркап жеңиштин кочкул туусун желбиретип көтөргөндөрдүн сабына барып кошулду. Бүткүл Кытайга элдик бийликти жарыялаган Мао Цзэ-дундун ысмын көкүрөгүнө жаттады. Түн бою башка малайлар менен бирге үч жетим ырдап, бийлеп басып жүрүштү.

* * *

Демейде бет алдынан тарап сайран куруу түгүл артыкча үн чыкса айкырык салып, уруп, соккон зулум Сун Цзи-тэн жана анын укум-тукумдары колго түшкөн жо-

рудай үрпөйүшүп, же кылар айласын таппай өз ара кыжы-кужу.

Эртеси жүзүнөн кубаныч жанган Чжэнь-хао помещиктин жумушун таштап, бөбөктөрүн ээрчитип даң салган боюнча жергиликтүү өкмөттүн канцеляриясына барды.

Эми ал, мундаштары менен бирге помещиктин сөгүү, уруусунан кутулуп, өз кызыкчылыгы, элди азаттыкка чыгарган жаңы мамлекеттин кызыкчылыгы үчүн иштөөгө укук алды. «Эркин иштөө, эркин жашоо кандай сонун!» деген ырды жаңыртып, чай плантациясына шаң киргизип тынымсыз иштеп кирди Чжэнь-хао. Жайыкышы дебей ач, жыртык, жылаңач бай короосун сагалап, майлуу тамактын жытын гана алыстан искеп күн өткөзгөн жетимдерге эми элдик өкмөттөн кийим, азык-түлүк берилип, өзүлөрүнчө кең-кесири жашап, мурдагыдан алда канча ташкындаган күч-кубат кошулду. Чексиз бийлик, ченемсиз эзүү колунда экенде эч качан мынчалык жалын, мынчалык берилүү менен иштебеген «малайларын» көрүп, залым помещик көзүнүн чаарын чыгарып, тигилерди кыдырата сабап өтүүгө баягысындай батына албай, туталанып айкырып, өкүрүп — бүлөсүн буй кылууда.

Өз өлкөсүнүн акылман саясатын туура боолгологон Чжэнь-хао бир топ кедейлерди ээрчитип, мурдагы зулум кожоюнуна барып, дагы эле адамгерчиликтүү ызаат менен кайрылды:

— Сун Цзи-тэн мырза, эгер сиз тынч өмүр сүргүңүз келсе, намыстанбай үй-бүлөңүз менен чогуу талаага чыгып иштеңиз!

— Ыя-я! Ушул силер мененби?!— Жааа башы титиреген помещик жыландай ышкырганда Чжэнь-хао демей-декисиндей бөжүрөп качып жөнөгөн жок. Ал жанында сумсайыңкы ызырынып турган улуу-кичүү жолдошторунун арасында өзүн алсыз жетим эмес, тамырын туш-тарапка терең жайган байтеректей сезип, мыйыгынан жылмайды:

— Помещик мырза, азыр да кеч эмес, ойлонуңуз. Азыр, азыр бар эмеспи, арам жемсөө помещиктен эркин доордун ээлери мына биз, эркин кедейлер жийиркенбесек, сиз бирге мурдагыңыздай акарат кыла албайсыз. Баарыбыз тең адамдын баласыбыз, чогуу иштеп күнүңүздү көрүңүз.

Сун Цзи-тэн тап бергени менен жерге тийген жел топтой өзү кайра кетенчиктеп, кырылдап-кышылдап жырткычтык көз заарын чыгарып, айкырды:

— Жоголгула каракчылар! Ушу силер... адамдын балакетин аласыңарбы... Чычкансыңар... Тебелеп, тепсеп өлтүрөм силерди... Силер эмес, силердин эне-атаңар мына менин запкымдан өлгөн...

«Бөрү баласы ит болбойт» дегендей бул азуулуу зулум оңолмок тургай, кудурети жетсе дагы эле жамандыгын аябасына көздөрү жетти кедейлердин. Чжэнь-хао, жана да бир тобунун жүрөгүндөгү эски так, токмок жеп кызыл ала уйпаланган, ач-жылаңач күндөрү, ата-энесинин өлүмү эстерине түшүп, мурдагыдан беш бетер жек көрүп, ызырынып кайтышты.

Жаңы түзүлүштүн былык ойлуу, арам саналуу душманы Сун Цзи-тэн бул жерден жайлуу орун таппасына көзү жетип, үй-бүлөсүнөн да алыстап, жан-жөкөр издеп, тыяк-быякты жойлоп жүрдү. Кектүү кедейлер эски уюгунан безип жоголмокчу болгон мыкаачы помещикти кармап келишти да, аймактагыларды бүт чогултушуп, аны ачык соттоо үчүн митинг ачышты. Бул чөйрөдө ал жырткычтан кордук, ыза көрбөгөн, каны чачылбаган бүлө жок катары. Бардык чыгып сүйлөгөндөрдүн оозунан ага карата наалат, каргыштан бөлөк сөз чыкпады. Көзүнөн кектин, өчтүн ачуу жашы кылгырып, чучуктай чыңыра, кылычтай өткүр сүйлөгөн бала Чжэнь-хаонун үнү жалпы элдин өкүмүн окугандай болду:

— Бул адам кейиптүү кан соргуч митенин кылбаганы барбы? Мунун өмүрү дал өз колу менен кордук, зомбулук көрсөтүп олтуруп өлтүргөн ата-эне, ага-туугандарыбыздын онунун бирөөнүн кунуна да татыбайт. Бул балит жырткычка эми азаттыктын гүлү өнгөн жерибизди булгагып бастырууну ыраа көрбөйбүз.

Толкуган эл өкүмү бир добуштан кубатталып, көкөй кескен мыкаачы дал ошол көпчүлүк астында атылды. Бул 1951-жыл эле. Азаттык туусун желбиреткен эл, алардын ичинде Лу Чжэнь-хао өмүрүнүн эң акыркы саатына дейре куралын таштабай кезенген душманын биротоло жер менен жексен кылып, жашоо жыргалы, өлкө кубатын чыңдоо үчүн белсенип ишке аттанышты.

6. Ишеним ийгилик менен гана акталат

Өзүн жаңы төрөлгөн канаттуу замандын чыныгы ээсин деп санаган Чжэнь-хао, коюлган талаптын деңгээлинде болуу үчүн кара жанын карч уруп үрөөдө. Партиянын саясатын, улуу Маонун айткандарын үгүт-насыятчылардан угуп гана тим болбостон, өзү окуп, түшүнүүнү чукул мезгилдеги эң негизги максаты катары ант алды. Күнү иште, түнү окуп, жазууга тирмейди. Өмүрүнчө калем кармабай өскөн өспүрүмгө, кат таануу оңой-олтоңго турган жок. Өзүн-өзү башкара билген, эрки күчтүү адам самаганына жетпей коёбу. Намыскөй, жана да зээндүү жигит тез эле иороглифтерди окуп, жазганга жарады. Партиянын саясатын, улуу мекендештеринин эркин эмгек майданындагы чабуулун, бүткүл дүйнө жүзүндөгү жаңы, жаңы кабарларды жарыялаган борбордук жана жергиликтүү газеталар Чжэнь-хаонун бетинен түшпөй турган тунук күзгүсүнө айланды. Бара-бара жеке гана газета окуганга канагаттанбастан ар кыл окуу китептерин алып, жалпы билимин көтөрүүгө киришти. Түнү билимге, ай-ааламдагы жаңылыктарга сугарылган жигит, таң эрте эмгек талаасын эңсеп, күч-кубаты ташып көңүлү жайдары келет. Жаматташ иштеген жолдошторуна жеке эле иш үстүндөгү шамдагайлыгы, дыкандыгы, чыдамкайлыгы аркылуу үлгү көрсөтпөстөн, жер жүзүндөгү жаңылыктарды да айтып бермейин кумары таркабайт.

1951-жыл жаштардын эң алдынкы отряды комсомолдун катарына алынат. Катыксынган өсүмдүккө суу жибергенде капчалык кулпунуп өссө, Чжэнь-хаонун да күн санап бир жагынан аң-сезими курчуп, экинчи жагынан эмгектик көрсөткүчтөрү жогорулоодо. Бармактайынан чогуу чаран иштеп жүргөн эл анын жагымдуу мүнөзүн, жалындуу далалатын көрүп, билип көздөрү канып ыраазы болуулары мындай турсун, аны 1952-жылы өзүлөрүнүн башчысы, бригадири кылып дайындашты. Бир кезде азыркы өз бригадасына бириккен дыйкандарды сасык жемсөө помещик эзип иштеген. Эми ал өз мүчөлөрүнүн баарысына, алардын ичинде дыйкандар менен бирдей эле жүгүрүп иштеп жүргөн помещиктин балдарына да башын ийкей күлүмсүрөй карап, ичинен кобурады: «Силердин ишенимиңер ийгилик менен гана акталат!» Анын

ырас, Чжэнь-хао, чыныгы адам, калайык жолдош-жоролору тарабынан көрсөтүлгөн ишенимди адал эмгеги, адамгерчилиги менен гана өтөйт!

7. Баатыр уул

Даңк адамга көктөн түшпөйт. Ага адал эмгек гана жеткизет дейбиз. Бул калети жок сөз. Бирок эзилген эмгек менен эркин эмгектин ажырымы асман менен жердей. Лу Чжэнь-хао жана анын ата-бабалары помещиктин кол астында жүргөндө алардын эмгеги эзүүчүлөрдүн тана капчытын чыгарганы болбосо, дыйкандардын өзүлөрү жапдарын үрөп көп иштеп аз жалгап, арып-тозуучу, кат кабардан чочуп, көздөрүнүн сокур сымал, эптеп жан сактоого гана далбаса кылуучу. Ал кездеги караңгы кедейлер эртеңки күнү жөнүндө ачык элести көз алдына чагылдыра алышчу эмес.

Эми эркин эмгектин ээси Чжэнь-хаонун алдына ачык, жана да зор милдет коюлду. Артта калган чарбаны болуп көрбөгөндөй деңгээлде өркүндөтүү керек. Кантип? Бул зор милдетти жүзөгө ашыруу үчүн Чжэнь-хао майданда жалгыз жоокер эмес. Кулк-мүнөзү, жашоо тиричилиги түп-тамырынан бери жаңыланган дыйкандарды жаңыча иштөө жолуна көндүрүү керек. Кай тарабына кайрылбасын анын кеңешчилери, колдоочулары көп: жогорку партиялык органдардын акылман көргөзмөлөрү, улуу агасы Советтер Союзунун бай тажрыйбасы, өндүрүштүн алдынкыларынын мыкты жосундары... Агрономиянын жетишкен үлгүлөрү... Мына ушулар менен күн сайын куралданып, жаш бригадир Чжэнь-хао эмгек майданынын командирлигине даярданып чыкты. Тынымсыз ой, жалындуу максат аны али чокусу көрүнө элек бийиктикке сүрөөдө. Чай плантациясында иштөө темпине, түшүм алуу деңгээлине анын купулу мурда эле толчу эмес. Эми андан беш бетер.

Мурда боштондукка дейре помещик кожоюндук кылган кезде өнүм жана түшүм кандай эле? Өлүп-тирилип, айкырык, сүрөөн менен иштеткенде да чай плантациясынын ар мусунан* 30 килограммдан ашык түшүм алынуучу эмес. Бүлө башына 150 юандан туура келүүчү.

---

* *Му* — аянт өлчөмү, гектардын он алтыдан бир бөлүгү.

Эмичи? Эми дегенде Чжэнь-хаонун бригадасынын 1952-жылдан берки «Лунцзин» чайынын түшүмдүүлүгүн тынымсыз жогорулатып отуруп жети жыл ичинде, тактап айтканда, 1959-жылы канчалык өсүшкө жеткендигин сараң сан эсеби менен эле көрсөтсөк белгилүү болот. Чай өстүрүлүүчү аянт кеңитилип олтуруп 936 муга жеткирилген. Анын ар мусунан 1959-жылы 320 жинден, башкача айтканда, 160 килограммдан сапаты эң жогорку чай алынды. Боштондукка чейинки, помещик тушундагы 30 килограммга, эркин эмгектин үзүрү 160 килограммды салыштырып көргүлөчү. Бул сараң сан эсеби мурда эч качан болуп көрбөгөн түшүм рекордун, кереметтүү эмгек ширесин айкындап олтурбайбы?! Бул сараң сан эсебинин далдоосунда укмуштуудай баатырдык жеңиш шаңданып көрүнүп турбайбы?! Ооба, дал ошол эрдик жеңиш Кытайдын элдик өкмөтү тарабынан эң жогору бааланып, өзү жаш болгону менен иштин устасы Лу Чжэнь-хао 1958-жылы эмгек баатыры деген наам берилди.

Өсүштүн мынчалык бийик секиригине Лу Чжэнь-хао кантип жетишти? 1954-жылы ал Кытайдын Коммунисттик партиясынын катарына өттү. Өз бет алдынча окуп жүрүп орто билимге ээ болду. Беш жүзгө жакын күчкө жарамдуу киши иштеген бригадасында коммунисттик топ түзүлүп, Чжэнь-хао бригадалык партиялык комитеттин катчылыгына көтөрүлдү. Бир жагынан иш билги мыкты уюштуруучу, экинчи жагынан жалындуу саясий жетекчи жаш жигит бригадасындагы чарбанын бүткүл тармагын (анда күрүч, жемиш бактары, мал өстүрүлөт) жолго коюу менен, бардыгынын негиздүүсү чайга бөтөнчө көңүлүн бурду. Баарыбыздын тең кызыкканыбыз ченемсиз өсүштүн сыры эмнеде?

Эч бир көтөрүүнү билбеген карапайым Чжэнь-хаону Казакстандан барган карыя коммунист (1920-жылдан партиянын мүчөсү) Сара Эсова куду баласындай эркелете карап:

— Көзүндө оту бар экен! Колунан баары келет. Жаш да болсо башы бар. Айланайын, ишиң өркүндөсүн. Мына бу досторуң да даңктуу чарбанын жетекчилери — деп, бизге келип кошула баскан Ташкент областынын Свердлов атындагы колхоздун партиялык уюмунун катчысы Эм Терентий менен «Политотдел» атындагы колхоздун партиялык уюмунун катчысы Ким Санфирди көрсөттү. Алакай көзүнөн күлкү кетпеген. Чжэнь-хао совет-

тик айыл чарбасынын өкүлдөрү менен дагы бир элпек таанышып кол алышты да, бизди кызыктырган мол түшүм баянына өттү.

«Лунцзин» чайы апрелден октябрга чейинки мезгилдин ичинде жылына төрт мертебе: жазында бир, жайында эки, күзүндө бир жолу терилет.

Ийгиликтин эң негизгиси — эмгекке коммунисттик мамиле кылуу. Коомдук чарбанын дүркүрөп өсүшүнө коммунистче кам көрүп, коммунистче иштеген Чжэнь-хаонун бригадасынын мүчөлөрү чайдан мол түшүм алуунун агротехникалык беш жолун өздөштүрүшкөн. Аны жылына такай жүргүзүшөт:

1) Чай бадалынын ар бир түбүн кетмен менен күлбото кылып үч ирет бошотуу.

2) Чай бадалынын жана белине бир тал да отоо чөптүн жабышып өсүшүнө мүмкүндүк бербөө. Ошол максат менен беш мертебе отоо чөптөрдү тазалоо.

3) Чайды терүүнү кылдаттык менен жүргүзүү. Мурда (помещиктин мезгилинде) жетилген жалбырак менен бирге жаңыдан бүртүк жарганы деле тобу менен үзүлүп алынчу. Эми андайга жол берилбейт. Бүрчүктөргө, майда жалбырактарга эч убакта кол тийгизилбейт. Бүрчүктөр жарылып, майдалар өсүп жетилгенде гана үзүп алынат.

4) Нары асыл, нары назик өсүмдүктүн өмүрүн, анын ар түбүн, ар сабын көздүн карегиндей тигиле карап, ар түрдүү кырсыктан, маселен, курт-кумурскадан, сууктан алдын ала даярлык көрүп сактоо.

5) Чайлуулук сапатын жогорулатуу. Кызылчада кантуулук канчалык көп болсо, ошончолук жогору бааланыры бизге белгилүү. Ошол сыңары чайда чайлуулуктун көп болушу да сапатынын мыкты деңгээлин белгилейт. Мурда чай бадалдары сейрек, жана да анда-санда бирди-жарымдап үрпөйүп иретсиз өстүрүлчү. Ал эми жаңы чай дарагы сап-сабы менен кыркалата жана тыгыз өстүрүлүүдө. Чай бадалдары көп жылдык түшүм берүүчү өсүмдүк... Эгер бадал узарып коолап кетсе, учтары кыркылып тегизделет. Андан кийин жамырап эң сонун өсөт. Бул жол дыйканчылыктын башка түрлөрүнө да пайдаланууга өтө ыңгайлуу.

Лу Чжэнь-хаонун бригадасындагылар чайды өстүрүп, мол түшүм жыйнап берүү менен гана чектелишпейт. Алар өзүлөрү чайды кургатып, пачкаларга таңып, даяр

түрүндө гана мамлекетке өткөрүшөт. Чжэнь-хаонун бригадасы бүткүл Кытай боюнча ушул сорттогу («Лунцзин» сортундагы) чайдын төрттөн бир үлүшүн берет.

Чайды даярдоо иши жарым-жартылай механизациялаштырылган. Бригадада 45 ат күчүнө барабар 7 мотор жана 14 машина иштейт. Аларды орто билими бар бригаданын жаш мүчөлөрү башкарышат. Бригадада атайын усталар тобу уюштурулган. Алар станоктор жана башка заводдук шаймандар менен камсыз. Колунан көөр төгүлгөн усталар ар түрдүү тетиктерин өзүлөрү жасашып, эки машинаны даярдап чыгышты. Чжэнь-хао башкарган чарбанын келечеги кең, бардык тармагы боюнча эртеңки өсүштүн бүгүнкүдөн дагы бийик шаңын бир көргөн адам да байкайт. Анын бригадасындагы 1116 жандын беш жүздөйү күчкө жарамдуу. Калгандары кары-картандар, окуучулар жана бөбөктөр. Алар үчүн акысыз мектеп, балдар бакчалары ачылган. Кыштакта электр шамы жаркырайт. Ар үйгө орто эсеп менен үч электр шамы туура келет. Кээ бир үйдө сегиз шамдын күйүп турганын көрөсүң.

Мунун баары боштондуктан кийинки элдик өкмөт берген укуктун, жардамдын ширеси. Кечээки жаш жетим малайдын, мыкты уюштуруучулук демилгесинин натыйжасы. Эркин доордун жалындуу куруучуларынан болгон ар ким өз алдына ачык, так милдет коюп талыкпай иштесе, самаган оюна жетпей койбойт. Кең үмүттүү коммунист Чжэнь-хаонун максаты ачык, кээ бир чарба кызматкерлериндей дүң соодага, тобокелге урбастан, эч кандай орто саар термелип чайпалбастан, эмгек сырын талбай үйрөнүп, издей берет. Анын жетишкендиги миндерге, миллиондорго өрнөк, далайлары аны, анын ишин көрүүгө кумар. Ага жеке эле мекендештери, чет өлкөлүк саякатчылар эмес, мамлекеттик улуу ишмерлер да барып жолугуп кол берүүдө, ишин көрүшүп ыразылыктарын жана кенештерин айтышып, дагы мындан зор ийгиликке шердентүүдө. Карапайым эмгек адамынын башына конгон мындай бийик сыймык, капитализмдин жана ар кандай эзүүнүн чынжырын үзгөн социалисттик өлкөлөргө гана таандык.

8. Достук дарагы

21 апрель, 1957-жыл. Чжэнь-хаонун бригадасынын чай плантациясы. Ар кимисинин боорунда боссу ийнинен

арта салынып, же белине курчалган жеңил себеттер. Кош колдоп лып-луп үзгөн теримчилер чайдын жашыл жалбырактарын бамбуктан токулган апакай себеттерине додолонтууда. Теримчилерди бүгүн көк жалбырак чайдын аңкыган ууз жыты да, асмандан мемиреген жазгы күн илеби да, гүлдөн гүлгө учуп конгон кооз канат көпөлөк да, шылдырап обон кураган тоо суусу да жооткотуп өзүнө тарта албады.

Ай, күн алптары менен сыр чечишкендей алардын көңүлдөрү элеп-желеп, илберинки колдору лыпылдап чайда, карагат көздөрү жашыл өндүрдү курчап өткөн кашкайган тилке жолдо. Аларга ошол тасмадай асфальт жол аркылуу улуу урматтуу меймандар: СССР Жогорку Советинин Президиумунун председатели Климент Ефремович Ворошилов, Кытай Элдик Республикасынын мамлекеттик советинин премьер-министри Чжоу Энь-лай келип кетишти. Улуу урматтуу меймандар чай өстүрүүнүн чеберлерине, бөтөнчө Чжэнь-хаого өмүр бою, ал түгүл укумдан тукумга унутулгус эстелик калтырышты. Ал эстеликтин маңызы неде? Теримчилердин колуна баалуу белек берилдиби? Жок. Карапайым дыйкандардын жүрөгүн толкуткан түбөлүк унутулгус тартуу—улуу жетекчилердин жагымдуу, сүйкүмдүү мамилеси.

Председатель Ворошилов да, премьер Чжоу Энь-лай да бригадирге жолугаар замат эзелки тааныш ата-бабасындай эркелете колун кыса кармашып, колтуктай басышты. Адегенде кызарып-татарып сүрдөнүп, толкунданган жаш жигит Чжэнь-хао бат эле аталык мээримге эрип, үйүр ала түштү. К. Е. Ворошиловдун кызыккан суроолоруна иш билги азамат бардык ыкласы менен таптак жооп кайтарып жатты. Анын татыктуу жообу, демек, татыктуу иши СССР Жогорку Советинин Президиумунун председателинин күлүмсүрөө, маңдайдан сылоо алкышына бөлөндү. Ал гана түгүл К. Е. Ворошилов, Чжоу Энь-лай жолдоштор анын теримчилерине аралашып, алар менен таанышып, сүйлөшүп, алардын чай жалбырактарынан да кошо теришти. Бактыга чексиз балкыган Чжэнь-хао бажырайып кубанычын жашыра албай Ворошиловдун жанында барпайган чоң түп чай бадалынан кошо теришти. Теримчилерин жана өзүн карап Ворошиловдун кыйла жолку жылмаюусунан бүткүл советтик элдин алкышын жүрөгүнө сактап калды. Чжэнь-хао улуу урматтуу меймандарды узаткандан кийин да К. Е. Воро-

шилов менен Чжоу Энь-лай жалбырагын теришкен байтеректей барпайган чай бадалынын жанынан оолактаган жок. Айлана басып, эң алгачкы жазгы түшүмдүн жакуттай жалтылдаган жалбырактарын мурда байкаган, сезбеген эмедей кайра-кайра кармалай берди. Акырында кубанычын ортого салып, жар чакырды.

— Жолдоштор, бригаданын мүчөлөрү, теримчилер, сиздер менен ақылдаша турган сунуш оюма түштү. СССР Жогорку Советинин Президиумунун председатели Ворошилов менен Кытай Элдик Республикасынын мамлекеттик советинин премьер Чжоу Энь-лай жолдоштордун терген чай бадалын «Совет-Кытай достугунун бадалы» деп атасак!

Теримчилер бул сунушту дүркүрөгөн кол чабуулар менен жактырышты. Чжэнь-хао «Совет-Кытай достугунун бадалынын» түбүнө такта алып келип орнотту. Тагынакай такта аппак лак менен боёлуп, чүчтөдөй жаркырады. Анын бетине кыйла жылдар өчкүс кыпкызыл боёк менен иероглиф жазуусу түштү:

«1957-жылдын 21-апрелинде СССР Жогорку Советинин Президиумунун Председатели жолдош Ворошилов менен Кытай Элдик Республикасынын мамлекеттик советинин премьер Чжоу Энь-лай ушул аянттан чай жалбырактарын теришкен».

Эми «Совет-Кытай достук бадалын» мыктылап асыроо маселеси коюлду. Аны багуу укугу бригаданын эң алдынкы теримчисине гана берилет. Достуктун бир түп бадалы эң сонун өсүп, чай жалбырагынан мол түшүм бере баштады. Анын айланасында 4 му чай бадалы атаандашкандай мыкты өсүүдө. Ошонун баарын бириктирип «достук багы» деп айтышты. «Достук багын» чай жыйноонун эң алдынкысы, жаш келин Цзе-цзянь багып өстүрөт. Ал Чжэцзян провинциясынын эң алдынкы теримчиси болуп эсептелет. Цзе-цзянь көзгө илешпеген шамдагай кыймылы менен кош колдоп шап-шуп терет. Чай жалбырагын жыйноо боюнча күндүк орточо норма 25 кг. Ал эми Цзе-цзянь 8 саат ичинде 152 кг чай жалбырагын жыйноого үлгүрөт. Эмгектин жогорку көрсөткүчүнө жетишкен Цзе-цзянь 1959-жылы 1-октябрда Кытай Эл Республикасынын жарыяланганынын он жылдык улуу майрамында өлкөнүн борбору Пекинге чакырылып

барып, Тянаньмынь өкмөттүк трибунасында туруп, чарбанын бардык тармагы боюнча жетишкендиктерин айкындап көргөзгөн жалпы эмгекчилердин парадын кабыл алышты. Улуу майрамдык салтанаттын бардык учуруна катышты.

Председатель Маону көрдү. Цзе-цзянь биздин бригаданын дагы бир сыймыгы. Талыкпаган эркин эмгегибиз менен жеткен ыйык көрсөткүчүбүздү сактап кала алабыз. Ал түгүл дагы жогорулатууга үмүтүбүз бар,— дейт Лу Чжень-хао ишенимдүү күлүмсүрөп.

Урматтуу Лу Чжень-хао, тынчтык түзүүчүлүк эмгеги менен укмуштан жаратып жаткан сага таламдаш, жардамдаш советтик досторундун кулк-мүнөзүнө таандык бир асыл макалы бар. Макалда ийгиликтин чеги жок делет. Мен сага дал ошону дагы бир ирет кайталап айткым келет. Ийгиликтин чеги жок!

Эл чарбасынын бардык майданында эмгек күрөшүнүн туусу жалбырттаган сенин улуу жергенде сендей өрнөк ээлери күн санап өсүүдө. Алардын саны жүздөн миңге, миңден миллиондорго жетсин!

9. Лу Чжень-хаонун туугандары жана балдары жөнүндө кыскача сөз

Чжень-хаонун азыр туугандары өтө көп. Ал жеке эле бир атанын тукуму эмес, сырлаш, пикирлеш, эмгектеш кишилердин баарысын тууганым деп эсептейт.

Сөздөн сөз чыгып олтуруп жаныбыздагылардан кимдир бирөө олдоксонураак сурай кетти:

«Бүкүрдү көр гана түзөйт» делет орустун эл макалында. Анын сыңары залим, көркоо помещикти эл көзүнчө аттырып туура кек алгансыңар. Ал эми анын балабакырасы кайда?

Чжень-хао кандайдыр сыймыктуу күлө бага:

— Анын алты баласы бар. Биз аларды киши кылып тарбиялоодобуз.

Киши деген сөздү ал терең мааниде айтты. Чыныгы кишилик сапатка ээ болуу өтө бийик турган асыл касиет. Мурунку помещик балдарын кантип тарбиялашкандыгы тууралуу сөздү Чжень-хао баштан аяк терип-тепчип баяндоо узун жомок деген сыяктуу кыска гана корутундулады:

— Алар сыноо мөөнөтүп өтөшкөн. Биз сыяктуу эркин дыйкан наамын алышкан. Менин бригадамда иштешет.

Азыр элдик Коммунага мүчө. Алардын мага мамилеси түзүк. Мен аларды тууганым деп эсептеймин.

Мындан бир нече жыл мурда чүбүрөшүп колунан жетелеп жүргөн эки бир тууганы жакшы адам болуп өсүүдө. Карындашы Шен-нен өзүнчө турмуш курган. Ферманын алдынкы чочко багуучусу. Иниси Чжэнь-хуон окуусун улантууда. А жары болсо өзү менен кошо чай плантациясында иштешет.

— Уй, турмуш-тиричилигибиз эң жакшы. Ал эми менин балдарымдын бактысы...— Чжэнь-хао төбөдө жаркырап күлө багып турган күндү карап күлүмсүрөгөн боюнча мукактана түштү. Анын оюндагы—балдарымдын бактысы күндөн да жаркын деп кубанычтуу жаңсаганын дароо түшүндүк. Чжэнь-хаонун эки эркек, бир кызы бар: алты жашар улуу уулу, Лу-син менен төрт жаштагы уулу Иэн-мин экөө ээрчишип балдар бакчасында, эң кичүүсү, төрт айлык кызы Я-пин балдар яслисинде.

Алардын кийимдери ар кыл кооз, бүтүн, таза. Оюнчуктарына сан жетпейт. Тамактын шириндери берилет. Кымындайынан адептүүлүккө, ар өнөргө шыктуулукка, аң сезимдүүлүккө, улуу коммунисттик партияны, ата мекенин сүйгөндүккө, эмгекке тарбияланууда.

10. Кытайлык чоң үй-бүлөнүн балдары

Таш түбүнөн сызылып чыккан кичинекей мөлтүр булак канчалык тунук, канчалык таза болбосун, өзөн сайды жаңыртып алдас уруп ага албайт. Эгер андайдын ону, жүзү бир өзөнгө куйса толкуган дарыяга айланат. Боордош үй-бүлөнүн мээримине чоң жана майда улуттун элдери түбөлүк бириккен кытай жеринде жүргөндө ушул элес менин башыма түштү.

Зомбулук, зордук, эзүү, кордоо, ач-жылаңач, ый, караңгылыкты жалпы эмгекчиге таңуулаган эски доордо, тактап айтканда мындан он чакты эле жыл мурда гоминдандык кара реакциянын тушунда кытай жеринде жашаган далай майда улуттун элдери өз бет алдынча бытырап, тоо-таш жамынып, булуң-бурчка ыгып, теңсиздиктин, караңгылыктын муң-зарына чөмүлүшкөн. Күчкубатсыз бытыранды эл укумунан тукумуна дейре көргөн асманга тигилип «кудайдан ракым күтө беришип, алданып, жакырланып келе берген. Азап туткунунан көп улуттуу кытай элин марксизм-ленинизмдин жаркыраган нурун чачыраткан теңдик дооруна Мао Цзе-дун башын-

да турган Коммунисттик партия алып чыкты. Коммунисттик партия өзүнүн эң түпкү асыл максатынын бири катарында жеңишке ээ болгон күнүнөн тартып, улут маселесин чечти. Баарына бирдей теңдик укугун берип, көп улуттуу, б. а., 52 улуттан турган улуу кытай калкын бир максатты көздөгөн боордош чоң үй-бүлөгө бириктирип, интернационализм туусун желбиретти. Камкор ата—Коммунисттик партия баш коштурган, данакерлеген чоң үй-бүлө салтанатынын далилдеринин бири катарында аз сандуу улуттардын борбордук институтун көрсөтсөк болот!

— Биз, бул институтта аз гана убакыт болсок да, арбын кубанычка жүрөгүбүз толду.

Аз сандуу улуттардын борбордук институту жайланышкан жай—Кытай Эл Республикасынын даңктуу борбору Пекиндин ичинде. Окуу, жатакана, китепкана, музей, маданият үйлөрү, заводчолор үчүн курулган бир нече үч-төрт кабаттуу чоң имараттардын келки-келки, бирок кенен көчөлөрү бак, гүлзар, спорт аянттары тутумдашкан өзүнчө эле шаарча. СССРдин алты республикасынын өкүлдөрү шаарчанын дарбазасын аттап кирээр замат, жүздөрүнөн кубаныч, көздөрүнөн от жанган ар кыл улуттук кийим кийген миң сан кызыл-тазыл жаштардын арасына быктык. Баарысы тең эле монтойгон каратору азиялык жаштар. Кимиси кайсы улуттан экенин сырткы кийиминен гана бөлбөсөн, айра таануу кыйын. Зар допу (кээ бир допуларга үлпүлдөгөн үкү сайылган), өрмө чач, тукаба чыптама, атлас, шайы, шалпар кош этек көйнөкчөн кыздар, тегерек тебетей, ак калпак, белдерин курчаган күрмөчөн, күлмүң көз уландар Синьцзян—уйур автономиялык районунан келген жаштар экендиктерин биз дароо эле баамдадык. Алар да азиялык жаштардын ийменчек, кичи пейил мүнөздөрүн айкындап кадимки сагынышкан бир туугандарча туш-тарабыбыздан тегеректешип салам айтышты. Боордоштук сезимдин күчүбү, тез эле үйүр алыша түштүк. Советтик Орто Азия республикаларынан келген бешөөбүз: Эсова Сара (Казакстан) жана Эм. Ким (Өзбекстан), Қангелдиев Абылкасым экөөбүз (Кыргызстан) синьцзяндык кыргыз, казак, уйгур, корей студенттери менен эне тилибизде сүйлөшүп, эриш-аркак кубанычыбызды бөлүштүк.

Боордош өлкөнүн жалын жүрөк жаштарынын курчоосунда өткөн аз гана мүнөттүк убакыт өмүр бою өчкүс

элести ар кимибиздин жүрөк каныбызга чөгөрүп таштагансыды. Студент кыз уландардын узатуусунда нарылап баса түшкөндө эле заңгыраган имараттан төргөө астыбыздан утурлай чыкты.

Алар: шыңга бойлуу, көгүлтүр кыл торко китель, шымчан, чырымталы отуздардагыдай гана сулуу сымак адам, аз сандуу улуттардын институтунун тил, адабият кафедрасынын башчысы, профессор Машуелянь. Болугураак, жүзү кызылдуу, кителчен жигит, директордун канцеляриясынын секретары Ма-чынъ. Алардын ичинен сырт кебетесинен айырмалуу, төө жүнүнөн ийи майда согулган боз пиязыдан арыкчырай денесине кыналта тиктирген чолок пальточон, куба жүлүн, мурутчан кырктарды оюп барган, кыймылы да, сүйлөгөнү да элпек, кыргыз тили боюнча адис, Абдыкадыр Токторов. Нооча бойлуу, жотосу жоон, оор басырык жаш жигит кыргыз тил мугалими Мукамбет Хужунка. Адептүү студенттер бизди шатыраган алакан чабуулары, кол булгоолор, жаркылдаган күлкүлөрү менен узатышып сыртта калышты. Биз тосуп алган төрт жолдош менен кытайлыктардын бардык жердеги кабыл алуу учуруна мүнөздүү жасалгаланган жайга кирдик да, жеңилденип жайма-жай жыпар жыттуу чайдан ууртап, сигареттен чегип коюп олтуруп, эриш-аркак пикир алышууга өттүк. Бул борбордук институт Октябрдын мөмөсү! Ачылганына сегиз гана жыл болсо да, анын иштеген иши ченемсиз, өткөн кылымдардын кылымдарына татырлык! Аз сандуу улуттардын борбордук институту кыска мөөнөттүн ичинде Октябрдын жеңишине дейре (1949-жыл, 1. X.) өмүр бою жазуусу болбогон 17 улуттун жазуусун түздү, ал эми 2 улуттун жазмасын кайрадан иштеп чыкты. Ушул далилдин өзү эле көзү жокко көз, тили жокко тил киргизгенге тете эмеспи!

Институт өмүр жагынан жаштыгына карабастан, Кытайдын Коммунисттик партиясынын, элдик өкмөтүнүн аталык камкордугуна, ишенимине татыктуу иши менен жооп берүүдө. Эл чарбасынын бардык тармагы үчүн теориялык жана практикалык даярдыгы бар кадырларды өстүрүп чыгарып, көп улуттуу өлкөнүн булуң-бурчун жылына жүздөгөн жаш патриотторду жиберүүдө. Улуу Кытайда аз эл сан жагынан алты гана процентин түзөт. Азыр институтта 47 аз сандуу улуттун 2500 жаштары окушат. Аларга 33 улуттун 300дөн ашык мугалимдери сабак беришет. Биз менен өтө кызыктуу жана маңыздуу аңгеме

жүргүзүшкөн төрт жолдош үч улуттун өкүлү. Алар:

1. Профессор Машуелянь — тань улутунан.

2. Директордун канцеляриясынын секретары Мачынь—дунган.

3. Абдыкадыр Токторов — кыргыз.

4. Мукамбет Хужунка — дунган.

Бул төртөөнүн — экөө кыргыз тили боюнча адис. Жолдош Кангелдиев экөөбүзгө кыргыз тили боюнча адис тигил эки мугалим менен көбүрөөк пикирлешүүгө туура келди. Антпегендечи! Алар профессор менен директордун канцеляриясынын секретарынын сөзүн бизге кыргызча, биздин сөздү аларга кытайча алмак-салмак айтып берип турушту. Биз менен чогуу жүргөн тилмеч жигит Ми Цзин—мага эң мыкты жардамчы болдуңуздар деп жарпы жазыла күлдү. Хужунка кытайча, кыргызчаны суудай билгени мындай турсун, орусча да түшүнөт экен.

Советтик кыргыздардын жазмасынын 40 жылдык гана тарыхы бар. Ал да болсо Улуу Октябрь Социалисттик Революциясынын жеңишинин, лениндик улут саясатынын мөмөсү. Эми улуу Кытайдын Борбордук Жогорку окуу жайынан кыргыз тили боюнча адистер менен (Абдыкадыр, Мукамбеттен башка да, Өмөрөв Сакен деген мугалим бар) жолукканда алардын илимий-изилдөө иштери жөнүндө укканда кантип кубанбай коёсуң!

Советтик Кыргызстандан барган адамдардын бул институтка келип кетиши, кафедранын башчысы профессор Машуляндан баштап, андагы кыргыздар, кыргыз тили боюнча адистикти өздөштүрүп окуп жатышкан 9 кытай, 2 дунган жаштары үчүн эң зор кубаныч туудуруп, эстен чыккыс элес калтырган. 1957—1958-жылдарда Абдыкайыр Казакбаев, Аалы Токомбаев, Ясыр Шивазанын жолугушкандыктары жөнүндө жомоктоп айтышат, алардын саламатчылыктары, иштери тууралуу үзүлүп түшүп кызыгып сурашат. Үчөөнүн тең жалпы элдик иш үчүн белсенип, күч-кубатын аябай сарп кылып жаткандыктарын айтканда чын дилдери менен сыймыктана кубанышты. Чындыгында республиканын белгилүү үч өкүлүнүн жолугушуусу Кытайдагы аз сандуу улуттардын борбордук институтунун тил кафедрасынын кыргыз тилин окутуп жана окуп жаткан мугалимдери менен студенттерин гүлдөгөн советтик Кыргызстан тууралуу кең-кесири маалымат берген. Өз өлкөсүнө кайтып келгенден кийин жолдош Казакбаевдин көп окуу китептерин жана башка

кыргыз тилиндеги адабияттарды жибергендигин алар достук мамилени чыңдоого зор фактылардын бири катары баалашат. Эл акыны Аалы Токомбаевдин кыргыз жазуучуларынын китептерин кутучага салып тартуулаган белегин бапестешип, институттун музейинин кыргыздын улуттук кийимдери, комузу турган тилкесине коюшкан. Максатташ улуу элдин борборундагы аз сандуу улуттардын институтунун тил кафедрасы менен Кыргызстандын маданият, адабият ишмерлеринин ортосундагы ишкердүү мамиле ар кандай алкоого татырлык, достуктун мыкты жосуну.

Кафедранын кыргыз тил бөлүмүндө окуган кытай, дунган жаштары мугалимдери менен бирдикте эң маанилүү илимий-изилдөө жумуштарын жүргүзүүдө. Анын зор далили катарында кытайча-кыргызча сөздүктү түзүп, байытып жатышканын айтсак болот.

Аз сандуу улуттардын борбордук институтунун студенттерине бардык жагынан окуу менен практиканы айкалыштыра билүүгө да, жашоого да, дем алууга да сонун шарт түзүлгөн. Институт шаарчасынын короосундагы заводчолордун ар кыл цехтеринен жумушчу кийимин кийип алышып, кадимкидей ар кыл адистикке көнүгүп иштеп жаткан студенттерди көрдүк. Институттагы студенттер мамлекеттин эсебинен жашашат. Мусулман жаштарынын ашканасы өзүнчө. Бош кездеринде, дем алыш күндөрүндө, майрамдарда институт тарабынан тигилип берилген, улуттук кийимдерди кийишип, бийлерди, ыр, күүлөрдү аткарышат. Биз бир залдан өзүлөрүнчө даярданып жаткан тибеттик жаштардын өтө шамдагай, эркин бийлерин көрүп курсант болдук. Экинчи бир үйгө кирсек окуу залы экен. Ар улут тилинде чыккан газеталар, журналдар коюлган; алардын ичинде, кыргызча «Кызыл суу» газетасы да бар. Институттун алдындагы музейде ар улуттардын этнографиялык өзгөчөлүктөрүн айкындаган буюм-теримдер, музыкалык аспаптар, кийим-кечелер сакталган. Ар улуттун жаштары музейге кирип, түрлүү улуттук, маңызы социалисттик багыттагы маданиятына сыймыктанып, келген меймандарга жан-дили менен көргөзүп жатышты.

Айта берсе сөз көп. Аз сандуу улуттардын борбордук институтундагы кең үмүттүү, жалын жүрөк жаштардын кызуу кол чабууларынын, куттуктоолорунун шаңында туруп жүрөк алкышын үнсүз ичибизден да кайталадык,

Социалисттик өнүгүү жолундагы Кытайдын чоң үй-бүлөсүнүн салтанаты дагы дүркүрөп, өнүгүп өсө бермекчи!

Элдик Кытайдын чоң үй-бүлөсүнүн балдарынын кенжелеринин бири кыргыз тукумунун өкүлдөрү менен эриш-аркак кубаныч бөлүшүү институттагы жолугуу менен гана бүткөн жок. Советтик жана кытайлык кыргыздардын достук пикир алышууларынын ишкердүү мүнөзүн, бөтөнчө алар тарабынан даярдалып, толукталып жаткан кытайча-кыргызча сөздүктүн айрым жерлерин тактоодогу маанилүү үчурду эске алышып, эки тараптын жетекчилери эртеңки күнү биздин дагы бир ирет кездешүүбүздү чектешти.

Биз эртең менен тамактанып чыгар замат Абдыкадыр (аны институтта, жалпы эле ошол жакта фамилиясынан эмес, атынан гана айтышат экен) келип күтүп туруптур. Адегенде «Пекин» мейманканасындагы номерибизге барып, Абдыкадырдын чөнтөк дептериндеги көп сөздөрдүн түшүнүк маанисин такташтык. Ал биз кечээ эле күнү институтка барганда берген Мао Цзэ-дундун кыргызча чыккан «Карама-каршылыктар тууралу» деген эмгегин түн бою алгачкы ирет өз эне тилинде баш-аягына дейре окуп чыгып, андагы саясий экономикалык маанидеги терминдердин кыйласынын кыргызча айтылышын жазып алыптыр. Көбүн эсе саясий-экономикалык, советизм сөздөрүнүн кыргызча кең мааниде так жана туура которулган үлгүлөрүнө, демек, эне тилинин байлыгына өтө кубангандай түрү бар. Бизден кыргыз тилинин кичине кирген айрым жаңы советизм, саясий-экономикалык сөздөрдүн айтылышын кайра-кайра уккусу келип, жазылышын тактап көргөзүп алды. Өзү кыргыз тилинин грамматикасынан сабак бергендиктенби, биздин алфавит боюнча да сабаттуу жазат. Кыргыз тили боюнча илимий изилдөө, басма сөз жана мугалимдик иштерге адистештирилип жаткан, сүйлөп, жазууга үлгүрүп калган таланттуу кытай, дунган жаштарына аптасына он саат кыргыз тили боюнча сабак өтүлөт. Анын ичинен төрт саат грамматика, төрт саат окуу, эки саат сөз өстүрүү берилет. Аларга сабак берүү үчүн мугалимдер кытай тилин да жакшы билүү керек. Абдыкадыр өзү, жана да анын ушул институттан тарбиялап өстүргөң кадрлары: Мукамбет Хужунка менен Сакен Өмөровдор толук даярдыгы бар адамдар. Алар Кыргызстандан «Ала-Тоо» журналын такай, газеталардан да бирди-жарымын алып окушат.

ДОСТУКТУН ЖУМАЛЫГЫ

Адамзат үчүн жагымдуу жана маанилүү мамиле, эриш-аркак урматтоо, сыйлоо, түшүнүү, жардамдашуу — баарысын жумурулап айтканда — достуктан кымбат эчтеке жок. Достук — коммунисттик улуу идеянын салтанатына кулпунган советтик үй-бүлөнүн, элдердин ортосунда өтө ширелишкен.

1958-жылдын июль айынын аягы ченде Эстониянын жаштары «СССР элдеринин достугунун жумалыгын» өткөздү. Ага бардык союздук республикалардан жана борбордук айрым областтардан делегациялар барышты. Күнөстүү Кыргызстандын жаштарынын жиберген өкүлдөрү — төртөөбүз элек: Чүй райондук комсомол комитетинин секретары Кеңеш Кулматов, Сокулук районунун Шопоков атындагы колхозунун кызылчачы звеновою Турсун Жекшембаева жана өнөрпоз артист Торсон Уралиев. Бул макалада айталы дегенибиз, Балтика жээгиндеги жаратылыштын сулуу бурчун, тарыхый эстеликтерге өтө бай байыркы, жана да жаңыланган кооз шаарларды сыпаттоо эмес, советтик эстон элинин бөтөнчө жаштарынын маданий турмушундагы көрк, шат-шандуулук жөнүндө болмокчу. Адамзатка, анын акыл-сезиминин, көңүлүнүн өскүлөң болушун камсыз кылууга багытталган маданий, духовный тиричилик канчалык көрк, канчалык толук кандуу жашоо берерин азыркы өнүккөн доордун ар бир мүчөсү түшүнө алышат. Маданий-агартуу мекемелеринин кызматчылары комсомол, профсоюз уюмдары менен бирдикте абдан кызыктуу, түрү жагынан көп тармактуу, жана да бай, мазмуну жагынан терең иш чараларды эмгекчилердин маданий турмуш деңгээлин жакшыртуу үчүн жүргүзүп жатышат. Биз Эстониядан бул маселе боюнча жагымдуу жана татыктуу жумуштарды көрдүк.

1. Ыр майрамы

Барган күндүн эртеси эле Таллинден Вильянди районун көздөй бет алдык. Биздин ашыкканыбыз ыр майрамы. Мындай массалык түрдөгү жалпы элдик көңүл ачуу Балтика боюнча республикаларда бөтөнчө өнүккөн. Ыр майрамы колхоздук, райондук, республикалык масштабда белгилүү убакытта өткөрүлөт. Вильянди — бакка чөмүлгөн таза, чакан шаар. Биз райондун жеке эле жаштары эмес, жалпы эмгекчилеринин майрамынын дал үстүнөн чыктык. Бул июндун 22 си эле.

Дүпкүрөгөн кара бак ичинде стадион сымалданып жасалган, чок ортосу жыш скамейкаларга толгон чуңкурча, үч танабы жантайма боор, теке маңдайдагы ачыкта өнөрлүүлөрдүн аянты. Анын дал төрүндө Лениндин гүлгө оронгон зор портрети. Бул жер атайылап жасалган «Ыр талаасы» делип аталат экен. Чуңкурдагы скамейкаларда олтурган, жашыл ыраң жантайма боорлордо жаш, кары дебей жарданып тирелишкен элдин көңүлү, теке маңдайдагы ачык аянтта улам алмашылып чыгып жаткан өнөрлүүлөрдүн чоң коллективдеринде. Вильяндиликтердин ыр майрамына Латвиянын эки районунан, Эстониянын жети районунан достук, коңшулук өнөрлөрүн көрсөтүү үчүн ыр, хор коллективдери келишиптир.

Ыр майрамына катышкандардын бардыгы улуттук кийимчен. Төрт жашар секелек кыздан тартып, сексендеги куудай байбичеге чейин майрамдык, улуттук жасалгада. Ал гана түгүл ар бир район кийимдеринин өңү-түсү жагынан бөтөнчөлөнөт экен. Вильянди райондук партия комитетинин секретары П. Мичуров конференциянын эстончо жарыялаган номерлерди орусчалап түшүндүрүү менен коңшу райондордон келгендерди кийимдеринин түсү жагынан эле бул баланча, тигил түкүнчө райондон деп бизге көрсөтүп олтурду. Ар кайсы колхоздордун, мектептердин хорлору, жалпы райондук эркектердин хоруна орун берди. Дээрлик кара костюм, аппак шапке эркектердин жер дүңгүрөткөн салмактуу, кээде толкундуу, кээде шаттуу, кээде бийик, кээде пас үн кубулткан хору, райондук оорукананын башкы хирургу чүчтө сакал 86 дагы Нигестин, райаткомдун төр агасынын орун басары Хейнонун жана мекемелердин, колхоздордун жетекчилеринин катышуусу менен, бүт жарданган элди, ошонун ичинде бизди да кубандырбай койбоду. Анын соңу-

кен. Ырдоочунун да, угуучунун да көңүлү куунак, өмүрү ушул күнү жашаргандай, шаттангандай. Кылжындап ичкиликке ууланган бирди-жарымды да көзгө чалдыктыруу кыйын.

«Мындай салттуу улуттук майрамга эмгектеген жаш, өбөктөгөн кары дебей жапырт келишет. Буга бир нече күн мурда камынышат. Элдин ушундай жакшы салты бизге партиялык, советтик, комсомолдук кызматкерлерге көп жеңилдик туудурат. Биздин милдет ыр майрамында репертуарларды жакшыртуу, партия, мекен, достук, тынчтык эмгек жөнүндөгү ырлар менен байытууда турат», — деди жолдош Мичуров бирикме хорго эл тизилип жатканда. Бирикме хордун миң сан аткаруучулары бойлорун жасап, командирдин буйругун эңсеген солдаттарча азоолок күтүп калышты да, бир үндөн «Симм Юган» дешип, кайра-кайра кайталап бирөөнү чакырышты. Аңгыча эл ичинен беш-алты азамат, аппак чач, бүжүрөгөн чалды колдоруна көтөрүп кафедрага алып келишти. Көрсө, ал «Бир майрамынын» алгачкы дирижёру, азыркы пенсионер, Республиканын эл артисти, бул майрамда аткарылуучу бир катар ырдын автору (композитор) Симм Юган экен. Аны илимий мекемелердин борбору атактуу Тарту шаарынан атайын чакырып келишти. Көрсө, ал кайсы райондо «ыр майрамы» өтсө, ошол жердин ардактуу мейманы экен. Ал тугул республиканы жүз миндеген адамдар катышкан 1955-жылдагы ыр майрамына да дирижерлук кылыптыр. (Республикалык ыр майрамы ар бир беш жылда өтөт. Эмки майрам 1960-жылда өтөт. Бүжүрөгөн карыя дирижер кафедрага чыгып, колуна «сыйкырдуу чыбыгын» алган соң, жанданып, жашарып кеткенсиди. Хордогулар анын башкаруусунда бир нече номерди аткарышкандан кийин карыя режиссёрду кызуу куттукташып жаш баладай колдоруна алышып, гүлгө, веночко, алкышка бөлөштү. Эл, жаштар түнү бою ыр-бийди улантууга калышты. Биз өздүк-көркөм чыгармачылык кружоктордун көркөм жетекчилери, райондук мекемелердин кызматкерлери менен пикир алышууга уюшулган кабыл алууга кеттик.

2. Достук жолугушуулар

Эртеси Вильяндидеги ширецке заводуна бардык. Анын бардык цехтерин аралап, иш процесстери менен тааныштык. Айрыкча көңүлдү бурган Брюсселдеги Бүт-

күл Дүйнөлүк Көргөзмөгө даярдалып, жана да жөнөтүлүп жаткан, укмуштуудай кооз ширеңке каптары. СССР элдеринин бирикме бийинин сүрөтү түшүрүлгөн чоң кутуча өзүнчө эле үйгө коюучу жасалга. Аны ача салсаң, он беш кутучанын ар биринин бетинде союздук республикалардын улуттук бийи. Ал эми кызыл, жашыл, күрөң күкүрт жалатылган ширеңкенин башын кийимге, столго, же айнекке тартып өтсөң шарт этип, дароо жалын чагылат. Биздин делегациянын мүчөлөрүнө «Кыргыз ССРинин ширеңкесин» заводдун жумушчулары өтө сыймыктануу менен көргөзүштү. Вильянди заводунун жасалга жагынан кооз, сапаты жагынан мыкты ширеңкеси, Брюсселде колго тийбей, өтө эле көп талап кылынып жаткандыгын заводдун жетекчилери айтышты. Ошол эле күнү эмгекчилер ден соолугун чыңоочу курорт-шаар деп аталган Пяркону аралап, Лигулага келдик. Райондун жаштары менен маданият Үйүндө атайын жолугушуу кечеси өттү. Зал ичи жыкжыйма эл. Эриш-аркак таанышуу; сөздү райондун комсомол уюмунун секретары Хейно алып, бизге Советтик Эстония, райондун чарбасы, жаштарынын иши менен тааныштырды. Жооп иретинде биз тараптан Кеңеш Кулматов Кыргыз социалисттик республикасынын географиясы, экономикасы, маданияты жөнүндө баяндоо жасады. Күнөстүү Кыргызстандын дан эгин, жер жемиш, техникалык өсүмдүктүн кайсы түрү болбосун мыкты түшүм берген, төрт түлүк мал ыңкыган пайдалуу кендердин мол запастары табылып жаткан мелтирген өрөөнү да, адыр-белеси да, аска-тоосу да, дариякөлү да, карагай-чери да, канаттуу айбанаты да бар асыл жерине жайда ысык, күздө салкын, кышта суук аба ырайына, коммунизмдин жеңишин карай кажыбас кайрат менен эмгектенген меймандос калкына ыраазы болгон далай-далай жылуу сөздөрдү биринин соңунан бири чыгып сүйлөгөн жаштардын оозунан эшиттик. Чыны менен эл, жер тууралуу башка бирөөдөн жагымдуу сөз уксаң жагалдана түшөт экенсин.

Атайын чогулуш түрүндөгү жолугушуу аяктаган соң, алар тарабынан даярдалган концерт менен биздин эстон, кыргыз жөнүндө өз ара жыттыккан боордошторчо аңгемелешүүгө өттүк. Көпчүлүк Турсун Жекшембаеваны тегеректешип, анын төшүндөгү Ленин орденине сүймөнчүк менен тигилишип, жаш кызылчачынын сыймыктуу эмгегине кызыгышты

Саат түн ортосун көргөзгөн менен айлана кадимкидей жарык. Түндүктө буурул түн убагы. Ыр, бий улантылууда. Райондун борборуна чогулган жаштардын бир тобу дүрбөп, бизди ай талаадагы зоокко ээрчитип жөнөштү. Леп-леп деңиз илебинен соккон жел уйкуну алыс айдап, көздү умачтай ачтырып, көңүлдү сергектентет. Жанаша чыккан эки терекке жакындаганда кызылчачы Турсун кадимки айылдагысындай:

— Апээй, укмушун кургур, алты бакан селкинчек! — деп бек унчукту Ырас эле бут таканчыктоочу асты тактай селкинчек. Эки жаат үч-үчтөн турушуп, кыл арканды зуулдата тээп көнгөн шамдагай кыргыз уландары менен келини алты баканды кадимкидей тээп көңүл ачышты.

Айтмакчы, 23-июнь Эстонияда бөтөнчө сырткы райондорунда «Иван күнүнүн майрамы». Ал эски каада боюнча, кош айдоо бүтүп, чөпкө кирээр алдында, күндүзү көңүл ачып, дем алып, түнү чогулушуп от жагып, сыйынуу менен өтчү экен. Кийин партиялык, советтик, комсомолдук жетекчилер бул элдик салтка жаңы мазмуун киргизишиптир. Эл, алоолонуп күйгөн оттун (ал көбүнчө дөбөчөрөөк жерге жагылат) айланасында бийлешип, ырдашып, шаттык менен чер жазышат экен. Биз, дал ошондой көрүнүштүн үстүнөн чыктык.

24-июнда эртелеп балык-консерва заводунун жумушчулары менен жолугушуп, алардын иштерин көрдүк. Лигулалык жаштардын өкүлдөрү бизди деңиз үстүндө саякаттоого чакырышты. Балтиканын Матсалу булуңун өрдөп, моторлуу кайыктар жиреп жөнөдү. Канатын сууга чапкылап конуп, учкан ак чардактар, ыскыттар, каршытерши асманда кайыса, өрдөктөр жекен сымалданган суу камыштарынын арасына барып конушат. Булуңдун ар кай жеринде балыкчынын үйү; суу ортосуна кайыгын токтотуп торун жайып жаткан балыкчы. Суу түбүнөн калкып өскөн калдайган жашыл жалбыракты, саргыч гүл ачкан өсүмдүктү кол созуп үзүп алышып, эки республиканын жаштары бири-бирине тартуулашат. Тез зымыраган кайыктын жирендисинен атылган суу берметтерине колду жууп, кирсиз асманга булгаляктата сүртүп, тез эле кургатып алабыз.

Чаңкайган ачык асман, салкын тарткан суу үстү, жагалданган көңүл, жыбылжыган үн, жугумдуу сөз, жакшы жолдош...

Биздин көбүрөөк байыр алган жерибиз Пярну-Яагуни району. Анда 25-июндан 30-июнга дейре болдук. Кыргызстандын жаштарынын делегациясынын келээри ал аймактын эмгекчилерине небак эле кабарландырылыптыр. Борбордогу мекемелерден тартып, мектеп, колхоздорго чейин 29-июнь жаштар күнү майрамында Кыргызстандын жаштарынын делегациясы биздин райондо болушат деген атайын типографиядан басылып чыгарылган афишалар илиниптир. Райондук партия комитетинин биринчи секретары Перп Николай Мартынович, райаткомдун төрагасы Ланисто Арнольд Якович, райкомолдун секретары Лелма биз барып түшкөндөн тартып, достук жылуу мамилелерин көрсөтүштү. Алгачкы жолку жолугушуу Лигуладагыдай Кыргызстан, Эстония жөнүндө пикир алышуулар, оюн-шоок кечелери менен аяктады

Пярну-Яагунинин негизги чарбасы — айыл чарбасы болгондуктан, экинчи күндөн тартып, колхозчулар, совхоз жумушчулары менен жолугушуу башталды. Эстониянын биз аралаган бардык тарабы тең саздагыраак келген жашыл ыраңдуу мелтиреген түзөң, тилке-тилке калың токой. Колхоздору хутор тибинде, обочо-обочо салынган жыгач жана таш үйлөр; айрым өнүккөн колхоздор кыштакты чогуу салдыруу ишине киришүүдө. Саздак жерлерди кургатуунун эсебинен эгин аянттын кеңитүү проблемасы Балтика боюндагы бардык эле колхоз, совхоз чарбаларында негизги иштин бири катарында ийгиликтүү жүрүп жатыптыр.

Мал жайытын өтө үнөмдүүлүк жана тыкандык менен пайдаланышат экен. Мейли колхоз, мейли совхоз чарбасында болсун, бир нече гектар жайытка эки-үч чөнөк зым тосулуу. Малды, бөтөнчө уйду жана жылкыны ошол зым тосулган чөнөктөрдүн бирөөнө киргизишет экен. Ошол коруктун ичин жайылып оттоп бүткөн соң, экинчи, же үчүнчү чөнөккө которушат. Анда белгилүү күн оттосгончо, мурунку чөнөктүн чөбү кайрадан жетилип калат, анан ага кайра киргизишет. Кыскартып айтканда, токойду аралап, же түзөңдө маңып жүргөн малды, анын артынан сак-сактап кайтарган малчыны да көрбөйсүң. Бул — тоолуу жайыттын жоктугуна болуу керек. Көп колхоз, совхоздордо механизациялаштырылган мал сарайлары бар жана курулууда. Айрым «Ноукокуте эсти» («Советтик Эстония») сыяктуу артелдик чарбада (председатели отуз миңчи Морова Мария Антоновна) помидор, ба-

дыраң баштаган жашылчаларды жайдыр-кыштыр өстүрүп ала турган жылууланткыч жайы (теплица), машиналардын, курулуш жабдыктарынын бардык тетиктерин жасап ала турган бай устаканасы жана чебер усталары бар. Ал эми колхозчулары дээрлик таза, маданияттуу турушат. Баарысынын үй эмеректери, өзгөчө мебелдери көп: кровать, шифанер, стол, олтургучтары сапат жагынан айырмаланат. Эски, жаңы экени билинбей жаркырата полировать этилген. Аларда жыгаччылык иши өтө өнүккөн десек да болот. Көп райондордо мебель комбинаттары, артелдери иштейт. Жакшы мебелдер орду ордуна коюлган көөмүттөрдө килем-килченин анчейин зарылчылыгы жоктой. Ансыз да үй ичи көрктүү, жыйынтыктуу. Колхозчунун (ошондой эле кызматчынын да) үй-бүлөсүндө кичине-чоңдур дөңгөлөктүү транспорттун сөзсүз болоорлугун байкадык. Алдуу үй-бүлөдө жеңил машиналар, көбүнчө «Москвич», болбосо мотоцикл, эң эле жардыраагында кары-жашында дебей велосипед. Биз кирген үйдүн, токтогон жердин барында тең эки-үч литрлик чуңкур кружкага, кээде 5—6 литрлик кол челекке көбүртүп-жабыртып «үй пивосу» деп аталган суусунду сунушту. Аны биздин айыл жышаанындай баштан аяк канча киши болсо кыдыртып ичишет экен. Кеңеш менен Торсон «кадимки бозо» дешип, кээде тамашалашып да калышчу. Колхозчулар, колхоз активдери бизден бир эле чарба: эгиндин бардык түрүн, ар кыл жемиш бактарын, баалуу техникалык өсүмдүктөрдү өстүрүп, ошону менен катар бийик тоолуу жайыттарга төрт түлүктү багаарын миң кайталап сурашып, көп миллиондогон доходдуу колхоздор, эмгек күнгө көп акчалай жана натуралай киреше алган колхозчулар жөнүндө терип-тепчип уккулары келишет. Акырында: биздин ысык, боордоштук салам айта баргыла, биз да күн санап өсүүдөбүз дешип колубузду бекем кысышат. Эстон туугандардын столду тегеректеп олтурушкандагы салты жөнүндө эки ооз сөз: ичкилик өтө аз коюлуп, сейрек ичилет. Бирөөнү кыстоо, бажылдап сүйлөө деген жок. Каалоолор боюнча рюмка эки-үч ирет көтөрүлгөн соң, кыдырата, же тегерете олтурган боюнча, бирин-бири колтукташып, оңго солго ыргалып жалпы уккулуктуу үн менен «хийсо, хийсолон» ырдашат экен. Ал анан олтургучту артка жылдырып, тизе бүгүү, анан кылка туруп дагы эле ошону ырдоо менен алмашылат. Мындай шандуу, ыргактуу, кары-жашы дебей жал-

пы үн кошкон ырга ким болбосун кошулгудай. Эгер ошол олтурушка каалаган бирөөнү ырдаткылары келишсе, дагы эле баары бир үндөн (анын өз обону бар) атын атап туруп, сиздин ырдооңузду сурайбыз дешип, ал киши туруп ырдамайын кайталай беришет экен. Эстондуктар өзүлөрү: «Биз тоң элбиз. Анткени сууга жакынбыз. Аз сүйлөп, көп иштейбиз», — дешет. Аз сүйлөп, көп иштээрине даана ишендик. Ал эми тоңбуз дегендери анчалык чын эмес го деп ойлойм. Ыгы келген учурда шайырлыктын, ыр-бийдин атасын таанытышат экен. Биз кайсы гана колхозго, совхозго барбайлы, топтошуп майрамдык улуттук кийимчен, ортолорунда кыякчысы бар жаркыган жаш-кары ырдап да, бийлеп да, сүйлөп да таң калтырышат. Биздин Торсондун кабарын небак уккан достор аны дароо таанышат да, качан ага кезек тийгенде чексиз курсант болушат. Торсондун репертуары күн сайын байып, жаңыланып турду. Бул жөнүндө сөз газетага да жазылды, кийин биз Таллинге келгенде да айтылды. Ал кийинчерээк «Комузум», «Он алты кыз», «Үкөйүм» ж. б. элдик ырларды аткаруучу болду. Алардын обонун жалпылап эсине салабыз, ырлардын текстин унутуп калган куплеттерибизди кээде өзүбүздөн да кошумчалап жазып, Торсонго үйрөтөбүз. Торсонду угуу үчүн бир колхоздун жаштары экинчи колхозго көчүп барган учурлары да болду. Ал «Он алты кызды» ырдаарда жергиликтүү кыздардын кыйласынын атын сурап алат да, мукам үнү менен атын атап, кашын серпил, кашкая күлүп, ойдолоктоп комузга кол ойнотуп жөнөгөндө кыраан-каткы кыздар күлкүсү терелбелди термелтет. Номер бүтөөр менен туштаратан кочкул гүлдөр сунулат. Ал аны мемер куруна кыдырата кыстарып алып, анан дагынкысын дагы улайт. Куду Асекче «Комузумду» (текстин өзгөртүп ырдоочу эле) ышкырып, кээде найзадай сайып, кээде командирге «что такой за инструмент» деп кармалатып, эл моокумун кандырат. Кийин эки жерде ал ырдаарда он алты кыз артынан жарданып туруп, бүтөөрү менен көккө да ыргытышты.

29-июнь жаштар күнү. Түштөн кийин райондук жаштардын майрамына 40 км алыстыктагы Вигалага жөнөгөн кызыл-тазыл улуттук кийимчен элден жол учу көрүнбөйт. Дүңгүрөгөн бак ичи, мелтилдиген суу жээгинде заңгыраган эки катар № 9 механизаторлор мектебинин айланасына чогулушту Адегенде ар кайсы колхоз, меке-

мелердин өздүк-көркөм чыгармачылыгынын коллективдеринин сап-сап тизилген колонналарынын парады болду. Бак ортосундагы ачык жерге катар-катар скамейкаларды, анын бет маңдайына тактайдан курулган кадимкидей хор, бий сахнасын, жаш механизаторлор атайылап орнотуштур. Салтанаттуу ачылыш узакка созулган жок. Мына ошол сахнага жан кирип, майрамдык мүнөздө жагалданган элдин кумарын кандырган узакка созулган концерттин ар кыл номерлери биринен сала бири алмашылып жатты. Ырга, хорго, бийге катышпаган, же болбосо аларды коштоп, шаң берген музыкалык аспаптардын биринде ойнобогон колхоз жетекчисин көрбөйсүң. Ар колхоздун председатели өз чыгармачылык коллективинин башында. Ленин атындагы колхоздун председатели Рокк, «Эркиндик» колхозунун председатели Пести, «Биринчи Май» колхозунун председатели Тедлалар өзгөчө шыктуулук менен өз коллективдеринин шаңын чыгарышты. Торсон жаадырап күлүп, комузун жеңи түрүлгөн колуна алып нары жактан сахнага чыкканда мурда жай олтурган калайык аягы менен түрүлө туруп, биздин жалгыз ырчыга урмат көрсөтүштү. Эл ичинен «Жашасын күнөстүү Кыргызстан» деген казакча кубанычтуу үн чыкты. Ал Казакстанда өскөн, азыркы Ленин колхозунун председатели Рокк экен. Торсонду эл бул акыркы жолку жолугушууда оной-олтоң коё беришпеди. Улам-улам сурап жатышты. Кеңеш сүйүнгөнүнөн: «Торсонду эл жеп жибере жаздоочудай», — деди ошол учурда бизге шыбырап. Ошентип, Торсон 6 номер аткарды. Кечки саат 8—30 дан баштап мелтилдеп аккан суу жээгиндеги жашыл майканда кылактаган кыз-жигиттердин массалык түрдөгү бийлери улантылды. Бак арасында селкинчек баштаган, түркүн улуттук оюндар... Туура түнкү саат бирде коштошуу банкетинен чыктык. Жаштыктын майрамынын укмуштуу көркү буурул түндүн күлкүсүн чыгаргандай, калың токой арасы, жол бойлору, ал түгүл көк мелжиген кайың, тал, теректердин дал кылда чокуларына чейин кызыл, жашыл, көк, сары электр лампочкалары балбылдап күйүп, асман жылдызын тагынышкандай ар түстүү балкыйт. Андан нарылап баса түшсөк, суу үстүндө жалындап күйүп жаткан от. Бул укмуштардын баарын жаш механизаторлор өз майрамдарынын шаңын чыгаруу үчүн жасашкан. Ар ким аларга: «Бали өнөрүнө!» — деп таң калуу сезимин гана билдиришет.

Қалың түп бак ичинен бийик асманга жаштыктын жалын оюу-чийүүлөрүн жазып, бир нече мертебе ракета атылды. Качан гана түнкү 3—30 чендерде торгой көктөн чулдурап сайрай баштаганда гана топтошкон жаштар чегинен тарап жөнөштү.

* * *

Ушинтип, эки республиканын жаштарынын жолугушуулары өлкө, эл, жер тууралуу бүтпөс пикир алышуулар, өз ара тааныштык, эки элдин өнөрүн, чеберчилигин айкындоо иретинде, эриш-аркак түшүнүү, урматтоо иретинде өттү.

Коштошуу убагында аз күн да болсо жыттыгышып калган достук сезим, айтылып бүтпөгөн ширин сөз, көрүп кызыгына жетпеген боордошундун иши, аралап кумарың кана элек чалкыган Балтика боюндагы көрктүү жаратылыш, жаркыраган чоң максатка мүдөөлөш меймандос, мүнөзү өтө сабырдуу тууганындын баарысы бизге аянычтуу. Аларга да ушундай... Жумурулап айтканда байыр алыша түшкөн достордун ажырашуу минуталарында дайыма жакшынакай элестер көзгө тартылат эмеспи! Дал ошондой таттуу ой-пикир ар кимибизди толкутту.

Август, 1958-жыл.

АҢГЕМЕЛЕР

АРСЫЗ

(Михаил Шолоховдон)

Мишканын түшүндө чоң атасы кандайдыр бактан алчанын килейген бутагын кесип алып, аны көздөй басат да, чыбыкты жаңсап күрсүлдөп минтип сүйлөйт:

— Э... эй, Михайло Фомич, бери келчи, май куйрук талаштыра бир чаап көрөйүн...

— Эмне үчүн чоң атаке? — деп сурайт Мишка.

— Сен тоокканадагы тажылуу тооктун уясынан жумурткалардын баарын уурдап алып, оюнчук аттарга минип ойнойм деп ташый бергениң үчүн!..

Мишка коркконунан кыйкырып жиберди: «Чоң атаке, быйыл оюнчук аттарга мине элекмин!» Бирок, чоң ата сакалын багжайта сылап, жерди бир тепти:

— Тентегим, көмкөрөңдөн жаткын да, май куйругунду тос!

Мишка бакырып жиберип, ойгонуп кетти. Чын эле сабоо жегендей жүрөгү дикилдейт. Сол көзүн үлүңдөтүп ачып көрсө, үйдүн ичи жарык болуп калыптыр. Айнектин ары жагынан эртең мененки тандын илеби себелеп турат. Башын көтөрсө, сырткы далистен кобур-собур үндөр угулат: апасы каткыра аптыгып бирдемелерди айтып жатат, чоң атасы жөтөлөт, чоочун бирөөнүн үнү чыгат:

— Бу-бу-бу...

Мишка көзүн сүртүп алып караса: эшик ачыла түштү, чоң атасы секирген бойдон үйгө чуркап кирди, көз айнеги мурдунун үстүндө салаңдап жүрөт. Мишка адегенде поп менен бирге дуба окугучтар келишкен экен деп ойлоду («кызыл жумурткада» алар келип калганда чоң ата мына ушинтип калдастап калуучу), бирок, чоң атанын артынан удаалаш үйгө кара шинелчен, калканчыгы жок сызма бастырган шапкечен чоочун солдат кирди,

ал эми апасы болсо анын мойнуна асылып, чолок жаша чыгарып жүрөт.

— Менин тукумум кайда?

Мишка коркуп кетип, жуурканга чүмкөндү.

— Минюшка, уулум, сен уктап жатып аласыңбы? — деп апасы кыйкырат.

Мишка көзүн ачканча болбой солдат аны кучактап алып, шыпты көздөй көкөлөтө ыргытты. Андан кийин бооруна кысып жээрде муруттары менен эриндерин, көзүн, бетин катуу сайгылай баштады. Муруттары негедир нымдуу, туздуу. Мишка кутулууга тыбырчылаганы менен эч нерсе чыкпады.

— Охо, менин уулум мыкты большевик болуп өскөн тура. Аз күндө атасын да басып кетет. Бали-бали, бали!

Атасы кыйкырып Мишканы томолотуп-жумалата берди: бирде алаканына кондура коёт, тегеретет, же кайрадан тамынын шыбына чейин ыргытат. Мишка чымырканды, чыдады, андан кийин чоң атасынча кабагын түйүп, ачуусунун баарын жыйды да, атасын муруттан аткыды.

— Коё бер, ата!

— Эр болсоң кутулуп көр!

— Коё бер! Мен эми чоңмун, а сен мени кичине баладан бетер алдейлейсиң!..

Атасы Мишканы тизесине отургузуп, күлүмсүрөп сууроо бере баштады:

— Сен канчадасың, таш мылтык?

Мишка алдыртадан көз жүгүртүп күңк этти:

— Жетиден өттүм...

— Уулум, билесиңби, мурдагы жылы мен сага кандай пароходдор жасап бердим эле? Аларды көлгө кандай сүздүргөнүбүздү билесиңби?

— Билем! — Миша чыңкулдап атасынын мойнун кош колдоп кучактай кетти. Мына ушинтип жайдарылана башташты: атасы Мишканы мойнуна мингизип алып, бутунан кармап үйдүн ичине айланып басты. Ат болуп кишенеди. Мишканын кубанычына чек жок. Апасы аны жеңинен тартып бакырат:

— Бар, эшикке чыгып ойно!.. Ой, обу жок неме, бар деп жатам, — анан атасынан сурайт: — Фома Акимыч, коё берчи аны! Коё берчи, бай болгур! Сенин жүзүңдү жакшыраак кароого да мүмкүндүк бербейт, чалгын шумкарым. Эки жыл бою көрүшкөнүбүз жок го, а сен уулуң менен тытмакташасың!

Атасы Мишканы жерге олтургузуп, мындай деди:

— Чурка, балдар менен ойно. Анан келгенинде белек берем.

Мишка каалганы жаап, далiske туруп, үйдөгү сөздү тыңшасамбы деп ойлоду, бирок, анын атасы келгенин балдардын эч кимиси биле электигин эстеп, эшикке чуркап жөнөдү. Огородду аралап, картошка аңызды тепсеп, көлчүккө энтигип жетип барды.

Мишка акпай токтоп калган сасык сууга чөмүп, кумга оонап, акыркы ирет чөмүп алып, оромпой тепкен калыбында шымын кийди. Үйүн көздөй жөнөөгө камынып алганда анын жанына поптун уулу Витька келди.

— Мишка кетпе! Кел, сууга түшүп алып, анан биздикине барып ойнойбуз. Апам биздикине келип ойноого сага уруксат эткен.

Мишка шыпырылып бара жаткан шымын сол колу менен кармап, ийниндеги арчындамасын оңдоп, көңүлсүз мындай деди:

— Сени менен ойногум келбейт, сенин кулагыңан аябай сасык жыт чыгат!..

Витька арамзаланып, сол көзүн жүлжүйтүп, ийнинен тор көйнөгүн чечип жатып мындай деди:

— Бул сасык булактыкы, а сен мужиксиң. Сени энең дубалдын түбүндө төрөгөн.

— Сен көрдүң беле?

— Биздин аш бышыруучу аял апама айтып жатканын уккамын.

Мишка буту менен кумду шилеп, Витьканы башынан аягына чейин карады.

— Сенин апаң калп айтат! Менин атам согушта салгылашты, а сеники кан соргуч, бирөөнүн тамагына сугун артат.

Поптун уулу эриндерин кыйшайтып:

— Арсыз! — деп кыйкырды.

Мишка суудан миздүү ташты ала койду эле, поптун уулу жашын токтотуп, өтө жаракөрлөнүп жылмайды:

— Миша, сен урушпа, ачууланба! Мен сага темирден жасалган канжарымы берем, аласыңбы?

Мишканын көздөрү кубанганынан күлүндөй түштү. Ташты ыргытып жиберди, бирок атасы эсине түшүп мактангычтуу мындай деди:

— Менин атам согуштан сеникинен сонунду алып келди!

— Ка-алпычы, — деди Витька шектүү чоё сүйлөп.

— Өзүң калпычы! Алып келди деп айттым — демек, алып келди!. Сонун мылтык да алып келди...

— Кой деги, байып калган экенсиң го! — деди Витька ичи тарып.

— Ал эле дейсиңби, сенин китебиндегидей алтын тамга жазылган шапкасы дагы бар.

Витька Мишканы эмне менен таң калтырсам деп, чекесин тырыштырып, бозоргон курсагын тырмап, көпкө ойлонду.

— Мениң атам жакында архиерей болот, а сенин атаң уйчу болгон, билдиңби ыя?..

Мишка ысык кумдун үстүндө туруудан тажап кетти, бурулуп огородду көздөй жөнөдү. Поптун уулу аны чакырды:

— Миша, Миша, мен сага бирдеме айтайынбы!

— Айт!

— Бери келсең!...

Мишка жакын келип, шектенген кыяз менен:

— Кана айтчы, — деди.

Поптун уулу ийрейген ичке буттары менен кумдун үстүндө бийлеген болуп, жылмайып ачуулуу кыйкырды:

— Сенин атаң — коммуначы! Сен өлгөндө жаның асманга учуп кетет, а кудай болсо: атаң коммунист болучу, ошондуктан тозокту карай жөнө! — дейт... — анан шайтандар сени көмөч казанга салып алып кууруй башташат.

— А өзүңдү куурубайт деп ойлойсунбу?

— Менин атам динчил! Сен болсоң билимсиз дөдөйсүң, эчтекени түшүнбөйсүң...

Мишка коркуп кетти. Бурулду да үн дебестен үйүн көздөй чуркады.

Огородунун тосмосуна токтоп, поптун уулуна муштун көрсөтүп кыйкырды:

— Азыр чоң атаман сурап көрөм. Эгер калп айтчу болсоң, биздин короонун жанынан экинчи өтпө!

Тосмодон ашып түшүп, үйүн көздөй чуркады. Ал эми көз алдында көмөч казан, анда Мишка куурулуп жатат... Ысыгынан отуруп болбойт, ал эми тегеректеринде каймак көбүктөп быжырап кайнайт. Денеси дүр эте түштү, тезинен эле чоң атасына чуркап жетип сураса экен...

Балаа басып каалганын түбүндө чочко өйдөлөнүп калыптыр. Башы бир жакта, өзү бир жакта? Буттары ме-

нен жер тытмалап куйругун тегеретип, аябай чыңырат. Мишка тургузайын деди: каалганы ачууга аракеттенсе чочко кырылдай баштайт. Чочконун үстүнө минип алды, чочко жанынын бардыгынча мөңкүдү эле каалга ачыла түштү, тура калып короодогу кырманды көздөй чуркады. Мишка согончогу менен чочконун капталын тепкилейт, чочко ансайын өкүрөңдөйт. Шамал баланын чачын артка сапырат. Кырманга жеткенде чочкодон секирип түшүп, караса, чоң атасы тамдын далисине туруп алып, сөөмөйү менен чакырат.

— Бери келе кой, садагасым!

Мишка чоң атасы эмне үчүн чакырганын билген жок, ушул кезде тозоктун көмөч казанын дагы эстей коюп, чоң атасына даң салып жетип барды.

— Чоң ата, чоң ата, асманда жин-перилер болобу?

— Мен сенин көзүнө жин-перилерди көргөзөм! Май куйругуңа түкүрүп туруп, ал кургагыча чыбык менен сабасамбы!.. Ай, сен чээнден чыккан бейбаш, эмне үчүн чочкого минип чапкылайсың?

Чоң ата Мишканын чачынан аткый кармап, үйдөн апасын чакырды:

— Сен өзүңдүн эстүү балаңды келип көрчү!

Апасы чуркап чыкты.

— Сен муну эмне үчүн?

— Эмне үчүн дейт тура? Карап турсам, короонун ичинде чочкого минип жүрөт, тим эле шамалы чаң ызгытат.

— Ушул неме бооз чочкого минип жүрүптүрбү? — деди апасы.

Мишка акчыланайын деп оозун ачканча болбой чоң атасы курун чечип, оң колу менен Мишканын башын эки тизесинин ортосуна кысты. Төпөштөп жатып, аябай катуу эскертти:

— Чочкого мингениңди койгун!.. Минбегин!..

Мишка айкырык салайын деп ниеттенгенде, чоң атасы сүйлөп калды:

— Демек, сен, мышыктын баласы, атаңа боор оорубайт экенсиң да? Ал жол тартып чарчап келип, уктайын деп жатса, сен айкырык салгың келет, ээ?

Үн чыгарбоого туура келди. Чоң атаны буту менен тебейин деди эле буту жетпеди. Апасы Мишканы кармап алып, үйгө түрткүлөп киргизди:

— Олтур мобу жерге, каргыш тийгир!.. Сага сонунду

көргөзөмүн... Теринди чоң атаңча эмес, тескерисинен сыйрам!..

Чоң ата тамак-аш ичип үйүндө олтурат, анда-санда Мишканын жонуна көз жүгүртүп калат.

Мишка чоң атасына бурулуп, муштуму менен акыркы жолу көз жашын сүрткүлөп, аркасы менен каалганы ачып жатып минтти:

— Болуптур, чоң ата... Эсинде болсун!

— Сен эмне, оңбогур, чоң атаңды коркуткуч келеби?

Чоң атасынын кайрадан курун чечип жатканын көрүп, Мишка озунуп каалганы акырын ача баштады.

— Демек, сен мени коркуткуч келеби? — деп, дагы сурайт чоң ата.

Мишка каалганын артына дайынсыз жоголот да, жылчыкчадан чоң атасынын ар бир кыймылын жасемдебей анан мындай дейт:

— Шашпа, шашпа, чоң ата!.. Сенин тиштериң да түшөр, мен сага чайнап бербеймин! Ошондо сурабай эле кой!

Чоң ата тамдын далисине чыгып огороддогу сапсайган жашыл кендирлердин арасын челип жүргөн Мишканын башын, анын көк шымын көрөт. Чоң ата далайга дейре таягын жаңсап, сез көргөзөт, ал эми өзү болсо, мыйыгынан жылмайт.

* * *

Атасы аны Минька дейт. Апасы Минюшка деп чакырат, чоң атасы эркелеткиси келгенде тентек, ал эми башка убактарда, абышканын буурул каштары үксүйүп көзүнө түшкөн кезде: «Эй, Михайло Фомич, бери кел, сенин кулагыңды толгоп коёюн!»— дейт.

Ал эми калгандар бүтүндөй эле: коңшу-колоңдор, балдар, кыштактагылардын баарысы аны Мишка же «арсыз» дешет.

Апасы аны атасынын төрүндө кыз жүрүп төрөсө да, боюна бала бүтүрткөн уйчу Фома менен бир айдан кийин эле никелешти, бирок «арсыз» деген жаман атак Мишкага уйгактай жабышып, өмүр бою кала берди.

Мишка кирбигий болгону менен тарамыштай чыйрак бала, чачтары жазында гүл ачкан күн караманын желекчелерине окшоп сербейип, анын үстүнө июндун ысыгында күнгө күйүп куйкул тартып, түйдөк-түйдөк болуп ту-

рат. Жаактарын куду эле таранчынын жумурткасы сыяктуу темгил-темгил сепкил баскан, ал эми мурду күндүн илебинен жана көлчөгө дембедем түшө бергенден улам, туурулуп-туурулуп түлөп кеткен. Ийри буттуу Мишканын бир эле жакшы жери — көздөрү. Дарыядагы эрибей калган таруудай музга окшогон шайкелендүү көгүлтүр көздөр сепкил баскан кабактарынын алдынан күлмүндөп карап турат.

Атасы Мишканы дал ушундай көзү жана оюнкараактыгы үчүн жактырат. Армиядан уулуна белек катары далай убактан бери жатып, катып калган вяземскилик пряник менен азоолок кийилген өтүк алып келген. Апасы өтүктү чүпүрөккө ороп, сандыкка каткан, пряникти болсо Мишка ошол эле кечте балка менен талкалап күкүмүнөн бери аймап жоготкон.

Эртеси Мишка күн чыгаары менен ойгонду. Чөөгүндөгү жылып калган суудан кочушуна толтуруп, бетиндеги кечээки чамбыл аласын чайкады да, кургануу үчүн короого чуркады.

Апасы уюнун жанында буйдалып жүрөт, чоң атасы супанын үстүндө олтурган. Мишканы чакырып алды да: — Тентегим, кампанын астына түш! Тоок кукулдагандай болду, жумурткалады белем, — деди.

Мишка чоң атасынын кызматына дайым даяр эмеспи: төрт аяктап кампанын астына сойлоп кирип, башка жагынан чыгып шарт койду! Огородду аралай чаап, көлчөнү көздөй чымын-куюн болду, чоң атам карап жаткан жокпу деп кылчайып алат. Жыгач тосмого жеткенчекти бутун чалканга чактырды. А чоң атасы бөлсө күрсүнүп коюп күтүп олтурат. Күтө берип тажап, кампанын астына сойлоп кирди. Тооктун заңына булганып алды, электенген караңгылыктан көзүн жуумп, тосулган тактайга башын каңк дедире катуу урганына карабастан, түпкүрүнө чейин сойлоп жетти.

— Ушундай да макоо болосунбу, Мишка, ыя!.. Издетип эле таптырбайт!.. Тоок ушул жерге турчу беле? Жумуртка мына быякта, таштын түбүндө жаткан чыгар. Тентегим, деги сен каякта жүрөсүн?

Чоң атага дүлөй тынчтык гана жооп кайтарды. Этектерине жабышкан тооктун заңын күбүп таштап, кампанын астынан сойлоп чыкты. Көзүн үлүңдөтүп, көлчө таралка кыйлага тигилип жатып, Мишканы көрүп колун шилтеп койду..

Көлчөнүн жанында балдар Мишканы курчап алышып, суроо жаадырышты:

— Сенин атаң согушта болуптурбу?

— Болду.

— Ал аякта эмне кылыптыр?

— Белгилүү да — согушуп жүргөн!

— Калп айтасын!.. Атаң ал жактан курт-кумурскаларды өлтүрүп, ашканадагы томуктарды кемирип келбедиби!..

Балдар каткырышып, Мишканы сөөмөйлөрү менен чукулашып, туш-туштан секире башташты. Жанына баткан ызалык Мишканын көзүн жашка чайыды, анын үстүнө поптун уулу Витька кычаштык менен тийишти.

— А сенин атаң коммунистпи?

— Билбейм...

— Коммунист экенин мен билем. Ал канын шайтандарга сатып жиберген деп, эртең менен атакем айткан. Анан дагы коммунисттердин баарысын буржуйлар аз күндүн ичинде асып өлтүрүшөт! — деди.

Балдар тынчтанып калышты, ал эми Мишканын жүрөгү кысылды. Атасын эмне үчүн асышат? Бекем тиштешип алды да мындай деди:

— Атамдын чоң мылтыгы бар, ал буржуйдун баарын кырат!

Витька бутун алдыга шилтеп, мактанычтуу сүйлөдү:

— Анын колу кыска! Атакем ага батасын бербейт, батасын анын колунан эчтеке келбейт!

Алын сатардын уулу Прошка таноолорун дердейтип, Мишканы көкүрөккө түртүп кыйкырды:

— Сен атаң менен мактанганды эмне кыласың!.. Революция башталганда ал менин атамдын товарларын тартып алган, ошондо атам минтип айткан: «Кокус бийлик колго тие калса, Фомка-уйчуну ири алды менен жайлайм!»

Прошканын эжеси Наташа жерди бир тепти да:

— Балдар, эмне карап олтурасыңар, ургула?! — деп кыйкырды.

— Коммуначынын баласын сой!

— Арсыз!..

— Прошка, бир коюп калчы!

Прошка көк чыбыкты күүлөп туруп, Мишканы мүрү талаштыра чапты, поптун уулу — Витька бутун тосо койдуду эле, Мишка кумга кырынан күп этти.

Балдар ызы-чуу түшүп, аны баса калышты. Наташка чыйылдап барып, Мишканын мойнун тырмактап тытып алды. Кимдир бирөө курсактан ары катуу бир тепти.

Мишка үстүнөн Прошканы оодара салып, шып ыргып туруп, күлүк тайгандан качкан коён сымал кумду эшилтип үйүн көздөй чымылдады. Анын артынан ышкырышып таш ыргытышты.

Мишка качан гана бийик өскөн тикендүү жашыл кара куурайга башын чөмүлтүп киргенде эс ала түштү. Айдалган нымдуу жерге олтуруп, тытылган моюнунан канын сүртүп, ыйлап жиберди; өйдө жактан жалбырактарды аралап өткөн күн Мишканын көзүн кароого умтулду, жаагындагы жашын кургатты жана тытышкан куйкул төбөсүн куду энесинен бетер эркелстип өптү.

Көз жашы кургаганча далайга чейин олтурду. Анан туруп короону көздөй басты.

Бастырманан астында атасы арабанын дөңгөлөгүн майлап жатат. Анын шапкеси кежигесин көздөй түшүп, сызмасы салаңдап кеткен. Мишка капталы менен кыйгачтап жылып, арабанын жанына келип турду. Кыйлага үн чыгарбады, анан кайраттанып, атасын колго түртүп шыбырады:

— Ата, сен согушта эмне кылып жүрдүң?

Атасы жээрде мурутунан күлүмсүрөп мындай деди:

— Жоо менен кармаштым, уулам!..

— А балдар... Балдар сени ал жакта курт-кумурска өлтүрүп жүрдү деп жатышпайбы!..

Мишканын көзүн дагы жаш чайыды. Атасы каткырган бойдон Мишканы көтөрүп алды.

— Алар калп айтышат, каралдым! Мен пароходно сүзүп жүрдүм. Деңизде сүзүп жүргөн килейген пароходно бар эмеспи, мен мына дал ошондо сүзүп жүрдүм, андан кийин согушка кеттим.

— Ким менен согуштуң?

— Төрөлөр менен, тегеренейиним. Сен али багалчегиң ката элек жашсың, ошондуктан сен үчүн согушка барууга туура келди. Дал ушул тууралуу ыр чыгарылган.

Атасы күлүмсүрөп, Мишкага көзүн жүгүртүп, буту менен жерди ныкыган болуп, жай жыбылжытып ырдап жиберди:

Ой, Михаил, Михаля,
Михалеткам,
Барбагын сен согушка —
атаң барсын.
Атан—кары, өмүрүн жашап
өттү,
Сен али жапжаш кырчын
балапансын...

Мишка балдардан көргөн ызалыгын унутуп салды да, атасынын жээрде муруттары эрдинин үстүндө апасы шыпыргы жасаган шыбактай сүксүйүп турганына, ал эми муруттун астындагы эрининин күлкү келтирип кыбыраганына жана оозунун көңдөйлөнүп ачылганына кыткылыктады.

— Сен азыр мага тоскоолдук кылба, Минька, — деди атасы, — арабаны оңдоп алайын, кечинде уктаганы жатканыңда, согуш тууралу бардыгын айтып берем!

Күн мейкин талаадагы узак жайдак жолдон бетер чубалжый берди. Күн батты, малдар кыштакты аралады, чаң жер кучактады, күнүрттөнгөн асмандан чыккылуу жылдыз уялыңкы шыкаалады.

Мишканын чыдамсыздыгы арткан сайын, апасы курулай эле уюнун тегерегинде узакка жүрдү. Сүтүн да далай чөмүштөп куюштурду. Анан погребге түшүп, кыйла убакытты өлтүрдү. Мишка чый-пыйы чыгып, апасынын жанынан чыкпады.

— Тамакты качан ичебиз?

— Ашыкпа, тынчы жогум, өзөгүң карарып кеттиби?!

Баары бир Мишка андан кадам да чегинип калбайт. апасы погребге түшсө, ал да кошо түшөт, апасы ашканага кирсе, артынан ал да барат. Сүлүк курттай жабышып, апасынын көйнөгүнүн этегинен кармап да алган:

— Апа-аа-ке! Эрте-рээк тамак ичеличи!..

— Коғурдай жабышпай турчу нары! Жегин келсе — нан сындырып ал да, күйшөй бер!

Ал эми Мишка көжөрүп болбойт. Ал түгүл апасынын көк желкеге койгонун да капарына албады.

Кечки тамагына эптеп-септеп шашылып, нандан кургак бурдап алып, үйгө кирди. Шымын сандыктан алыс ыргытып жиберип, кроватина чуркаган боюнча келип, ар кыл түстөгү кездемеден куралган апасынын жуурканына култ кирип кетти. Чүмкөнүп алды да, качан келип согуш тууралу айтып берет деп атасын күттү.

Чоң атасы сүрөттүн теке маңдайына тизелеп туруп,

дуба окуп, жүгүнүп, чокунуп жатты. Мишка башын көтөрдү, чоң атасы араңдан зорго белин ийип, сол колу менен жамбашын таянып, чекесин тактайга тык тийгизет!.. Ал эми Мишка дубалды чыканагы менен дүк бир коёт!..

Чоң атасы кайтадан кобурап-жебиреп коюп, эңкейип жүгүнүп тык эттирет. Мишка да өзүнчө дубалды дүк коёт. Чоң атасы ачууланып, Мишкага бурулду:

— Сениби, сага элеби, ээн баш, о кудай, кечире көр!

Эми түкүлдөтүп көрчү, мен сени эмне кылаар экенмин!

Чатак чыгып кетет беле, аңгыча атасы үйгө кирип келди.

— Минька, сен эмне үчүн мында жатып алдың? — дейт ал.

— Мен апам менен уктайм.

Атасы үнсүз, кроватина олтуруп, муруттарын чыйрата баштады. Анан ойлонуп туруп сүйлөдү:

— А мен тиги үйгө чоң атаң экөөңө төшөктү бирге салып койдум...

— Мен чоң атам менен бирге жатпаймын...

— Эмне үчүн?

— Анын оозунан тамеки сасып турат!

Атасы муруттарын кайрадан чыйратып, улутунду

— Антпе, уулум, сен эми чоң атаң менен жат...

Мишка жуурканды башын көздөй тартып, бир көзү менен үлүңдөй тиктеп, таарынычтуу сүйлөдү:

— Атаке, кечээ да менин ордума жатпадың беле, бүгүн да жатам дейсиң... Чоң атам менен сен жат!

Мишка кроватьга олтура калып, атасынын башын кучактай коюп, шыбырады:

— Сен чоң атам менен жат, антпесең апам сени менен жатса, уктай албас чыгаар! Сенден да сасык тамеки жыттанат!

— Болуптур, чоң атаң менен эле жатам. Ал эми согуш тууралу айтып бербеймин.

Атасы ордунан туруп ашкананы көздөй бет алды.

— Атаке!

— Эмне?

— Бу жерге эле жата кой эми...— Мишка улутуну сүйлөп, тура калды. — Согуш тууралу айтып бересиңби?

— Айтып берем.

Чоң ата дубал жакка ыктады, Мишканы болсо четине жаткызды. Көп узабай эле атасы келди. Кроватька ска-

мейканы жакындатып тартып олтурду, сасыган цыгарканы буркуратты.

— Кандай жоруктар болуп өткөнүн билесиңби... Биздин кырмандын нары жагында Лавошниктин эгини айдалганы эсиңдеби?

Мишка өткөн бир кезде бийик өскөн аңкыган жыттуу буудайды аралап чуркап жүргөнүн эсине түшүрдү. Кырмандын четин госмолгогон таштан ашып түшсө эле буудайга тийүүчү. Буудай аны төбөсүн да көргөзбөй жашырып, кара муруттуу салмактуу баштары бетин кытыгылачу. Чоң ромашка гүлү жана талаа жели жыттанып туруучу. Апасы Мишкага минтчү:

— Минюшка, буудайды аралап алыс кетпе, адашасың!..

Атасы үнсүз турду да, Мишанын башын сылагылап сүйлөдү:

— Кумдуу дөбөгө мени менен кошо барганыңды билесиңби? Биздин эгин ошондо эмес беле...

Мишка дагы эсине түшүрдү. Кумдуу дөбөдөн ары, жолдун үстүндө ичке ийри-буйру эгин тилкеси кетүүчү эле. Мишка атасы менен анда барса, тилкени бүтүндөй мал тепсеген. Ылай туякка кырча-кырча майдаланган эгиндин баштары жерде жатса, сокойгон сабактары желге термелет. Атасы ушунчалык чоң жана күчтүү болуп туруп, жаагын коркунучтуу шимилтип, чаң болгон бети ылдый жашын куюлтканы Мишканын көз алдына келди. Аны карап алып Мишка да ыйлаган...

Кайра жол тартканда атасы бакчачыдан сураган:

— Федот, чыныңды айтчы, менин эгиниме ким малын каптатты? Бакчачы таманын карай түкүрүнүп, жооп берген:

— Лавошник базарга мал айдап баратып, сенин тилкеңе кара санатайлык менен эле жайып жиберген...

Атасы скамейкасын жакындатып, сөзүн баштады:

— Лавошник жана башка байлар бардык жерди ээлеп алышкан, ал эми кедейлерге айдаарга эчтеке жок эле. Жеке эле биздин кыштакта эмес, бардык жерде ушундай болгон. Алар бизди ал кезде аябай коркуткан... Жан багуу кыйын болгон соң, уйчулукка жалданганмын, кийинчерээк мени армияга алышты. Армияда да азапты чексиз тарттым, офицерлер болор-болбос иш үчүн тумшугуңду кан жалатуучу... Андан кийин большевиктер чы-

гышты, алардын жол башчысынын аты Ленин. Өз алдынча ал анчалык акылдуусынбаган адам, бирок акылы окумуштуулардыкынан артык, баарынан да биздин, мужиктердин канынан. Большевиктер биздин түшүбүзгө кирбеген иштерди башташты, биз тим эле оозубузду ачып калдык. «Мужиктер менен жумушчулар, силер эмне оозуңарды ачасыңар? Төрөлөр начальствону боктуу таяк менен көрүнө киргизе куугула! Бардыгы — силердики!» — дешет.

Мына ушундай сөздөрдү алар бизге айта беришти. Биз эсибизге келе түштүк—ырас. Төрөлөрдүн жери менен турак жайын тартып алдык, бирок, алар мындай турмушка жүрөктөрү айланып, чуу чыгарышты да, бизге мужиктер менен жумушчуларга каршы согуш башташты... Түшүндүңбү, уулум?

Жанагы большевиктердин эң улуусу Лениндин өзү, сокочу жерди соко менен аңтаргандай элди өргө көтөрдү. Солдаттар менен жумушчуларды жыйнап: «Кана эми, төрөлөрдү кыйраткыла»,— деди. Алардын жөн эле талпагы ташка жайылды! Солдаттар менен жумушчулар Кызыл Гвардия аталышты. Мына мен дал ошол Кызыл Гвардияда болдум. Биз Смольный деген заңкайган чоң үйдө жашадык... Кире бериш жери абдан узун, уулум, көмүттөрүнүн көптүгүнө сан жетпейт, адашып кетүүгө мүмкүн.

Бир түнү кирүүчү эшикти кайтарып кароолдо тургам. Сыртта өтө суук, менин үстүмдө жалаң шинель. Шамал ичи-койнуңду жалайт. Ушул үйдөн эми эле эки киши чыгып, менин жаныман өтүп баратышат. Алар өтө чукулдап калышты. Алардын бирөө Ленин экенин божомолдодум. Мага келип эркелетип сурады:

— Сиз жолдош, үшүгөн жоксузбу?

Мен ага мындай дедим:

— Жок, жолдош Ленин, суук гана түгүл, эч бир душман да биздин белди сындыра албайт! Биз бийликти өз колубузга буржуйларга кайра берүү үчүн алган эмеспиз!..

Ал да күлүп менин колумду бекем кысты. Андан кийин акырын гана дарбазаны карай басып кетти...

Атасы бир азга унчукпай турду да, чөнтөгүнөн кагаз сууруп, калдыратып ороп, папиросун оозуна тиштеп ширеңке чакты, Мишка анын жээрде кыл мурутунан таң эртең менен чалкандын жалбырактарынын учундагы

шүүдүрүмдүн тамчысына окшогон жаркыраган жана мөлтүр мончок чолок жашты көрдү.

— Ал дал мына ушундай болгон. Бардык адамдар үчүн кам көргөн. Ар бир солдат үчүн жүрөгү менен ооруган. Ошондон кийин мен аны көп көрүүчү болдум. Ленин жанымдан өтүп баратып, алда кайдан көрө салып, күлүп жиберет да сурайт:

--- Ошентип, буржуйлар биздин белди сындыра албайт дечи?

— Жолдош Ленин, алардын колу кыска, — дээр элем мен ага.

Анын айтканындай эле болуп чыкты, уулум! Жерди жана фабрикаларды тартып алдык, ал эми байлардын — кан ичкичтердин капталы эншерилди! Бой тарткан кезинде, сенин атаң матрос болгонун жана төрт жыл коммуну үчүн канын төккөнүн унутпа. Ага чейин мен да өлөм жана Ленин да өлөт, бирок биздин иш кылымдар бою тирүү жашай берет! Жигит болгонунда советтик бийлик үчүн куду атаң сыяктуу күрөшөсүңбү?

— Күрөшөмүн! — Мишка кыйкырып, кроватка секирип чыкты, чуркап барып атасынын мойнунан кучактайын деп ойлоду эле, жанында чоң атасынын жатканын байкабай курсакка тээп алды. Чоң атасы күрсүнүп, Мишканы желке чачтан аткууга колун созду эле, атасы аны көтөрүп алып, тиги көмүткө алып кетти.

Мишка анын колунда көтөрүлүп жүрүп эле үргүлөдү. Адегенде таң каларлык алп Ленин жөнүндө, большевиктер жөнүндө, согуш жөнүндө, кемелер жөнүндө көпкө ойлонду. Эң мурун уйку-соонун арасында токтоо чыккан үндү укту, тер менен тамекинин ынак жытын сизди, андан кийин кимдир бирөө алаканы менен кирпиктерин жапкансып көзү илинди.

Жаңыдан уйкуга көшүлөр замат түшүндө шаарды көрдү: көчөлөр кенен, тооктор чачылган күлдө чөмүлүп жүрүшөт; ансыз деле кыштакта тооктон көп неме жок, ал эми шаарда андан беш бетер тура. Үйлөр атасы айтып бергендин нак өзү: үстү жаңы камыш менен жабылган чоң-чоң тамдар, алардын үстүндө да там, ал эми эң бийик үйлөрдүн морлору асманга сайылып турат.

Мишка көчө менен кетип баратты, башын жогору көтөрүп, тыяк-быягына көз чаптырат, күтпөгөн жерден кайдан-жайдан экени белгисиз, кызыл көйнөкчөн кемеңгер адам тике маңдайынан кездешти.

— Мишка, сен эмне үчүн ишсиз сандалып жүрөсүң? — ал өтө эркелетип сурайт.

— Мени чоң атам ойноп келүүгө коё берди! — дейт Мишка.

— Сен билесиңби менин ким экеними?

— Жок, билбейм...

— Мен жолдош Ленинмин!

Мишканын сүрдөгөнүнөн тизеси бүгүлүп кетти. Качууга ниеттенди эле, бирок алиги кызыл көйнөкчөн адам Мишканы женден кармап токтотуп мындай деди:

— Сенин кыпындай да уятың жок экен, ээ, Мишка! Менин жарды калк үчүн күрөшкөнүмү билгениң жакшы, а эмне үчүндүр менин аскеримин катарына өтпөйсүң!

— Мени чоң атакем жибербейт!.. — Мишка актана сүйлөдү.

— Ошондойбу, анда мейли, — дейт жолдош Ленин, — а менин сенсиз ишим оңбойт! Сен сөзсүз аскериме өтүшүң керек, болду, сөз бүттү!

Мишка анын колунан кармады да, ишеничтүү сүйлөдү:

— Макул эмесе, мен сөзсүз сенин аскериндин катарына өтүп, кедей калк үчүн күрөшөмүн. Бирок кокустан чоң атам мени дал ушул иш үчүн чырпык менен чыпылдатып сабап кирсе ошондо сен мага болушкунуң!..

— Сөзсүз болушам! — деди да жолдош Ленин, көчөгө түшүп жөнөп кетти. Бүткөн боюн кубаныч бийлеген Мишканын деми кыстыгып, бирдемени айтып, кыйкырайын дегенде тили кургады..

Мишка төшөгүндө селт этип козголуп, чоң атасын буту менен тээп алды да, ойгонуп кетти

Чоң атасы болсо уйкусурап оңулдап эриндерин жалмалоодо, ал эми терезеден даана көрүнгөн нерсе, — көлчөнүн ары жагынан назиктене агыш тарткан асман жана кызгылт кандай көбүктөнгөн булут чыгыштан созулууда.

* * *

Мына ошондон тартып кеч кирген сайын атасы Мишкага согуш тууралу, Ленин жөнүндө, кайсы өлкөлөрдө болгондугу тууралу дайыма айтып берип жүрдү.

Ишембинин кечинде аткаруу комитетинин күзөтчүсү, тараз бойлуу, шинелчен жана колтугуна булгаары конч

кысып алган адамды ээрчитип келди. Чоң атаны өзүнө чакырып, минтти:

— Мына, силердин үйгө жолдош советтик кызматчыны алып келдим. Ал шаардан келген, силердикине түнөйт. Кечинде тамак-аш бергиле, абышка.

— Анысына, албетте, биз каршы эмеспиз, — деди чоң ата, — а сиздин мандатыңыз барбы, жолдош мырза?

Мишка чоң атасынын кыйындыгына айран-таң калып, сөөмөйүн оозуна салып, сөз тыңшады:

— Бар, чоң ата, баарысы бар! — деп булгары кончу бар киши күлүмсүрөп үйгө кирди. Чоң ата анын артынан, Мишка болсо чоң атасынын соңунан жөнөдү.

— Сиз биздикине кандай иш менен келип калдыңыз? — деп, чоң ата басып келе жатып сурады.

— Мен кайра шайлоо өткөрүү үчүн келдим. Советтин председателин жана мүчөлөрүн шайлайбыз.

Бир аздан кийин кырмандан атасы келди. Чоочун киши менен учурашты да, аялын тамакка кам ур деди. Тамактангандан кийин атасы менен чоочун киши супага катар олтурушту, чоочун киши булгары кончун чечип, андан кат-кат кагазды сууруп алып, атасына көрсөтө баштады. Мишка чыдамсызданып, алардын жанында чебелектейт, көз жүгүрткүсү келет. Атасы кагаздын бирөөнү алып, Мишкага көрсөтөт:

— Минька, карачы, мына бу дал Лениндин өзү!

Мишка атасынын колунан сүрөттү жулуп алып, көздөрүн ага тигилте карап, оозун ачып, айран-таң калды: кагаздын бетинде таптакыр эле кызыл көйнөкчөн эмес, күрмө кийген жапалдаш бойлуу киши туруп турат. Бир колу шымынын чөнтөгүнө салынган, а экинчиси болсо, алды жакты көрсөтүп турат. Мишка ага тикирейип калды, бир эле көз ирмемде баарысын байкап көрдү: тегерек тарткан каштарын, көз карашында жана эриндеринин булуңуна жашынган күлкүсүн бекем, унутулгус, түбөлүккө эсине чөгөрдү, жүзүндөгү ар бир белгисин байкады.

Чоочун киши Мишканын колунан сүрөттү алып, кончко салып кулпусун чык эттирди да, жатууга камынды. Чечинип жатты да, шинелин чүмкөнүп уктоого ниеттенгенде, каалганын чыйкылдаганын угуп, башын көтөрдү:

— Бул ким?

Тактайды кимдир бирөөнүн жылаңайлак буту сүрткүлөдү.

— Тыяктагы ким?— ал дагы сурады да, капысынан кроваттын жанындагы Мишканы көрдү.

— Сага эмне керек, бөбөгүм?

Мишка минутча үнсүз турду, анан кайраттанды да, шыбыштады:

— Сен байке, мына муну... сен... Ленинди мага бер!..

Чоочун киши үн дебей, башын кроватинан чыгарып, ага тигилет.

Мишканы коркунуч басты: кокус сарандык кылып бербей койсо кантмек? Үнүнүн калтыраганын басуу үчүн шашып жана буулугуп сүйлөдү.

— Сен аны мага биротоло бер, а мен сага... жакшы темир кутумду тартуу кылам жана дагы чүкөмдү турушу менен жана... — Мишка тартынбастан колун шилтеп, мындай деди: — Атам алып келген жакшынакай өтүгүмдү да берем!

— Сен Ленинди эмне кыласың? — деп чоочун киши күлүмсүрөп сурады.

«Бербейт» деген ой Мишканын сезиминде кылт этти. Көз жашын көргөзбөс үчүн башын жерге салып, күңкүлдөдү:

— Демек, керек!

Чоочун киши күлүп, жаздыгынын астынан кончун алды да, Мишкага сүрөттү берди. Мишка көйнөгүнүн ичине сойлотуп, жылаңач төшүнө, жүрөгүнө бепбекем басты да, даң салып чыгып кетти.

Чоң атасы ойгонуп сурады:

— Сен эмне түн ортосунда темселеп жүрөсүң? Жатарда сүт ичпе дебедим беле, мына эми табарсыгың толду!.. Жугунду куйчу чакага саара кылып ал, мен сени эшикке чыгара турган алым жок!

Мишка үн дебестен жатты, сүрөттү кош колу менен сылагылап, которулгусу келбейт: бырыштырып албасам экен дейт. Ушинтип, уйкуга кетти.

Жарык кире электе, таң шооласы да себиле электе ойгонду. Апасы гана уюн саап, бадага кошууга айдап жөнөдү. Мишканы көрүп, колун жаңсады.

— Ээнбаш, сенин тынчыңды ким кетирди! Таң ата электе мынчалык эмне эрте турдуң?

Мишка сүрөттү көйнөгүнүн ичине катып жүрөт, апасынын жанынан кырманга өтүп, кампанын астына кирип кетти. Кампанын айланасында төө жалбырак жана адам өтө алгыс жыш тикендүү чалкан өскөн. Мишка кампа-

нын астына сойлоп кирди, **чаң** менен **тооктун** заңын колу менен шыпырып, төө жалбырактын саргарган жалбырагын үзүп ага сүрөттү ороп, шамал учуруп кетпесин үчүн ташка бастырды.

Эртеден кечке дейре жаан жаады. Асман бетин көгүлтүр мунарык каптап, короонун ичинде чалчык көбүктөп, көчөдө суулар жарышып акты.

Мишка үйгө олтурууга мажбур болду. Чоң атасы менен атасы аткаруу комитетине жыйылышка жөнөгөндө иңир кирип калган. Мишка **чоң атасынын калканчыктуу шапкесин кийип, алардын артынан** жөнөдү. Аткаруу комитети **чиркөөнүн кароолчусу турган үйдө** эле. Мишка ийри-муйру балчык тепкичеден тарпылдап, далiske чыкты да бөлмөгө өттү. Шыптын астында тамекинин **түтүнү** уюлгуйт, эл жык-жыйма. Терезенин жанындагы **столдо** алиги чоочун киши олтурат, **жыйналган казактарга бирдемелерди сүйлөп жатат.**

Мишка аста-секин элдин артына жылып жетип, скамейкага олтурду.

— Жолдоштор, кимиңер Фома Коршунов **председатель болсун** дейсиңер? Колуңарды көтөрүүңөрдү суранам!

Мишканын алды жагында олтурган алып **сатардын** күйөө баласы Прохор Лысенков кыйкырды:

— Граждандар! Анын кандидатурасын алып таштоону суранам. Анын жүрүм-туруму адал эмес. Баягында уйчу болуп биздин малды көздөп жүргөнүндө эле байкалган!..

Өтүкчү Федот тура калып, колун серпип кыйкырганын Мишка көрүп турду.

— Жолдоштор, уйчу Фоманын **председатель болгонун** байлар каалашпайт, ал пролетариаттын дал өзү жана совет бийлиги үчүн...

Каалганын түбүндө топтошуп турган бай казактар жер тепкилеп, ышкырып жиберишти. Аткаруу комитетинде чуру-чуу көтөрүлдү.

— Уйчунун кереги эмне!

— Армиядан келдиби — демек, көнгөн уйчулугуна жалданып иштей берсин!

— Фома Коршуновду шайтан алсын!..

Мишка скамейканын жанында турган атасынын кумсарган өңүнө тигилип, өзү да ал үчүн санаркап саргая түштү.

— Тынчтангыла, жолдоштор! Жыйналыштан чыгарып жиберем, — чоочун киши муштуму менен столду дүкүлдөтүп бакырды.

— Казактардан өз кишибизди шайлабыз!..

— Кереги жок!..

— Каа-лабайбыз... энесин урдук!..— Казактар аябай чуулдашты, баарысынан алып сатардын күйөө баласы Прохор катуулады!

Ноочасынан келген жээрде сакалдуу, кулактарына сөйкө салынган жыртык, жамачылуу күрмөчөн казак скамейкага секирип чыкты.

— Боордоштор!.. Ишти каякка буруп баратканын көргүлө!.. Байлар өзүлөрүнүн кишисин зордоп председатель кылгылары келишет!.. Анан кайрадан.

Мишка үзүлгөн жаңырыктардын арасынан сөйкөчөн казактын кыйкырганынан айрым гана сөздөрдү укту:

— Жерди... кайра бөлүштүрүү... кедейлерге кумдуу чопо... кара топурактуу жерди өзүлөрү алышат...

— Председатель Прохор болсун!— каалганын жанынан дүнүлдөштү.

— Про-о-хор-ду! Го-го-го! Га-га-га!

Кыямат менен араң тынчытышты. Чоочун киши кашын түйүп, шилекейин чачыратып көпкө чейин бирдемелерди айтып жатты.

«Урушуп жатса керек»,— деп ойлоду Мишка.

Азоолок өткөрүп туруп чоочун киши катуу сурады.

— Фома Коршунов үчүн ким кол көтөрөт?

Скамейкалардын үстүнөн көп кол көтөрүлүп жаба-лактады. Мишка да колун көкөлөттү. Кимдир бирөө скамейкадан скамейкага секирип өтүп бекем унчугуп санады:

— Алтымыш үч... алтымыш төрт...— Мишканы дааналап карабастан, анын көтөрүлгөн колун карай сөөмөйүн жаңсап кыйкырды — алтымыш беш!

Чоочун киши кагазына бирдемени чиймелеп коюп бакырды:

— Прохор Лысенков үчүн дегениңер колунарды көтөргүлө!

Жыйырма жети бай казак менен тегирменчи Егор колдорун жапырт көтөрүштү. Мишка айланасын карап көрүп ал да колун көтөрдү. Добушту санап жүргөн киши ага жанаша түшүп, башынан аягына чейин тиктеп алды да дароо кулагынан толгоду:

— Ах, сен колдон түшкүр! Көзгө көрүнбөй жогол, болбосо жексен кылам! Бул да кол көтөрөт!

Баарысы дуу күлүп жибершти, тигил киши Мишканы эшикке алып чыгып, капталга түрттү. Мишка атасы чоң атасы менен жанжалдаша түшүп айткан сөзүн эстей койду, балчык тепкичтен жылбышып түшүп баратып кыйкырды.

— Минтүүгө укугуң жок!

— Сага укукту көргөзөмүн!..

Ызалыгы адаттагы бардык ызадан аябай ачуу болду. Мишка үйүнө келип азыраак ыйлап алды да апасына даттанды, апасы ачуулу сүйлөдү:

— Сен тиешен жок жерге барбагың! Көрүнгөн жерге кептелесиң да жүрөсүң! Бир балакет болдуң го...

Эртеси эртең менен тамактанууга стол тегеректеп олтурушту. Тамак ичип бүтө электеринде эле алыстан дүңгүрөп чыккан музыка угуп калышты. Атасы кашыгын коюп мурутун сүртүп мындай деди:

— Бул аскерлик оркестр турбайбы!

Мишка шамалдай учуп жөнөдү. Эшикти шак жапты, терезенин үстүнөн туп-туп-туп-туп... деген дабыш угулат.

Эшикке атасы менен чоң атасы кошо чыкты, апасы терезеден бел кырчоосуна чейин умтула жүткүнүп карады.

Көчөнүн аягынан термелген жашыл толкун менен кызыл аскерлер кылкылдады. Алдыда музакынттар дардайган трубаларды үйлөсө, барабандар дүңгүрөйт, күү кыштактын үстүнөн калкыйт.

Мишканын көздөрү чачырап кетти. Чыдамсыз бир орунда чыйпалактап турду да, анан чу коюп жөнөп музыканттарга жетип барды. Көкүрөгүндө кандайдыр таттуулук балкып, кекиртегине жылды... Мишка кызыл аскерлердин чаң баскан, шайыр өндөрүнө, жаактары сүрдүү чулчуйган музыканттарга үңүлдү да, көз ачып жумганча мындай чечимге келди.

— Булар менен согушка кошо барам!..

Түшүндө көргөндөрүн эстеп эрдемсиген эме четкисинин сумкасына асылып:

— Силер кайда барасыңар? Согушканыбы?

— Ананчы? Сөзсүз согушканы!

— Кимдер тарабында согушасыңар?

— Советтик бийлик үчүн, кешпир! Кел эми, ортого түш.

Мишканы катардын ортосуна түртүп киришип, ким-дир бирөө анын тыгышкан кежигесин чукулады, экинчиси басып баратып чөнтөгүнөн эрий түшкөн канттын бир чакмагын таап, анын оозуна салды. Аянтты карай алдыдагы катардагылардын бирөө кыйкырды:

— Токт-тоо!

Кызыл аскерлер токтошту, аянтка бириндеп киришти, мектептин нооласынын түбүндөгү көлөкөгө салкындап топ-тобу менен жатышты. Мишканы көздөй узун бойлуу сакал мурутун кырыган капталына кылыч байланган кызыл аскер басып келди. Эриндерин чормойтуп күлүм-сүрөп сурады:

— Сен каяктан адашып бизге келип калдың?

Мишка эдирее түштү, шыпырылып келаткан шымын жогору көтөрдү:

— Мен силер менен кошо согушканы барам!

— Жолдош комбат, муну жардамчы кылып алыңыз,— деп кызыл аскердин бирөө кыйкырды. Туш-туштан каткырык көтөрүлдү: Мишка тез-тез көзүн ирмеди, бирок укмуштуу аты бар комбат деген киши кашын серпип катуу кыйкырды:

— Жетет, эмне дуулдайсыңар, дөдөйлөр? Өзүнөн-өзү белгилүү, биз муну алабыз, бирок шарты менен...

Комбат Мишкага бурулуп мындай деди:

— Сенин шымыңда бир гана боо бар экен, минткенде болбойт, сен бул кебетең менен бизди уят кыласың! — Мына, карачы, меники эки боо жана баарысыныкы тең экиден. Чурка, апаң сага беркисин кадап берсин, а биз сени бул жерде күтүп турабыз.

Комбат ноола тарапка бурулду да, көзүн кысып кыйкырды:

— Терещенко! жөнө, жаңы кызыл аскерге мылтык менен шинель алып кел!

Нооланын түбүндө оонап жаткандардын бирөө туруп, колун калканчыгына жеткирип, жооп кайтарды:

— Жарайт!— тезинен нооланы бойлоп жөнөп калды

— Бол, тезирээк чурка! Апаң берки үзүлгөн боонду ылдамыраак кадап берсин!..

Мишка комбатка алая карап алды.

— Сен байкагының, мага калп айтып жүрбө!

— Ошо да кеппи? Кантип алдайын?

Аянттан үй бир кыйла алыс. Мишка дарбазага чымылдап жеткенче энтигип бүттү. Кысылып дем ала ал-

байт. Дарбазага жетээри менен чуркап келатып эле шымын шыпырып, жылаңайлак даң салып үйгө кирди.

— Апакебай!.. Шымыма!.. боосун кадап бер!..

Үй ичи тыптынч. Мештин үстүндө карарып жаба-лактаган чымындар дыңылдайт. Мишка короого чыкты, кырманда, огороддо, атасы да, апасы да, чоң атасы да жок. Мейман үйүнө кирип барса, көзүнө кендир-кап чалдыкты. Бычак менен узун тилке сызма кесип алды, кадап отурууга чолосу жок, ал турсун колунан да келбейт. Шапа-шуп аны штанына байлап, мойнуна арта салып, дагы бир ирет алдынкы кашатына байлады да, каткан буюмун алууга кампанын түбүнө сойлоп кирди.

Ташты оодарып, анан өзүн — Мишканы көрсөтүп турган Лениндин колун карап демин жыйнап унчукту:

— Мына, көрдүңбү?.. Мен да сенин армияңа кошулдум!

Сүрөттү төө жалбыракка этияттап ороп, койнуна салды да, көчөгө дыр койду. Бир колу менен сүрөттү төшүнө басса, экинчи колу менен шымын өйдө тарткылайт. Коңшунун ноолусунун жанынан чуркап баратып картошкасын чаап жүргөн коңшу аялга кыйкырды:

— Анисимовна!

— Эмне?

— Биздикилерге айтып койчу, мени күтпөй эле тамактарын иче беришсин.

— Эй, ээн баш, сен каякка куюндап баратасың!

Мишка колун жаңсады.

— Армияга жөнөп баратам.

Аянтка дейре чуркап жетти да, каккан казыктай делдее туруп калды.

Аянтта жан жок. Нооланын түбүндө папиростун калдыктары, консерванын коробкалары, кимдир бирөөнүн айрык обмоткасы калган, ал эми кыштактын кылда учунда музыка үнү титирейт, тапталган жолдо топтошуп кетип бараткандардын кадамдарынын тапылдаганы угулат.

Мишка тамагы айрылганча бакырып, кууп жетүү үчүн жанын таштап чымын-куюн болуп жөнөдү. Кууп жетет эле, сөзсүз кууп жетери анык болчу, тилекке каршы тери өңдөөчүнүн үйүнүн маңдайында куду кайчылашкан жерде узун сары куйругун чамгарактатып, тишин ырсыйтып дөбөт жатат. Мишка башка көчөгө чур-

кап чыкканча музыка да, буттардын дабышы да угулбай калды.

Эки күндөн кийин кыштакка кырк кишидей отряд келди. Солдаттар ак чокойчон жана майланышкан жумушчу кийимдери менен болучу. Атасы аткаруу комитетинен түштөнүүгө келип, чоң атага мындай деди:

— Даярда ата, кампадагы эгинди. Азык-түлүк отряды келди. Бөлүштүрүү башталат.

Солдаттар короолорду кыдырып жүрүштү: сарайлардын астанасын штык менен сайгылашып көрүшөт, көмүлүп коюлган эгинди таап алышып, коомдук кампага жеткирүүчү арабаларга ташышат.

Башкармага да келишти. Алдынкысы мүштөгүн соруп, чоң атадан сурады:

— Эгинди жерге каттың беле, абышка, ачыгын айта салгын.

Чоң ата сакалын сылап сыймыктуу сүйлөдү:

— Менин уулум коммунист эмеспи.

Алар кампага өтүштү.

Мүштөкчөн солдат кампаны көз менен ченеп, анан жылмайып койду.

— Көтөр абышка, мобул булуңдагыны, калганы тамак-ашыңа жана тукумга жетет.

Чоң ата арабаны картаң Кулага кошту да ыңгыранып онтоп, 8 кап эгинди салып алып, колун кайраттуу шилтеген бойдон коомдук кампаны көздөй жөнөдү. Эгинге ичи ачышкан энеке анча-мынча жаш чыгарды, ал эми Мишка болсо чоң атасына капка эгин салууга жардамдашкандан кийин молдонун уулу Витька менен ойноого кетти.

Азыр эле ашканага олтуруп алышып, кагаздан кесилген аттарды астанага жайып коюшканда гана алардын үстүнө баягы солдаттар киришти. Поп карбаластаган бойдон аларга бет маңдай жүгүрдү да, бөлмөгө өтүп кетүүгө суранды, бирок, мүштөкчөн солдат катуу эскертти.

— Кампага жүрүңүз, сиздин эгин кайда сакталат?

Берки бөлмөдөн саксайган поптун аялы чыгып, ууру жылмайды:

— Түшүнсөнөр, таксырлар, бизде бир ууч да эгин жок. Күйөөм киреше алганы бара элек.

— Тамдын астында ороңор барбы?

— Жок, болбой калсын... Мурда биз эгинди кампада сактачубуз...

Мишка бир кезде Витька менен ашкананын астына киргенин эсине түшүрдү да, поптун аялына карап мындай деди:

— Ашкананын астына Витька экөөбүз түшпөдүк беле, унутуп калдыңызбы?

Поптун аялынын өңү кумсара, каткырымыш этип күлкүгө жооткогту:

— Чаташтырып жатасың, уулум! Витя, баргылачы, бакка барып ойноп желгилечи?..

Мүштөкчөн солдат көзүн жүлжүйтүп, Мишкага күлүмсүрөдү:

— Ага кантип түшүү керек, чандыймат?

Поптун аялы манжаларын кырсылдатып сүйлөдү:

— Сиздер чын эле айбан балага ишенесиздерби? Мага ишениңиздер, таксырлар, биздин жер астында орообуз жок...

Поп этегин кагынып:

— Кана, жолдоштор даам ооз тийгиле, бөлмөгө киреликчи,— деди.

Поптун аялы Мишканын жанынан өтүп баратып анын колун оорута чымчыды да, эркелете жылмайды:

— Бул жерде жолтоо кылбай, бакка баргылачы, айланайын балдар!

Солдаттар көз ымдашып, мылтыктын кундагы менен ашкананын таманын такылдатыша бир сыйра кыдырышты. Дубалга такай коюлган столду кийиндетишип, таарды сыйрышты. Мүштөкчөн солдат ашкананын тактайларынын бирин ачып, башын чайкады:

— Силердин уятыңар кайда кеткен?! Эгин жок дебеңер беле?! Ал эми ашкананын алды толтура буудай экен!..

Поптун аялы Мишканы жутуп жиберүүчүдөй акшырайып, жаман көзү менен карады дейсиң, бала коркуп тезинен үйүнө кетүүгө ниеттенди. Ал ордунан турду да короого чыкты. Анын соңунан поптун аялы кошо жөнөп, далистен жетип, бышактап жашын агыза, Мишаны чачтан аткыды да, жерге сүйрөй баштады.

Мишка араңдан зорго тигинин колунан бошонуп артына кылчайбастан үйүн көздөй чымылдады. Солуктап жашын чубуртуп болгон ишти апасына төкпөй-чачпай айтып берди.

Апасы башын чеңгелдеп:

— Деги ушул сени эмне кылсам?.. Чатак чыга электе көзүмө көрүңбөй жогол!

Ошондон бери Мишка таарынган сайын кампага сойлоп кирип кетүүчү, кумга ооначу, төө жалбырактарга ороңуучу, анан кагазды жашы менен суулап, өзүнүн кайгысын Ленинге баяндоочу жана санаа тартып, кордогон адамдар жөнүндө даттануучу.

Бир апта өттү. Мишка зерикти. Ойноого эч ким жок. Коңшу балдардын аны менен ыркы келишүүчү эмес, анын үстүнө «Арсыз» деген атка кошумчалап улуулар Мишканын артынан:

— Ээй, коммуначы сөрөй! Ара туулган коммуначы, бери карачы,— деп кыйкырышчу.

Бир жолу Мишка көлчөдөн үйгө кечке маал келди. Үйгө кире береринде атасынын, үнүн бек чыгарып бакылдап жатканын укту, ал эми апасы болсо, өңгөчүн тартып озондоп өлүккө ыйлагансыйт. Босогодон аттай береринде Мишка атасы шинелин жамынып алып, эми өтүгүн кийип жатканын көрдү.

— Сен кайда баратасың, атаке!

Атасы жайдары күлүп жооп кайтарды.

— Кой дечи, уулум, апаңы, өзүнүн буркураган ыйы менен жанымы суурчудай. Мен согушка баратам, анын коё бергиси жок!

-- Атаке, мен дагы сени менен!..

Атасы белине курун курчанып тасмалуу баш кийимин кийди.

— Сен кызык окшойсуң, чын эле! Экөөбүз тең дароо кетүүгө болбойт. Мен келем, анан сен барасың. Кокус эгин бышып калса, аны ким жыйнайт. Апаң үй жумушунда, чоң атаң кары.—Мишка атасы менен коштошуп жатып, ыйын токтотту. ал турмак жүзүнө жылмаюу жүгүрдү. Апасы адегендегисиндей атасынын мойнуна асылды эле ал күч менен бошонду, ал эми чоң ата бак-бак этип милдет аткарып бара жаткан уулун өөп кулагына шыбырады:

— Фомушка... уулум, мүмкүн барбай койсоң да болор эле. Балким сенсиз деле эптеп-септеп... балааны кайдан дешке, кокус ок жаңылса, анда биздин көргөнүбүз не болот?..

— Койсоңчу ата, бул жарабайт. Эгер ар ким кара башын калкалап отурса биздин бийликти ким коргойт!

— Мейлиң, кантебиз, бар. Эгер сенин ишин адил болсо.

Чоң ата тескери бурулуп жашын билгизбей жанып койду. Атаны аткаруу комитетине чейин узатып барышты. Аткаруу комитетинин короосунда жыйырма чакты мылтыкчан адамдар жүрүшөт. Ата дагы мылтык алыш, Мишканы акыркы жолу өптү да берки кишилерге кошулуп көчөгө түшүп, кыштактын четин карай кадам шилтеди.

Кайра үйгө кайтканда Мишка чоң атасы менен бирге келди. Апасы теңселип арттан ээрчиди. Кыштак ичинде иттердин үргөнү да сейрек, оттор да сейрек. Кыштак түнкү караңгылыкка чөмүлүп, куду кемпир кара жоолук салынгандай. Кыштактан тээ алыстыкта талаада жамгыр дыбырап, чагылган ойноп, токойдун туш тарапка жаңырыгын угуза күр-шар эте күн күркүрөөдө.

Үйгө жакындашты. Жол бою үн катпай эле келе жаткан Мишка чоң атадан сурап калды:

— Чоң ата, атам кимдер менен согушканы кетти?

— Жабьшпачы!..

— Чоң ата!

— Эмне?

— Атам кимдер менен согушат?

Чоң ата дарбазага баш багып баратып жооп кайтарды.

— Биздин кыштакка коңшу турушкан ниети бузук адамдар согуш жарыялашты. Эл аларды баскынчы дешет. А менимче кадимки каракчылар. Мына ошолор менен сенин атаң салгылашканы кетти.

— Алар көпкү, чоң ата?

— Эки жүзгө жакын деп келжирешет. Бар укта, антсең дал сага сонунду көргөзүшөт.

Түн ичинде Мишканы үндөр ойготту. Ойгонсо керебетте чоң атасы жок.

— Чоң ата, кайдасың?

— Унчукпа! Укта тынчы жок десс.

Мишка туруп, караңгыда сыйпалап отуруп терезеге жетти. Чоң ата ич кийимчен скамейкада олтурат, башын ачылган терезеден чыгарып айланага кулак салат. Мишка да тыншап дүлөй тынчтыкты бузуп кыштактын сыртында тынымсыз тарсылдаган мылтыктын үнүн, анан дүңгүрөгөн мерчемдүү жаңырыкты укту.

Тарс! Тарс-тарс-тарс!

Куду казык кагып жатышкансыйт.

Мишканы коркунуч басты. Чоң атасына ыктап, андан сурайт:

— Муну-атам атып жатабы?

Чоң ата үн катпады, ал эми апасы дагы ыйын тыйбай өксөдү. Кыштактын сыртындагы тарсылдаган мылтык үнү таң атканча тынбай, анан тымтырс болду. Мишка скамейканын үстүндө түпкүчтөй арта салынып түйшүктүү оор уйкуга кирген. Таң эртең менен көчөдө аткаруу комитетине топ-топ болушуп атчан адамдар желдирип баратышты. Чоң ата Мишканы ойготуп коюп, өзү короону көздөй жүгүрдү.

Аткаруу комитетинин короосунда түтүн уюлгуп асманга көтөрүлүп, жалын имаратка жабышты. Көчө-көчөлөрдө атчандар ары-бери чапкылап жүрүшөт. Атчандардын бирөө короону көздөй чаап келип, чоң атага кыйкырды:

— Атың барбы абышка?

— Бар...

— Арабанды куруп кыштактын сыртына жөнөгүн. Куурайдын үстүндө силердин коммунисттер жатат. Салгын да тартып кел, илик-жармалары көөмп коюшат.

Чоң ата а леки заматта Саврасканы куруп калтыраган колуна божжуну алып таскак урдурган бойдон короодон жүрүп кетти.

Кыштактын үстүндө ызы-чуу көтөрүлүп, шашкалактаган бандиттер үймөк чөптөрдөн ташып, койлорду союуда. Бирөө Анисимовнанын короосунун жанында атынан ыргып түшүп, үйгө чуркап кирди. Анисимовнанын баркырап айкырган жоон үнүн Мишканын кулагы чалды. Бандит болсо кылычын шалдыратып, эшиктин алдына жүгүрүп чыгып олтура кетти да бутун чечинип, майрам күндөрүндө салынуучу Анисимовнанын гүлдүү шалы жоолугун экиге тең бөлдү, өзүнүн кир чулгоосун ыргытып, бутун жоолук менен ороду.

Мишка бөлмөгө кирип, башына жаздыкты басып жеребетке сулаган эле, ал качан гана дарбаза кычыраганда козголду. Сыртка чуркап чыкса, чоң атасы сакалын жашка чымап атын короого киргизип жатыптыр.

Арабанын үстүндө кулачын жайып жылаңайлак адам жатат анын башы шалкылдап арабанын кырына урунат, тактайга коюу кочкул кап агат...

Мишка теңселип арабанын жанына келди да каршы-терши кылычка тилинген жүзгө карады: тиштери арсайып, көрүнүп турат, сөөгү менен кошо бөлө чабылган жаагы салаңдайт, ал эми канга толуп чанагынан чыга тостойгон көздө термелип коюп чоң жашыл чымын конуп олтурат.

Мишка эч нерсе байкабастан, коркконунан тирт эте түшүп, көзүн буруп баратып, көкүрөктөгү канга боёлгон жөк жана ак жолдуу матрос көйнөктү көрүп, кимдир бирөө арт жактан бутка тепкендей селт эте түштү да, бакырайып ачылган көзү менен дагы бир жолу жансыз капкара жүзгө тигилип, арабаны көздөй секирди.

— Атаке, турчу! Кагылайын атакебайым!—Ал арабадан кайра жулап түшүп, жүгүрүүгө умтулду эле, кокустаган буту менен басалбай төрт аяктаган бойдон эшиктин алдына чейин жөрмөлөп барды да, башы менен кумга сайылды...

Чоң атасынын көздөрү үңүрөйүп ичине кирип кеткен, башы калчылдайт, эриндери эмнегедир үнсүз кыбырайт. Унчукпастан далайга чейин Мишканын башын сылады, анан жеребеттин үстүнө жөмкөрөсүнөн жаткан апасын карап унчукту:

— Уулум, жүрү короого...—Мишканы колунан жетелеп ээрчитип чыкты. Мишка мейман үйүнүн каалгасынын жанынан өтүп бара жатып көзүн жуум селт этти: мейман үйүндө столдун үстүндө үнсүз дулдуюп жана багжайып атасы жатат. Аны кан жууп кеткен, бирок Мишканын көз алдында атасынын канталап айнектей жалтылдаган көзү жана ага конгон чоң жашыл чымын турат. Чоң атасы далайга чейин жудуктагы арканды чечти, атканага кирип Саврасканы алып чыкты, негедир анын көбүк чачкан ооздугун катып, тыңшады: кыштакта кыйкырык, күлкү. Дарбазанын жанынан эки атчан өтүп бара жатат, караңгыда тамекинин чогу жаркырап, үндөр угулат.

— Мына, биз аларга көргүлүктү көрсөтүк!.. Элдин эгинин тартып алуунун эмне экенин тигил дүйнөдө да унутушпайт!..

Аттардын туягынын дабышы көчөдөн алыстап угулбай калган соң чоң ата эңкейип Мишканын кулагына шыбырады:

— Мен карымын... атка минип жүрө албайм... Сени үстүнө кондуруп коёюн уулум, кудай жардам кылсын,

сен Пронин хуторуна бар... Жолду көрсөтүп коём. Анда баякындагы музыка менен биздин жыштакты аралап өткөн отряд болууга тийиш. Аларга айт, мында кыштакка банда кирди! Билдиңби? — Мишка үнсүз башын ийкеди.

Аны жыгылбас үчүн бутун ээрге жип менен байлап, атка мингизди да, кырман аркылуу көлчөнүн, бандиттердин чегинин жанынан Саврасканы талаага алып өттү.

— Мына бул адырды түптөп кеткен сай дал ошол сай менен жүр, эч жакка бурулбай!.. Түптүз хуторго барып бир тиесиң. Кана, жөнө каралдым!..

Чоң атасы Мишканы өптү да, Саврасканы акырын алаканы менен чаап койду.

Түн айлуу, жарык. Савраска желе-жорто таскагын чыгарып бышкырып коюп үстүндөгү жеңил баланы чымындай көрбөй улам барган сайын кадамын арбытууда. Мишка анын тизгинин силкип, моюнга алаканы менен чаап, өйдө-ылдый ойсондоп жөн жүрбөйт.

Бышайын деп келаткан калың эгиндин арасынан бөдөнө тынбай бытпылдыктайт. Сайдын түбүндө булак суусу шылдырап агат, жел салкын тартып турат.

Эн талаада Мишка жалгызсырап чочулайт, кулачын жайып, Саврасканын жылуу мойнун кучактай бүрүшүп бир ууч болуп жатып алат. Сай тоого жармашат, ылдый түшөт кайра да тоого жармашат. Мишка артына кылчаюудан коркот, эч нерсе жөнүндө ойлонбой коюу үчүн күбүрөп кетет. Кулагына эчтеке угулбай тыптынч, көздөрү жумулуу.

Савраска башын чулгуп бышкырып, ылдамдай басты. Мишка көзүн жылчыйтып ачса, тоонун түбүндө үлпүлдөгөн саргыч от көрүндү. Шамал иттин үргөнүн жеткизди.

Бир заматта жылуу кубаныч Мишканын жүрөгүн ысытты. Саврасканы кош буту менен теминип кыйкырды:

— Но-о-о-о!

Иттин үргөнү жакындады, дөңсөөчөдө жел тегирмендин түнөрүк карааны көрүндү.

— Келаткан ким?— жел тегирменден кыйкырык чыкты.

Мишка үн катпай Саврасканы теминди. Уйкудагы хутордун үстүнөн калкытып короздор кыйкырды.

— Токто, коркконунан тизгинди тартты, бирок Савраска аттарга жакын келгенин сезип кишенеди да, ээ бербей жүрүп кетти.

— Ток-т-оо!..

Жел тегирмендин жанынан мылтык үнү жаңырды. Мишканын айкырыгы аттардын бутундагы дүпүлдөжкө гүмчүктү. Савраска кыркырап, оң капталына салмактуу күп жыгылды. Мишка көз ачып-жумганча бутунун чыдаптай жанын кейитип ооруганын сезди, кыйкырыгы болсо эриндеринде эле кургап калды. Савраска бутунун үстүнө улам оорлоп ныктай берди.

Аттардын дүбүртү өтө чукул. Экөө чапкылап жетишип, кылычтарын кыңгыратып, аттарынан секирип түшүшүп Мишкага үнүлүштү.

— Ой, айланайын, бул жапжаш бала!..

— Жаза тайып атып салдыкпы?

Кимдир бирөө колун Мишканын койнуна сойлотту, бетин жакындатып тамеки түтөтүп көрдү. Бирөөнүн кубанган үнү чыкты:

— Аман-эсен экен, ат эле бутун талкалап койбосо?..

Мишка эсинен танып шыбырады:

— Кыштакта банда... атакемди өлтүрүштү... Аткаруу комитетин өрттөштү, а чоң атам силерди ылдам жетсин деди!

Мишканын тунарыктаган көз алдынан гүлдүү тегерек калкыды. Жанынан атасы өттү, жээрде мурутун чыйратып коёт, күлөт, ал эми анын көзүндө термелип чоң жашыл чымын жонуп олтурат. Чоң атасы башын чайкап басып өттү, апасы, анан колун сунган маңдайы жазы жапалдаш киши сунган колу түптүз аны, Мишканы көрсөтөт.

— Жолдош Ленин! —...— Мишка басыңкы үн менен кыйкырды, жүткүнүп, башын жөтөрдү да, колун алга созуп күлүмсүрөдү.

ЛЕНИНДИН СҮРӨТҮ

(Константин Фединден)

1

Жайкы күндүн түш ченинде редакцияга келип, бир иш жөнүндө сүйлөшүп кетиңиз деп газетадан жаш художник Сергей Шумилинге телефон чалды. Художник тартып жаткан сүрөтүн токтотуп, колун жууп, гимнастеркасынын чөнтөгүнө блокнот менен карандаштарын салып көчөгө чыкты.

Магазиндердин терезелерине Лениндин кызыл кумачтан алкакталган портреттери коюлган, туш тараптын баарынан «Жашасын Коммунисттик Үчүнчү Интернационал!» деген жазуу көзгө чалдыгат. Сергей терезеге үнсүз тигилип, ырас, фотография Лениндин мүнөздүү белгилерин эч кандай бузбастан туура бере алат, бирок художник өңү-түсүнүн өзгөчөлүгүн, кыймыл-аракетинин тездигин андан да кылдат байкай алар эле, качандыр Лениндин дал өзүн көрүп туруп тартып алса, кандай сонун болоор эле деген ойго батты.

Редакциядан Сергейге мындай дешти:

— Биз сизге мына мындай тапшырма бергибиз келет. Коминтерндин конгрессине чет элдик делегаттар келип жатышат. Эмгек дворецине барыңыз, бүгүн алар ошол жерге чогулушат. Делегаттардын биринин сүрөтүн тартып келиңиз. Макулсузбу?

— Жарайт.

— А эртең болсо, конгресстин ачылышына пропуск беребиз, каалаган делегатты, эгерде көрүп калсаңыз, Ленинди тартыңыз...

Сергей эми эле кыялында элестетип, көксөгөн тилегинин ордунан чыкканына кубанып жылмайды да, сөздү бөлдү:

— Лениндиби?

— Ооба, эгер мүмкүнчүлүк боло калса, бизге Ленинди тартып бериңиз.

— Жарайт,— деди Сергей дагы бир ирет.

Ал көңүлү көтөрүлүп, эмгек дворецин көздөй трамвайга түшүп жөнөдү, вагондун ачык терезесинен бир жерде Лениндин портретинин турганын көрүп калса, дагы оюнун жапысынан дал келишкенине таңдана берди да, Лениндин өзүн көрүп тартып ала турган сүрөтүнүн оңой, эч кыйынчылыксыз, элестүү болоорун көз алдына даана элестетти. Ал кандай альбомду ала барарын, кандай карандаштар керек болорун, ал эми кийинчерээк ошол сүрөт боюнча чоң портретти кандай тартарын чечти.

2

Художник барган дворецте уу-чуу. Тепкичтерде, коридорлордо чет элдиктерди орустар курчап алышып, Советтик республиканын ал-жайы жөнүндө айтып берип жатышат.

Польша менен согуш жүрүп жаткан, поляктар жеңилип калганда Кызыл Армия качып жөнөгөн польшалык жоокерлердин артынан түшүп кубалап бара жаткан кез. Барон Врангелдин Крымдагы ак гвардиячыларынын да күнү бүтүп калган. Бирок, тынчтык али алыс болчу, душмандык блокада жаш совет жерин жүздөтүп турган мезгил эле, ошондуктан өлкөдөн Петроградга келүү өтө кыйын болучу. Чет элдик меймандар конгресске Скандинавияны айланып деңиз аркылуу келишкен, алар жолдо тобокелчиликке салып, бир кыйла коркунучтарды баштан өткөрүшкөн. Ошондой болсо да, Советтер өлкөсүн көрүү жөнүндөгү мүдөө эң тааал тоскоолдуктарды жеңип, жер шарынын бардык булуң-бурчунан адамдар келишти.

Сергейди бир немец менен тааныштырышты. Бул бүкүр, жүзү томсорунку, бүжүрөп жай жүргөн кичине киши эле. Ал өзү брауншвейгдик, кесиби кийим тигүүчү. Германиялык революциянын мезгилинде немецтик социал-демократтар чыккынчылык кылып талкалаган Брауншвейгдеги «көз карандысыз» республиканы үч күн башкарган.

Ал художникке какайып туруп берүүгө дароо эле макулдугун бергени менен, Совет бийлиги жөнүндө те-

риштирип үстөккө-босток сурай баштады. Совет бийлиги жекече сооданын бардыгын жоюуну жана товарларды бөлүштүрүп берүүнү эмне үчүн киргизгенине такыр түшүнбөй койду.

Алар генерал Юденичтен Петроградды баатырлык менен коргоодогу тактар али сакталып калган дворецтин алдындагы сүрдүү аянтка көз чаптырып балкондо турушту: чоң жолдон шашып-бушуп көмүлгөн окоптор көрүнөт, бульварда өбөк кылган устундар сороюп, кум салынган каптар жатат. Сергей мындай деди:

— Душмандар туш-туштан жабалактап бизге курал сунуп жатышат. Биз бир гана нерсени — аларды жеңүүнү ойлойбуз.

— Билем, билем,— деди брауншвейгдик жагалданып жана ийнинен чыкпаган башын секин кыймылдатты.— Сиздерде майда-чүйдө буюмдарды сатуучу дүкөнчөлөрдүн жабылышынын кандай мааниси бар?

— Дүкөнчүлөр биздин душмандар менен тилектеш.

— Билем, билем. Эгер менин топчум үзүлүп калса, аны кайдан сатып алам?

Сергей бул сыяктуу сөзлүн аягына оңой менен чыкпастыгына көзү жетип, зеригип кетти да брауншвейгдикти сүрөткө тартуунун деле кажети жоктугун ойлоду.

— Болуптур, сиздин портретти эртең конгрессте тартууга далалат кылайын,— деди ал.

Немец элпек гана макул болду, художник тез коштошуп жүрүп кетти.

Чөнтөгүндө чакыруу билети бар Сергей эртеси эртең менен конгресстин ачылышына шашылып келсе, Урицкий Дворецинин залы жык-жыйма, эң үстүнкү балкондогу адамдардын баштары кылкылдап туш тарап шыбыр-күбүрдөн дүңгүрөйт, бардык жерде ак канаттуу газеталар колдон колго өтүп булактайт. Үп тартып турат, амфитеатрда улам бирөө күрмөсүн чечет, газеталар жана кол жоолуктары менен желпинишет, сан жеткиз темгилдер көздөрдү чыбыр ала кылат, баарысы кызуу күтүп жатышты.

Сергей трибунанын теке маңдайындагы журналисттердин ложасынан орун тапты. Бул жерден президиумдун орундуктары даана көрүнүп турду. Ал альбомун ачып, сүрөт тартууга даярдана баштады.

Капысынан үстүнкү балкон дуулдай түштү, кол чабуунун күүлөрү барган сайын күчөп төмөн карай ша-

тырады. Сергей залдагылар менен бирге ордуна туруп, президиум жакты карады. Бирок ал тараптан эч ким көрүнбөдү. Ал залды карады эле, альбому колунан түшүп кетти да, кол чаба баштады.

Туура аны карай залды аралап, ар улут делегаттардын тобунун эң алдында Ленин келатат. Ал алдынан урган абанын агымын жиреп өтчүдөй, кол чабууларды токтотуш үчүн эл көзүнө көрүнбөй калууга тырышкандай, башын төмөн салып, шашылып желатат. Ленин президиумдун ордуна көтөрүлдү да, дүркүрөгөн кол чабуулар басылганча, көрүнбөй турду.

Ал келген учурда залдын бардык каалгалары шарт ачылып, эң жогорку балконго да, амфитеатрга да чоң себеттерге салынган кызыл гүлдөрдү алып киришти. Алоолонгон туулар жана декорациялардын түсү менен куюлушуп, гүлдөр колдон-колго өтүп жатты. Сергей залга көз жүгүртүп, жакын эле жерден бир аз мурда өзүнүн окутуучулары болгон эки улгайган художникти көрдү. Алар небак эле жайланып олтуруп алышкан, өзү алигиче тикесинен турат. Альбомун түшкөн жеринен ала коюп, карандаштарын колуна кармады.

Азоолок тынчтана түшкөндө, ал күтүлбөгөн жерден, амфитеатрдын олтургучтарын аралап, жогору карай ылдам чыгып бара жаткан Ленинди дагы көрө койду. Аны адегенде байкашкан жок, бирок көрө сала кайрадан кол чапкылашып, тим эле чуркагандай тез кетип бараткан Лениндин жолун тосуп алышты. Ал бир киши менен катарлаша түшүп, жайдары күлүмсүрөп, ага колун сунду. Тигил киши Лениндин алдын торой чыгып, кандайдыр бир дыйканча эреркеген сабырдуу жылмаюу менен жайбаракат учурашты. Эл тегеректеп жана кол чабуулар дүркүрөп улам күчөй бергендиктен, ал экөө бири-бирине улам көбүрөөк ыктай сүйлөшүп жатты.

— Бул Миха Цхакая деген грузиндик коммунист,— деген сөздү укту Сергей.— Ал Ленин менен бирге Швейцарияда жашаган.

Аларды курчаган эл улам жакындай бергендиктен, Ленин жолдошунун колун кысып, үймөлөктөшкөндөр менен дуулдагандарга нааразы болгонсуп, шыгырап тизилгендерди жара бөлүп төмөн карай жөнөдү.

Сергей анын ар бир кадамына көз салат. Жапалдаш бойлуу, илберинки адамдын кыймыл-аракетинин өтө айырмалуу өзгөчөлүктөрүн толук байкап калгандай

болду, ал түгүл ошол өзгөчөлүктөрүн карандашы менен тартып кала алгандыгын өзүнүн альбомунан көрдү.

Ленин президиумдун ордуна барып, минутка жоголо түшүп, кайра көрүндү, чөнтөгүнөн кагаздарды сууруп чыгып, өткөөлдөгү баскычка олтура калганын Сергей даана көрдү. Бул өтө тез, капысынан, адаттагыдай эле боло түштү, чындыгында мындан артыкча көрүнүштү күтүүгө да, ойлоого да мүмкүн эмес эле. Сергей өзүнүн жанындагы художниктер тартып жатышат го деп ойлоду. Ал карандашын бармактарына эптей кармаганы менен Ленинден көзүн ажырата албады.

Бир эле жалт карап алган кишинин эсинен кеткис, анын чоң, өзгөчөлөнүп турган башы абдан даана көрүндү. Ленин кагаздарын тизесине коюп, үнүлүп окуп жатты. Маңдайынын серпилиши, төбөсү, буйрараак келип, жакасына тийип турган жалтыраган саргыч желке чачы анын бардык тулку боюна көрк берип турду. Сергей Ленинди тарыхта болгон же азыркы кездеги белгилүү адамдардын бирөөнө салыштыргысы келди эле, бирок Ленин эч кимисине окшогон жок. Анын кыймыл-аракетиндеги, өңү-түсүндөгү ар бир өзгөчөлүгү жалгыз гана өзүнө таандык эле.

Сергей акырында карандашын кагазга жакындатты. Бир жолку жумшак сүртүп өткөн сызык менен Лениндин башынын сырткы көрүнүшүн чийип өттү да, башын көтөрдү. Ленин болсо түшүп кеткен эле.

3

Сергей аны трибунага доклад жасоо үчүн чыкканда дагы көрдү.

Ленинди кубанычтуу, узакка созулган кол чабуулар тосуп алды. Бул жолу ага аягына чейин чыдоого туура келди. Ал кафедрада кагаздарын узакка аралаштыра берди. Анан, өтө эле жаңырган залды тынчтандыруу үчүн колун жогору көтөрүп жаңсагылады. Дүркүрөгөн жаңырыкка толгон залдын ичинде ал жападан жалгыз туш тарабына суз карады. Бир маалда чөнтөк саатын сууруп чыгып, ачууланган түрдө сөөмөйү менен черткилеп аны олтургандарга көргөздү эле, андан да эчтеке чыкпады. Кол чабуулар басаңдап, тынчтык өкүм сүргөнчө, кайрадан кызууланып кагаздарын карап, аралаштырып өзүнчө алек болду.

Ленин сүйлөй баштады.

Ленин оюн кыймыл-аракети аркылуу да түшүндүрүп жатканын Сергей абайлады. Художник сүрөтүндө дал ушунун өзү көрсөтүүнү тилеген эле. Мындан бир нече мүнөт мурдагы даңдаана байкалган Лениндин тулку боюндагы, өңү-түсүндөгү белгилери, азыр сүйлөп жаткан учурунда өзгөрүлүп, токтолбогон жандуу, жаңы белгилерге айкалышып алмашкансып көрүндү. Сергей биринен сала дагынкысын эсине тутуп жатты, бирок бир кыймылы экинчи кайталанган жок, ошондуктан ал кыймыл-аракетинин ар кандай өзгөчөлүгүн кармай албай каламбы деп чочулап сүрөт тартууга киришпеди. Ал түгүл, Лениндин кол шилтегенин байкап олтурганын, же сүйлөгөнүн угуп жатканын өзү да ажырата албады.

Лениндин денесинин кыймыл-аракетинин сөзү менен толук айкалышканына айран-таң калды. Сөзүнүн маңызы бардык тулку бою аркылуу ыргактуу берилип жатты. Сергейге эриген металл ыңгайлуу калыпка куюлган сыяктуу көрүндү: сырткы кыймыл-аракети сүйлөгөнүн ушунчалык так коштоп, сөзүндөгү жалындуу ойлор укмуштуудай албырттай берди.

Күтүлбөгөн жерден тынчтыкты сүйгөн неме болуш этип, кыйратылган Польша менен ак генерал Врангелди куткарып алуу үчүн, алар менен Совет республикасынын ортосуна өзүнүн элчилигин сунуш кылган Англиянын, бетин Ленин ашжереледи. Англиянын буржуазиялык жөн билги өкмөтү айтып олтургандай, жер жүзүндө «тынчсыздануу» эмне үчүн түзүлүп олтураг деп Ленин залдагылардан сураган учурда, анын бүткүл денеси Англия үчүн бул оңтойсуз, тикендин уусундай тийген «тынчсызданууну» мыскылдуу туурап көрсөттү эле. Англиянын саясаты бардык элдин көзүнө уулуу саркастикалык образга айланды.

Ленин өзүнүн жазып алгандарына утур-утур карап, сандарды көп эле атап жатты, бирок ал мындан зериктирме профессор болуп калбастан, бардык учурда элди өзүнө тартуучу трибун бойдон кала берди. Анын бийик үнү басаңдабайт, тили нары элестүү, нары карапайым тил, сүйлөгөнү жатык, ал анда-санда «р» тамгасына келгенде кайрый албай калат, бирок мунусу анын сөзүн угуучуларга жакындатып, мээримдүү кылат.

Бул сүйлөнүп жаткан сөздүн бир да бирөөн кула-

гынын сыртынан кетирбөөчүдөй Сергей сүрөт тартууга киришти. Ал кагазга Лениндин көтөрүңкү башын, созгон колун, обдула бергенде түптүз боло калган жонун, тегерегинен келген кең көкүрөгүн чиймеледи. Ал тарткан сүрөтүн четке коюп, улам жаңысын баштай берди: биринде бет түзүлүшү келишпесе, экинчисинде колу, же көөдөнү келбей жатты. Түзүгүрөөк тартылганын кайра көчүрдү, начарын түзөтүүгө далбас урду, альбомунун барактарын улам оодарыштыра берсе да, акырында өз алдына койгон максатынын такыр эле жакындай электигин туюп чочулады.

Ал өзүнүн окутуучуларына көз салды. Алардын бирөө бөкчөйүп алып, тарткандарын өчүргүч менен жан талашып сүрткүлөйт. Кашка башы тасырайып албырып кеткен. Эгер анын иши оюндагыдай болбой калса, кызарып кетмей адаты бар экенин Сергей эстей койду. Берки художник болсо, ложадан кетип, сүрөт тартканын коюп, трибунанын бет маңдайындагы катарларда Лениндин сөзүн угуп олтурат.

Сергей ушул келе калган учурду түбөлүккө жоготуп, Ленин сөзүн бүтүрүп коюучудай, ал эми өзүнүн альбомунда жыйынтыктуу эч нерсе чийилбей калуучудай коркуп кетти. Ал ложадан түшүп, күч менен жөөлөшүп каалга түбүндөгү тикесинен шыгырап тургандарга жанашты. Төмөн түшүп, эшик алдына жайланышты. Ленин ага жанагыдан чоңураак жана бийик көрүндү. Ушул жер абдан ыңгайлуу орун экенин билди. Бирок ага юпитердин жарыгы тоскоолдук кылды: фотокамералар менен кинонун объективдери жана художниктер бир калыпта турбаган тез кыймыл-аракеттүү Ленинди тартып жатышты, алардын жарыгы жалп этип, көз нурун караңгылыкка чөмүлтө калышат. Сергей трибунанын экинчи тарабына өттү. Арт жагынан жарык күчтүү чагылышып тургандыктан, Ленин бул жерден барандуу, бирок күңүрт көрүндү. Жок, адегендеги жайы эле баарысынан түзүк болчу, токтоосуз, тезинен жожага кайра баруу керек эле.

Сергейдин ордуна башкалар олтуруп алгандыктан, тикесинен турууга мажбур болду. Бирок бая бөлүнбөс толук натураны ажырым-ажырым тартып жаткан Сергей азыр тикесинен туруп, Ленинди баш-аягына чейин даана көрдү. Ал токтоосуз жаңы сүрөт тартууга кириш-

ти. Ошондо гана бардык көргөн даярдыктары, ишеним-сиз чиймелери, жоромолдоп дүңүнөн жасалган этюддары жана кол шилтегени, башынын кыймылы, өңүтүсүнүн бөтөнчө белгилери да бирин-бири толуктап, бири-бирине айкалышып, акырындык менен чындык образга — Лениндин дал жандуу элесин көрсөткөн сүрөткө айланды. Сергей альбомдон башын көтөрбөй, эч кыйналбастан ылдам-ылдам тарта баштады.

Залда шатыраган күрү-күү жаңырып калды. Сергей өйдө карады. Ленин колун бир шилтөө менен кагаздарын жыйнап, трибунадан шыпылдай басып түшүп кетти.

Сергей альбомун жапты.

4

Заседание бүткөн соң сыгымышым, дуулдаган делегаттардын тобуна аралашып, дворецтен Ленин Горький менен бирге чыкты. Жаркырап тийген күн саргылжын залдан чыккандардын көзүн уялтып жиберди. Сыгылышкан эл эшик алдына бир паска токтой калды. Фотографтар ачык жарык боло калганына кубанып, делегаттардын туш тарабынан аппараттарын чыкылдатып жатышты. Горький менен Ленин элден азоолок илгерилешип, дворецтин крыльцосундагы колоннанын жанына токтолушту. Фотографтар аларды тынбай тартып жатышты. Горькийдин такырайтып алынган, күнгө жаркырап чагылышкан көк ала башы алыстан эле көрүнүп турду. Айлананын баарында анын аты кайталанып жатты. Ленин дагы жылаңбаштанып, алды жагында андан төмөнүрөөк турду.

Сергей өтө жакын турду, тартып алса болмок эле. Бирок эл аны кысып жиберди. Болбосо ал кыймылдап да коймок эмес, Ленинди күнү бою мынчалык чукул көрө албаган. Ал өзүн күлүмсүрөп жаткандай сезди, балким, бул жерде күлүмсүрөшү орунсуз чыгаар, бирок күлүмсүрөө жүзүнөн кетпеди. Албетте, фотографтардын ондогон жолу чык эттирип, жаман сүрөттөрдү тартканына кубанбайт эле, бирок алардын убарасыз кесибиндеги азыркы шамдагайлыктарына ичинен суктанды.

Эл илгери жөнөдү. Революциянын курмандарынын аянтчасындагы бир боордоштордун мүрзөсүн карай бет

алышты. Туулардын арасында, эмендин жалбырактары менен кызыл гүлдөн жасалган үч метр гүлчамбарды баштарынан жогору көтөрүп алышкан.

Ленин конгресстин делегаттарынын алдында жүрдү. Улам эле аны жандаган кишилер — чет элдиктер, орустар, карылар жана жаштар алмашып жатышты. Ал бирөөлөр менен сүйлөшүп бүтөр замат, экинчиси, үчүнчүсү менен аңгемелеше баштайт.

Ленин пиджагынын топчуларын чыгарып таштап, бирде колун артына ала коюп, бирде шымынын чөнтөгүнө салып, пальтосу жок баратты. Ал көчөдө заңгыраган чоң курулуштардын арасында бараткандай эмес, жайма-жай үйүндө олтургандай сезет: өзүн карай дүрбөп жалпы умтулган, туш-тарабынан курчап алган массанын арасында өзүн кадимкисиндей эркин, карапайым туйду.

Жакын бараткан Сергей, адамдардын шыгыраган тыгыз катарынан алдыга суурулуп чыгып, Ленин менен жанаша түшкөн тааныш кишини кокусунан көрө салды. Ал брауншвейгдик болучу. Ал өзүн Ленинге жакшылап тааныштырып, анын колун кысып, небактан бери даярдаган сөздөрүн сүйлөй баштады.

Ленин жепирейген неменин сөзүн жакшылап угуу үчүн башын кыйшайтты. Алиги болсо, узун колун оолжуй жаңсап, өзүнүн сөзүн күчтүү сезип, кандайдыр орунсуз бирдемелерди айтып жибербейин деп сактанып сүйлөөдө. А дегенде Ленин суз тыңшаган эле. Анан башын секин чайкап, көзүн сүзүп, күлүмсүрөдү. Анан колун кескин шилтеп, болду, болду дегенсип оолактап түштү. Брауншвейгдик бирдемени далилдеш үчүн колу-башын силкилдетип аңгемесин улантты. Ленин аны чыкканактан алып, кандайдыр жыйнактуу кескин таамай эки-үч ооз сөз айтты. Бирок, брауншвейгдик таптакыр макул болбоду. Бир маалда Ленин аны ийнинен акырын какты да, бармактарын желеткесинин ичине сойлотуп жиберип, үстөккө-босток каткырды, бирок өзү токтобостон, термелип коюп, күлкүсүн келтирген кишини экинчи карабастан, арышын арбыта басты.

Немец Ленинден бөлүнүп элге аралашып, көрүнбөй калганда оңбогон брауншвейгдик топчулар жөнүндө айткан го? Балким, ошенткендир деп, Сергей өзүнчө жылмайды. Мына ушул жагдай Сергейде кандайдыр

таң каларлык сезимди туудурду. Мындай жорукту ал күткөн да эмес, бирок укмуштуу кыймыл-аракет, кысынбочулук, элпектик, жана да келжиректерге аёосуздук сапаттын Ленинде өтө курч экенин байкады. Сергей, бүтүн тулку бою менен ачык каткырган, шайыр, талаш-тартышка келгенде өңү-түсүн ылдам өзгөртүп, көзүн кыйдылана жүлжүйтүп, колун умтула эрктүү шилтеген Ленинди көрдү. Брауншвейгдик менен болгон окуя, Сергейдин сүрөтүн мурун эч кандай элестете албай турган штрихтер менен толуктады.

«Эки председателди көрсөң,— деп ал көз алдына эки адамды элестетип, өз алдынча жылмайып ойго батты.— унутулуп жок болгон брауншвейгдик өкмөттүн үч күндүк председатели жана үч жыл жашаган, анан дайыма жашай берүүчү өкмөттүн председатели...»

Сергейди чексиз сыймыктануунун сезими каптады, дал мына ушул учурда ызалангандыктан жана толкундуу талаптангандыктан жүрөгү дикилдеп алып учту: эмне эле Ленинге ушунчалык көп адам барышат, ал бардыгына убакытын бөлө алат, ал эми Ленинди жүздөгөн, миңдеген адамдар үчүн түбөлүккө тартып калууга милдеттүү болгон жана ошону каалаган өзү—художник анын жүзүн, күлүмсүрөгөнүн жакшылап көрүп алууга, көз карашын альбомго чагылтып калууга эмне үчүн секунд убакыт таба албайт?

Сергей альбомун ачты. Сүрөттөрдө окшоштуктун белгилери сөзсүз бар эле. Шашылып, көз ачып жумганча тартылган сүрөттөр жөнүндө талаштын болушу да шексиз эмеспи, бирок тартылган сүрөттөр жөнүндө Ленин өзү эмне дээр экен?

Сергейди алдыга түртүп жиберешти. А балким өзү эле алдыга жүткүнүп өткөнүн билбей калгандыр, айтор, Ленин менен катар кадам шилтеп баратат. Анын аз жерден деми кыстыгып баратты. Максатына жетээрине бир эле кадам калды, ошого кубаты жетээр-жетпесин билбей бул кадамды шилтеди.

Ал Ленинге барды.

— Менин айтаарым, — деди да, эптеп ойлоп алган сөзүн ошол жерден эле унутуп калды.— Владимир Ильич, ушул сүрөттү сиз кандай дээр экенсиз?

Ленин Сергейди жалт карай салды да, альбомду бир жак бурчунан кармап, энкейип кагазга үңүлдү.

Анан альбомду нары жылдырып, Сергейди көңүлдүү көз кыйыгы менен карады.

— Сага жагып турабы?— деди ал «р» га тили желбей.

— Жок,— деп жооп берди Сергей,— бирок, окшоштугу, сыягы, бар болуу керек...

— Мен сүрөтчү эмесмин, айта албаймын,— деди Ленин тез-тез сүйлөп. Анын көздөрүндө тамашалуу эркелеткендик чагылышып, Сергейди жактыргандай башын чалкалата серпип ийкеп койду, аңгыча бирөө аны сөзгө алаксытып, башка жакка бурулуп кетти.

Сергейди адегенде биринчи, анан экинчи катардан сүрүп ташташты, ал дайым сактап келаткан ордуна эмне үчүн ажырадым деп таңданды. Капалангандыктанбы? Сергей кайра алиги калыбына келүүгө чымырканды. Жок, Сергейди жүрөкзаада кыла тургандай нерсе Лениндин үнүнөн да, көз карашынан да көрүнгөн жок. Начар сүрөттөрүн Ленинге көрсөтүүгө кантип батынды экен? Бул уятсыздык. Сергей альбомун ачып, ошол замат жапты: эч кимге жакпаган, жарабаган сүрөт.

Ошол учурда кимдир бирөө чыканактан алып, төмөн карай тартты.

Сергей бурулуп карады.

Аны брауншвейгдик бекем кармап алган.

— Сиз, досум, мени сүрөткө тартууга ниеттендиңиз эле го,— деди ал катуу сүйлөп,— бүгүн сиздин колуңуз тийген жок, эртең мен сизди кабыл ала алам.

Тартайган арык колун башынан бийик көтөрүп, ал Сергейди ийинге каккылады.

— Шайтан баскырдын күнү аябай ысып турат. Силердин жер Россияга такыр эле окшобойт.

— Билесизби,— деди Сергей,— мен айнып калдым, сизди сүрөткө тартпаймын.

Ал элди аралап кетип бара жатып, арт жагынан төмөнкү үндү угуп калды:

— Оо, абдан сонун.

Сергей немец жөнүндө ошол эле замат унутуп койдү. Дал ушул учурда дагы бирөөнүн жылуу кол кысканын сизди. Аны менен бирге ложада сүрөт тартып олтурган художник окутуучусу, небактан белгилүү ойлуу мүнөзү менен акырын мындай деди

— Угуп жатасызбы? Лениндин дал өзүн көрүп тарткан сүрөтүм жакшы боло албай жатат? А сиздикичи?

— Меники да, — деди Сергей жана, капасынан сүйгүнчүктүү колду өзүн карай кысып, толкундап сөзүн бүтүрдү:

— Бирок, убадамды берем, чын жүрөгүмдөн убада берем, — менин сүрөтүм сөзсүз дурус чыгат.

ЛЕНИН ЖӨНҮНДӨ

(А. И. Ульяновадан)

1886-жылы Владимир Ильич он алты жашка чыгып калган убагында биздин бактылуу үй-бүлөбүз биринчи жолу оор кайгыга дуушар болду: 12-январда атабыз—Илья Николаевич күтүлбөгөн жерден дүйнөдөн кайтты. Ошол учурда Александр Ильич Петербургда болучу. Володя үйдөгү балдардын улуусу болуп калды жана ал өзүнүн жаштыгына карабастан, мойнуна жаңы кам көрүүлөр түшкөн апабызга көп көңүл буруп, көп жардамдарды бере баштаганы байкалды.

Рождестволук каникулдун убагында атамдын каза болгонуна байланыштуу, мен ошол кышта Симбирскиде көбүрөөк кармалып калдым. Мен курс үчүн латын тилинен өтүшүм керек эле, аны эң мыкты өздөштүргөн Володя мага жардам бере баштады. Ал жакшы түшүндүргөндүктөн, биздин сабактарыбыз ушунчалык жандуу, ушунчалык кызыктуу болгондугу менин эсимде. Ал ошол кезде, гимназиянын курсунун өтө эле узун экендигин, чоңоюп калган сезимдүү киши сегиз жылга созулган окууну эки гана жылда бүтүрүүгө боло тургандыгын айткан. Бул айткандарын ал, мугалим Охотниковду гимназиянын астында эки жыл даярдап экстерно экзамен тапшыртуу менен далилдеди.

Бул чуваш тукумунан чыгып, чуваш мектебинде сабак берип жүргөн мугалим болучу. Анын математикага жөндөмдүүлүгү чоң эле. Ал аны гимназия курсу үчүн өз алдынча өздөштүргөн, аны дайым тереңдетип үйрөнүүнү каалаган. Бирок университетке кирүү үчүн гимназияда өтүлгөн бардык сабактар боюнча жана байыркы тилдер боюнча экзамендерди тапшыруу керек болучу.

Албетте, орус тилин начар билген чуваш үчүн өтө оорчулук келген, анын үстүнө, тил жана коомдук илим-

дер боюнча анын жөндөмдүүлүгү анчалык деле эмес эле. Ошондой болсо да, биздин үй-бүлөнүн жакын таанышы, чуваш мектептеринин инспектору Яковлевдин Охотниковду экзаменге даярда деген сунушу боюнча Володя, өзүнүн акыркы эки класста окуп жатканына карабастан, аны колуна алып жана бир жарым, эки жылдын ичинде өзүнүн окуучусун даярдап чыкты. Ошентип, Охотников Володя менен чогуу бир жылда гимназияга экзамен тапшырып, университетке кирген. Володя өзүнүн окуучусун акысыз даярдаганын кошумчалап кетсем да болот.

1887-жылы Володя акыркы класста окуп жатканда биздин үй-бүлөнү дагы бир оор кырсык басты: падыша Александр III нү өлтүрүүгө катышкандыгы үчүн Александр Ильич Петербургда тюрьмага камалды. Владимир Ильич бул суук кабарды биринчи угуп, ага барууга апабызды даярдаган.

Бул мындайча болгон.

Александр Ильич менин камалганым жөнүндө Симбирскидеги мугалим Кашкадамовага биздин туугандардан бир аял кат жазып, бул кабарды угузуп, апабызды даярдоону сураган.

«Катты аларым менен гимназиядагы Володяга киши жибердим,— дейт Кашкадамова,— ага катты окуттым. Анын каштары катуу түйүлүп, көпкө чейин бардык көңүлүн топтоп катка үнсүз тигилди. Менин алдымда мурдагы шайыр бала эмес, салабаттуу чоң адам турду. «Бул чындыгында олуттуу иш, Саша үчүн жаман болушу да мүмкүн»,— деди ал.

Александр Ильичтин иши чындыгында эле абдан катуу аяктады: ал өлтүрүүчүлөрдүн жетекчилеринин бири катары күнөөлөнүп, өлүм жазасына тартылып, 1887-жылы 8-майда дарга асылып өлтүрүлдү.

Володя кырсык кайгысын өтө чоң кайраттуулук менен тартты, кунтун коюп окуусун улантты, бирок токтоо тартып, ойго чөмүлө баштады. Ал көп учурларда агасынын күрөштүн жолун туура тандай алдыбы деп ойлоочу да: «Жок, биз мындай жол менен барбайбыз. Башкача жол менен баруу керек»,— деп айтуучу.

Симбирск гимназиясынын начальствосуна ушундай «коркунучтуу чыккынчылык» мыкты аттестация жана алтын медаль менен бүтүрүп чыгаргандыгы үчүн сөгүш берилген. Анын иниси Владимир Ильичке да ал-

тын медаль берүүнүн керек эместигин ойлошкон, акыркы гимназиялык окуудагы бардык сегиз жылдын ичинде жетишкендиги өтө көрүнүктүү болгондуктан, анын бүтүрүүчү экзамендердеги эң сонун жоопторунан, карындашы Ольга сыяктуу эле аны да алтын медалдан ажыратууга мүмкүнчүлүк жок эле. Ал медалды алгандан кийин Казан университетинин юридический факультетине кирген.

Симбирскидеги үйдү жана артык баш буюмдарды сатып жиберип, апабыз да калган балдары менен Казанга көчүп келген.

Өткөн кылымдын сексенинчи жылдарында студенттердин башына түшкөн оор запкы 1887-жылдын 1-мартындагы падышаны өлтүрүүгө кол салуудан кийин, ага катышкандар студенттерден болгондуктан, ого бетер күчөдү. «Студенттердин инспекторлору» кадимки полициялык шимшигичтерден дайындалган, жадегенде эч күнөөсүз студенттик коомдордон өйдө жабдылган, бардык уюмдар таркатылган, көп студенттер камактарга алынган, окуудан чыгарылган. Бардык университеттерде студенттер каршылык көрсөтө башташкан. Казан университетинде да студенттик тартипсиздиктер деп аталган жоруктар болуп өткөн.

Владимир Ильич да тыюу салынган студенттик жыйналыштарга катышкан, ошондуктан башкалар менен бирге университеттен чыгарылып, Казандан Кокушкино деген кыштакка жиберилген.

Ушул чыгарылуу менен анын окуучулук убагы бүткөн. Жогорку окуу жайларынын эшиги ал үчүн жабык болгон.

Кайрадан университетке кабыл алынышы жөнүндө анын арыздарына, негизги себеби Александр Ильичтин иниси экендиги көрсөтүлүп, биротоло отказ кылынган.

Ошентип, он жети жашында Владимир Ильичтин мектептерден окуусу токтогон. Бирок ал сезимдүү болгондуктан, өзү каалаган билимди эч кимден жардамсыз эле өз алдынча даярданып бүтүрүүгө кубаты жетти.

Ага уруксат этилгенде, университеттен чыгарылбаган сыяктуу өзү менен бирге киргендер менен чогуу юридический факультетке бүтүрүү экзамендерин тапшырып, атайын билим алып чыкмак.

Мына ушундай оор абалда жүрүп, убактысын бекер жоготпостон, тактап айтканда, университеттик курс-

тардагы бардык илимдер боюнча төрт жылда эмес, кандайдыр эки жылда даярданганына көп адамдар таң калышканы эсимде.

Университетти бүтүргөндүгү жөнүндөгү диплом ага сот иштери боюнча иштөө кесибин берген, демек, өзүнө тамак-аш иштеп таап алуу мүмкүнчүлүгүн алган. Биздин үй-бүлөбүз апабыздын пенсиясы жана атабыздан калган аздыр-көптүр оокат менен жашап турганбыз.

Мына ушул жылдардын ичинде — адегенде Казанда, анан Самарада — Ильич кайраттуу, терең ишенген, эч кандай кыйынчылыктардан баш тартпаган, өзүнүн бардык күч-кубатын эмгекчилердин күрөшүнө арнаган революционерге айланган.

Владимир Ильич Маркс менен Энгельстин эмгектерин өтө кунтун коюп окуган, үйрөнгөн. Маркс менен Энгельс бардык өлкөлөрдө капиталисттер жумушчуларды эзип, алардын эмгегинен жашап жатканын, а помещиктер болсо, дыйкандардын эмгегинен жашап жаткандыктарын көрсөтүшкөн. Маркс менен Энгельс бардык эзүүнү, эксплуатацияны жок кылуунун бир гана жолу бар экендигин жазышкан, ал — бардык эмгекчилерге таянып, жумушчуларды жана бардык күчтөрдү бириктирип, помещиктер менен капиталисттердин бийлигин кулатып, бийликти өз колдоруна алуу жана баарыга бирдей жаңы тартип, жарык жана бактылуу турмушту орнотуу эле.

Фабрика жана заводдору көп айрым өлкөлөрдө жалпы эмгекке биригип, жалпы эзилип жаткан жумушчулар ошол убакта эле өз укуктары үчүн күрөшө башташкан. Биздин Россияда ал кезде фабрикалар жана заводдор анчалык көп эмес болучу, жумушчулардын аң-сезими өсө элек, караңгы эле. Падышачылык бийлик, падышачылык чиновниктер эмгекчилердин башын кулдуктан куткарбоого помещиктер менен капиталисттерге бардык жагынан жардам берип турушкан. Бирок, Ленин, Маркс менен Энгельс көрсөткөн жол менен басууга тийиш экенибизди түшүнгөн. Ленин жана анын ишенимдүү соратниги Сталин жумушчулардын биригүүсүнө, жумушчулардын иши үчүн күрөшүүчү эң алдынкы, эң күжүрмөн отрядды — Коммунисттик партияны түзүүгө жардам беришкен.

Россиянын жумушчу табы большевиктер партиясынын жетекчилиги астында узак жылдар бою айгышкан

революциялык күрөштү жүргүзүп келди, өзүнүн артынан дыйкандарды ээрчитип, 1917-жылдын Октябрында жеңип чыгып, бийликти өз колуна алып, баарыга бирдей, кубанычтуу жана жарык турмушту курду.

Лениндин ысымы бүткүл дүйнөнүн миллиондогон жумушчулары менен эмгекчилери үчүн өтө кымбат. Аны эч качан эсинен чыгарышпайт.

Херсон көчөсүндөгү № 5 үйдө

Смольныйда телефондор тынымсыз шыңгырап жатты, төмөнкү этаждын коридорлорунда адамдар топурап, тамекинин быкшыган түтүнүнөн тамак кычышат: мылтыктын замбиректеринин шалдыраганы угулуп турат.

Владимир Ильич али башына каптама чач кийип, өңү-түсүн өзгөртүп боёнгон боюнча юнкердик патрулдин жанынан өтүп Фифанованын конспиративдүү квартирасынан 24-октябрда Смольныйга келди, байланышчылардын жеткизген кабарларын угуп, Петрограддын кеңири планына жайгашкан отрядды белгилеп буйруктар берди.

Эртеси 1917-жылы 25-октябрда 14 саат 35 минутада жумушчу жана солдаттардын депутаттарынын Петрограддык Советинин кезексиз чакырылган заседаниеси болду. Мамлекеттик төңкөрүштүн болгондугу, убактылуу өкмөттүн мындан аркы тагдырынын бүткөндүгү жана азыр Кышкы сарайды курчоо жүрүп жаткандыгы жөнүндөгү билдирүүнү дүркүрөгөн кол чабуулар, кый-кырыктар менен тосуп алышты.

Ошол түнү жумушчулар Кышкы сарайды штурма-лоого барышты. Юнкерлердин көрсөткөн каршылыктары талкаланды.

Ленин эки сутка бою баш көтөрбөй иштегендиктен аябай чарчады. Ал кандай гана болбосун эс алууга тийиш эле. Бирок, кайда? Петроград тараптагы эжеси Анна Ильиничнаныкына баруу алыс жана коркунучтуу. Шаарда алигече атышуулардын үнү угулуп турду.

Эски революционер, Лениндин досу — Владимир Дмитриевич Бонч-Бруевич, Ленинди чакырды. Ленин Бонч-Бруевичтердин үйүнө мындан мурда да келген.

Бул үй жакын жерде эле: Херсон көчөсү, үй №5.

Ленин макул болду.

Автомобиль менен алар үйгө заматта эле жетип барышты. Тамактанып болгон соң, Владимир Ильич оозгу бөлмөдөгү диванга жатып эс алгысы келди, меймандос үй ээси бир бурчунда кабинети бар өзүлөрү жатуучу бөлмөнү ээлөөнү өтүндү.

Ленин үйдүн ичин топуратуудан ийменип, анын айтканына көнбөдү, бирок качан гана ал бөлмөдөн телефон, кагаз, сыясы бар иш столун көргөндө жумшара тушту.

Владимир Ильич бөлмөнүн каалгасын жаба кирип, жарыкты өчүрдү да, андан кийин төшөккө жаткандай дабыш билинди.

Бонч-Бруевич уйкудан кечмекчи болду. Ал кокустук болуп калса, кереги тие турган телефондордун номерлерин кагаздын барагына жазып алды, тапанчасынын оңдугун байкады да, диванга жата кетти.

Ың-жыңсыз тынчтык өкүм сүрдү. Бирок, бир пастан кийин эле Ленин жаткан бөлмөдөн аярлап баскан дабыш угулду, жарык жанды, Владимир Ильич кире бериш бөлмөгө баш багып, Бонч-Бруевичти карады, кантсе да ал уктап жатат деп ойлоду. Каалга жабылды.

Бонч-Бруевич кыйлага дейре тарткынчактап туруп, жай ордуна козголду да, бутунун башы менен бекем жабылбаган каалгага келди. Жылчыктан даана көрдү: Ильич столго олтуруп эмнегедир жазып жатат, чөнтөктөрүнөн кандайдыр жазылган бирдемелерди сууруп чыгып, кайра дагы шилтейт.

Убакыт ушинтип өтө берди, а Ильич болсо, дагы эле ишин улантууда. Бонч-Бруевич аны коргоп, көчөдөгү атышууларды тыңшап, үн-сөзсүз терезелерге жана далистин каалгасына басып келүүдө.

Мына, таң шооласы кылайды. Владимир Ильич жазган жумушун таза көчүрүп чыгып, анан барып күрмөсүнүн чөнтөгүнө салып, акырында эс алууга жатты.

Таң эртең менен Бонч-Бруевичтердин үйүнө Лениндин эже-карындаштары — Анна Ильинична менен Мария Ильиничналар келишти. Бонч-Бруевич аларга бакашака түшпөгүлө деп эскертти, анткени, Ильич түн бою иштеп чыкты. Меймандар ашканада олтурушуп, шыбырашып гана сүйлөшүштү.

Күтүлбөгөн учурда төркү бөлмөнүн каалгасы ачылып кетти, андан Владимир Ильич чыкты. Ленин баарысы менен өтө кубанычтуу учурашып, революциянын

жеңиши менен куттуктады. Ал колдорун катуу-катуу ушалап, тамашалаша сүйлөдү, анын беделин көрүп түндө уктабай чыкты деп эч ким айта албас эле.

Чай ичип отурганда өтө майда жазылган баракты сууруп чыгып окуп берди. Бул, жер жөнүндөгү декреттин долбоору болучу.

Эртең мененки тамактан кийин Ильич Смольныйды карай жөнөдү. Анда мурунураак чакырылган Бүткүл россиялык жумушчулар менен солдаттардын депутаттарынын Советтеринин Экинчи съезди өз ишин улантып жаткан.

1917-жылдын 26-октябрынын кечинде Лениндин доклады боюнча съезд тынчтык жана жер жөнүндө декрет кабыл алып — социализмге карай биринчи кадам шилтеди. Адам баласынын тарыхында биринчи мертебе эң адил закон жерди Совет мамлекетинин энчиси деп жарыялады; жер эски ээлерден — помещиктерден, буржуазиядан, монастырлардан тартып алынды жана жерден пайдалануу укугу күчүн сарп кылып иштеп келгендерге, дыйкандарга берилди.

Ленин Смольныйдан өзү менен Надежда Константиновнага үй берилгенге дейре Бонч-Бруевичтердин үйүндө түнөп жүрдү.

1938-жылы Бонч-Бруевичтердин мурдагы үйүндөгү мейман бөлмөсү бир кездеги Ленин болгондогу кебетесине келтирилди. Владимир Дмитриевич Бонч-Бруевич кезгинде Ленин пайдаланган буюмдарды, иш столун, стол чырагын; телефондун аппаратын, кроватты, китеп шкафын жана башкаларды музейге өткөрүп берди.

Ошол эле жылы экинчи бөлмөдө ашкана да калыбына келтирилди.

Балдар! Эгер силер Ленинградда жашасаңар, же бул шаарга жүргүнчүлөп барып калсаңар, сөзсүз Херсон, бештеги В. И. Лениндин үй-музейин көргүлө.

КЫРСЫК

(Ба Цзинден)

— Атаке, неге бизге бир да бирөө басып келишпейт?— Атасынын жанында турган бала бир чети аңкоолук менен, бирок да аздыр-көптүр кайгыргансып сурайт. Базар четиндеги ата, бала экөөнүн астында капортосуна чейин бош эки себет, бирөөндө капуста, экинчисинде помидор.

— Анчалык чычкылуулук жарабайт, ашыкпа. Келишет,— жай күлүмсүрөп, баласын башынан сылагылай жооп берет атасы. Ал тез эле көзүн себеттерине карай буруп капустанын солуп баратканын бир нече каттарын көрдү, анан дароо эле чүрүшө түшкөн помидорду карайт. Бул жолку карашында ал үмүтсүздөнө баштады да, илеби кайта түштү. Ал аркы-терки өткөндөргө үнсүз тигилип күткөнү-күткөн. Жакындагандарды көрө сала шашкалактап күлүмсүрөй саламын айтат. Бирок баары кур убара. Талапкерлерди башка соодагер өзүнө тартууда. Анын жашылчаларын көрүү үчүн бир да бирөө себеттерине басып келген жок. Ал кайпалактай баштады. Анын малына көңүл бурган эч ким жок, мындай азыкты көргүлөрү да келбесе керек. Кур дегенде бирди-жарым адам нарк сурап да койбойт. Эгер ушул жашылчаларын сата албай калса эмне болот? Эми чындап кыйпычыктай баштады... Бирин-серин өткөндөрдү көрө сала жашылчаларын мактап, адеттегиге окшобогон үн менен бийик унчугуп талапкерлерди чакырат.

— Ата, үйгө качан барабыз?— дагы сурайт уулу. Шимилген кара сур жаактарын өйдө созуп, капкара көздөрү менен атасына тигилет. Кыязы ата, бала экөө тең курдан-кур ушул бурчта неге саргарып турганын түшүнбөсө керек. Ал эртелеп эле үйүнө кеткиси келет.

Баласын карап араңдан зорго жылмайымыш болот атасы:

— Ашыкпа, Сяо-Бао, буларды сатып жиберип эле үйгө жөнөйбүз! — Сыягы, бала атасынын бул жол-

ку жылмаюусун баштагы жылмаюуларынан айрып түшүнгөн жок көрүнөт. Ал чөкчөйүп отура калып, себетке колун салып помидорлорду аралаштырып ойноп кирди. Атасы баласына жолто кылбастан тигилип карай берди. Анын ой-санаасы кандайдыр алыста. Анын ойлогону такыр башка.

— Эми качан сатып бүтөбүз?— Башын көтөрүп сурайт бала... Анын эңсегени бирөө гана — эртерээк атасы менен үйүнө кетүү.

Бул жолу атадан жооп алуу кыйын. Ал кимдир бирөө анын жашылчаларына үңүлсө, анан ушул суроого жооп берсе деп самайт.

Жашылчалар мурдагысындай эле себеттердин ичинде жатат. А атанын ою үйү менен азыркы турган бурчтун аралыгында тынымсыз сабалоодо. Ал сары убайым ойлор ушунчалык оор, мына ошондуктан чекесинен терчыбырчыктай түштү. Бала да суроону тыйды. Ордуна туруп атасынан алыстап догдогон көпчүлүктү карай чуркады. Атанын үн дебей турганы-турган. Көз шоола-сын гана жиберип уулунун кеткен жагын баамдоодо. Колдору калтырап өз күрмөсүнүн этегинен булкат. Чаңга толгон күрмөсү жыртык.

Бой тарткан кыз келип себеттерди кармалап наркын сурады. Берки жандана түштү. Кайрадан үмүт тутанды. Кыз бир помидорду кармап көрдү да, кайра себетке ыргытып, сатып алмак тургай өзүнчө күңк-мыңк этип кетип калды. Сяо-Баонун атасы кызды токтотууга ниеттенди, бирок даай албастан дагдаарып, анын караанынан көзүн албай селейди. Ошол мезгилде бала кайра чуркап келди. Анын көздөрү бир нерсеге таң калыңкы жалтылдоодо.

— Атаке, курсагым ачты.

Бала башкалардын тамак жеп жаткандарын көрүп, анын да шилекейи чууруп, атасынан акча сураганы чуркап келген. Бирок атасы сөзүн буруп алаксытты:

— Ушунчалык кичинекей туруп, тез эле курсагың ачып кеттиби? Жарабайт мунуң. Чоң кишилердин жээринде эчтеке жок кезде балдар чыдашы керек.— Атасы сөзүн ушу менен токтотту. Анын ичи кулдурап өпкө-боорун оп тартып куушурду. Бул эмне экенин ал түшүнөт. Өзү бардаш менен зорго чыдоодо, а бала тууралу кандай дээгө болот. Айла кантип! Ата колу менен ичин

Ата себеттерди ийнине арғып, үнсүз жүрүп отурду. Оор кайгы аны мыжыгып, өңү купкуу. Ондогон көздөр аларга тигиле карашты. Бала атасынын артынан бөжөндөп ээрчүүдө.

— Ата, үйгө баратабызбы? — Чочулап сурады бала.

Атасы унчуккан жок. Ал деңизди бет алды. Бала суросун улантууга даай албады.

Капысынан атасы ага бурулуп ачуулуу унчукту:

— Сяо-Бао, эмне үчүн сен байдын үйүндө туулбадың экен? Атанын жүзү өтө кычкылдана түштү, үнү — ачуу. Бала бул сөздөн эч нерсени түшүнгөн жок, эч нерсе деп жооп да айтпады.

Ата оор адымдап алдыда кете берди. Бала тепелеңдеп сонунан калбай, коркконунан үнсүз келатты.

Деңизге келип жүктөрүн түшүрүп үшкүрүнүп алды ата. Анан үнү жайланыңкы чыкты.

— Сяо-Бао эгер сен башка үйдө төрөлсөң азыр мектепте жүрмөксүң.

Ата уулун каруусуна каккылады. Бала кокусунан жаагы ылдый кулаган жашты сизди да, таң калыңкы атасына карады. Ал атасы эмне үчүн минтип айтканын жана эми кандай жорук баштаарын түшүнгөн жок. Бала кыйкырып жиберди:

— Ата!

Баланын үнү муңга толгон. Көз алдында болуп өткөндүн баары баланын жаш жүрөгүн жаралады. Атасы уулуна бир тигилип карап алды да, үн деген жок.

Экөө тайыз жерде турушту. Таман астында кум, алды жакта деңиз. Шамал жээкти карай ак толкундарды түрүлтүп айдоодо. Толкундар ачуулуу күүлдөөдө. Айланада жан жок.

Бала мында не себептен келишкениң билбейт, атасы эңкейип кумду кочуштап алганын, чөнтөгүнөн чүпүрөк сууруп ага кумду неге түйгөнүн да түшүнгөн жок.

— Сяо-Бао! Тезинен үйдү карай чымылда, муну апаңа алып барып бер! — деп буюрду атасы.

Бала аңкайып карап калды: Ушул кумду үйгө жеткизгенде тиер пайдасы не? Ал түйүнчөккө колун сунбады. Коркконунан үрпөйө тартып атасынын жабыккан жүзүнө гана тигилди. Бир аз убакыт өткөн соң чымырканып сурады:

— Ата, сенчи?

Атасы үнүн мээримдүү чыгарууга аракеттенип уулун мүрүүсүнө дагы каккылап, алаксытты:

— Сяо-Бао, менин ишим бар. Сен азыр жөнөй бер, а мен тез эле барам. Апаң сени күтүп жатат. Бол, чымылда! Апаң сени ушунчалык зарыгып күтүүдө.

Бала түйүнчөктү бапестеп колуна алды да, бирок ордуна козголбой турду. Негедир атасы аны аябай шаштырды. Акырында бала чымылдап жөнөдү. Кумда анын таманынын изи калды.

Атасы уулунун кеткен жагын карай салды эле, жүзү ылдый салаалап оор кайгысын жеңилдеткен жаш акты. «Эгер менин уулум оокаттуу үйдө төрөлсө,— деп ойлоду — анда мектепте окуп жүрбөйт беле». Дагы ойлонду: «Ал сөзсүз өмүрлүү болот. Менин сүйкүмдүү уулум сөзсүз өмүрлүү болот. Ал эч качан өмүр күнү менен атасы сыяктуу коштошпойт».

Анан ал шар бурулду да, тайманбастан кайнаган толкунга ыргыды. А эми бала болсо, ушул учурда түйүнчөктү бапестеп кош колдоп кармаган боюнча көчөдө чымылдап баратты.

ӨЗҮН-ӨЗҮ ТАРБИЯЛОО ЖӨНҮНДӨ

(А. Левшицден)

Редакцияга мындай кат келди: «Меники чынбы же жаңылып жатамбы, түшүндүрүп берүүнүздөрдү сурайм. Комсомолдук группанын жыйналышында өзүбүздүн 10-класстын тартип маселесин талкууладык. Мен жарыш сөзгө чыгып, мугалимдер тарбиялык иштерди жаман жүргүзүшөт, тартиптин начарлыгынын себеби мына ушунда дедим. Ал эми балдар мени шакамалашып жаалашты:

— Өзүң жөнүндө айт! Эмне үчүн өзүң жөнүндө айтпайсың? — Чын эле мен педагогдордун кемчиликтерин сындай албаймынбы? Фактылар менен далилдедим. Комсомолец С. Горбачев».

Мындайынча алганда Горбачевдун айтканы туура, анткени, ал фактылар келтирбедиби, балким чын эле педагогдор балдар арасында аз иштээр.

Кантсе да анын сөзүнө карата балдардын шакамага чалышы кокусунан эмес.

Горбачевдун тарбия иштериндеги кемчиликтер жөнүндөгү ой жүгүрткөн жөндөмдүүлүгү анын аң-сезимдүүлүгүнүн, тарбиясынын жемишин... далилдегенсыйт. Чындыгында мектеп өз жорук-жосуну үчүн өзү жооп бере алгандай, өзүн-өзү тарбиялай алгандай адамды сезимдүүлүккө үйрөтөт.

Бирок да Горбачев анткиси келбейт. Ал чоң киши катарында сөз сүйлөөгө кыйын. Ал эми чындап иштеше келгенде бала боло калгысы келет: биздин кемчиликтерибизге начар көз салган мугалимдер күнөөлүү. Алар бизди колубуздан жакшылап жетелеп жүрүшсүн.

Мына ушунусу кызык.

Горбачев так ушул курагында өзүн-өзү оң жолго сала тургандыгын түшүнүүгө тийиш. Бул өтө маанилүү

иш жана аны ар бир улан жана кыз билүүгө тийиш. Жаштар көп учурларда мына минтип сурашат:

— Мени шалакырааксың деп жемелешет, а өзүм чыныгы комсомолец болгум келет. Буга кантип жетише алам?

— Мен өзүмдү канткенде эрки күчтүү адам кылып тарбиялаймын? Мен эне-атам менен бат-бат уруша жана ачууланыша кетем. Ушул кемчиликтен кутула аламбы?

Бул өндүү суроолорго мындайча жооп беребиз: ооба, мунун баарына өз башына тарбиялоо жолу менен жетишүүгө болот. Өзүн тарбиялоого кантип үйрөнүүгө мүмкүн? Адегенде турмуштан жана эмгектен дайыма белгилүү максатты таба бил. Кандайдыр бир ишке талпына билбеген адам өз башын тарбиялоого жөндөмсүз. Андай адамдын чындыгында, бул жөнүндө талабы да болбойт. «Болгонум ушул да, эмне кылмак элем!»

Максаттуу адамдын көздөгөнү башка.

«Менин бул сапатым жакшы, аны күчөтүүм керек. Ал менин алдыга койгон тилегиме жетишүүгө жардам берет. Ал эми бул сапатым жаман, ал тоскоолдук кылат, андан кутулуум керек». Өз башын тарбиялоонун зарылдыгы менен даярдыгы ушунтип туулат.

Өз башын тарбиялоо өз жагдайын билүүдөн башталат. Ал эми, өз жагдайын билүү оңой-олтоң иш эмес. Сен коркокосуңбу же эр жүрөк кишисиңби? Бул суроого жооп берүү үчүн ой-пикирине гана ишенүүгө болбойт. Өзүн турмуштун ар кыл кырдаалында сынап көрүү керек. Башка коркунуч түшкөн шарттарда сенин жүрүм-турумуң кандай болор экен, ошондой учурда гана өзүңдүн сапаттарың жөнүндө туура тыянак чыгара аласың.

Бирок, ошондо да, мурда кайсы бир жаштар кетирген катардан качууга тийишсиңер.

Мен-менсинген кээ бир жаштын тиби кимге маалым эмес. Ал өз кемчилигин сезбейт. Эгер сезсе да менин «бөтөнчөлүгүм» мына ушунда деп кооптонуп кирет. Мындай жаш өз башын тарбиялоонун зарылчылыгын ойлобойт. Ал өзү сонун болуп турган соң, ага тарбия алуунун эмне кереги бар?

Жаштардын мындан башка тибин да билебиз. Ал өзүнөн болор-болбос гана кемчиликти, же чабалдыкты көрүүгө дайым даяр. Андайлар өз керт башын тарбиялоого киришүүгө тийиш. Бирок өзүнө күңүрт баа берүү өз күчүнө ишенбөөчүлүктү туудурат. Мына ошон-

дон кийин жалгыз гана үмүтсүз убайым тартуу калат. Мына ушул убайым тартуу өз алдынча «ыракатта» сезилет. Мен-менсингендик, өзүн-өзү кемсинтүүчүлүк, адамдын өз сапатын баалоого жолтоо кылат. Мына ошондой эле адамды өзүнүн жакшы сапаттарын өстүрүү жана кемчиликтерин жоюу үчүн болгон күрөштө куралсыздандырат.

Күрөштө жеңе ала тургандай болуп, өз күчүнө, жөндөмдүүлүгүнө терең ишенүү менен, өзүнө сын коё билип, тайманбай үйрөнө берүү керек.

Орустун улуу жазуучусу Лев Николаевич Толстой өз башын тарбиялоого көп көңүл бурган. Анын күндөлүгүндөгү мүнөздүү жазуулардын бирөө бул:

«Күндөлүгүмө келечектеги аракеттеримди аныктоодон башка, пайдалуу максатты жазууну туура табамын. Оңдоп кете ала турган чабал жактарымды эске алган ар күнкү ишимдин отчету:— Азырынча, эртең менен далайга чейин ныксырап тура албадым, кандайдыр өзүмдү өзүм алдадым. Башка иштерим болсо да, романдар окудум... Шашылыш гимнастика жасадым... Роялдан үйгө китептерге карай чуркадым — билбейм, калп айтып жатамбы? Болууга мүмкүн... Азыркы күндүн бул каталарынын баарысын төмөнкү жаман адаттарга ыйгарууга болот:

1. Чечкиндүүлүксүз, күч-кубаттын жетишсиздиги.
2. Өзүн өзү алдоочулук, б. а., заттардагы бузулгандыктарды алдын ала сезбей туруп ойлоп таба албайсың.
3. Шашкаландык... Акыл-сезимдин баш аламан болгондугу, көп учурда төмөнкүлөрдөн:
  - 1) шашкалактан,
  - 2) буюмдарга үстүртөн көз жүгүрткөндүктөн,
4. Чатышуучулук б. а. кандайдыр бир нерселерге алаксып жакын жана пайдалуу максаттарды унутууга ниеттенүү.
5. Тууроочулук.
6. Туруксуздук.
7. Ойлонбой иштегендик».

Толстой өзүн тайманбастан жана аябастан сындаганын карачы!

Бирок анын сынынан сары убайым тарткандыктын, чабалдыктын тамчысын да таппайсың, тескерисинче андан эбегейсиз күч, өз кемчиликтерин жоюудагы күрөшкө дайым даяр бел байлагандыгы жана аны жеңүү ише-

нич сезими байкалат. Кимде-ким чындап өзүн өзү тарбиялагысы келсе, мына ушундай ишенич жана күч-кубаттуулук менен дүрмөттөнүш керек. Анан сенин кемчилик, же жакшы сапаттарың кайдан келип чыкты жана анын бирөөнү кантип жойдуң, экинчисин кантип өнүктүрөсүң, мына ушуну билүүгө тийишсиң.

Китеп окуу, жекече байкоолор, улуулардын кеңештери мындай сапаттарды өздөштүрүүгө көмөк берет. Алар өз башын тарбиялоодогу эң керектүү, иштиктүү программаны жана эрежелерди үйрөтөт.

Бир кыз ачуулануучулук жана эне-аталары менен урушуучулуктан канткенде кутулам деп сурайт. Ачуулануучулук төмөнкүлөрдөн болууга тийиш:

- 1) нерв системасынын чабалдыгынан,
- 2) чектен тышкары эле өзүн артыкча баалаштан, сынды сүйбөөчүлүктөн,
- 3) өз турмушуна нааразы болгондуктан,
- 4) эне-аталарынын адилетсиз жемелөөлөрүнөн ж. у. с.

Булардын себептерин ачык көргөзүү кыздын мындан ары кандайча иштөөсүнө мүмкүндүк ачат: саламаттыгын жана нерв системасын чыңдоого; окууга жана өзүн артык баалоону жеңүүгө; өз өмүрүн кызыктуу иштер менен байытууга; өзүнө карата болгон адилетсиз мамилелерге каршы күрөштүн ыктуу каражаттарын издөөгө ж. у. с. Ал өзүнө ачуулануусун азайта турган бир катар эрежелерди иштеп алууга болот. Алсак:

- 1) ачуусу келе турганын сезер замат эле үйдөн чыгып кетүү;
- 2) ачуусу келген учурда кандай гана болбосун өзүнө өзү контролдукту күчөтүү. Сезимдүүлүк менен өзүн токтотуу жана тынчтандыруу;

3) эне-аталары менен сүйлөшкөн убакта адегенде алардын сөзүнөн акылдуу сөздөрүн ылгап угуу жана алардын туура эмес айткандарында да ата-энелик мээрим бар экендигин дайыма эске салуу. Күн сайын ата-энесин кичинедир-чоңдур иши менен кубандырып туруу.

Кандайча аракеттенүүнү билүүнүн өзү биздин чечкиндүүлүгүбүздү күчөтөт. Ал эми өз башын тарбиялай билүү деген эң маанилүү кесип.

Кээ бир тамеки тарткычтар жаман адаттан кутулуу үчүн «аракеттин планын» мындайча түзүшөт: эртең бир папиросту кем тартам, бүрсүгүнү дагы бирөөнү кем

тартам, ушинтип акырындык менен эң акыркы папирот-сумду түгөтөм.

Мындан эчтеке чыкпайт деп алдын ала айтууга болот. Бул «пландын» начарлыгы мына мында, ал өзүнө каршы тайманбай күрөшүүдөн коркуп өзүн «аяп» чечкиндүүлүксүз түзүлгөн. Чындыгында иштин башталышындагы катуулук жеңиштин төрттөн үчөө болуп эсептелет.

Өз башын тарбиялоодогу сын, өтмө учурдагы чечкиндүүлүк менен бир катар учурда өзүн күн сайын көнүктүрүп турууну талап кылат. Каалаган сапат «алма быш, оозума түш» болуп өзүнөн өзү эле пайда боло койбойт. Ал белгилүү кыймыл-аракет, жүрүш-туруш аркылуу үзгүлтүксүз көнүгүүлөр жүргүзгөндө гана иштелип чыгат.

Өз алдыңча иштеген күндөлүк татаал жумушундун девизи кытайдын «баскан киши жолду түгөтөт» деген макалы болсун.

Мына ушундай эрежени колдонсоң, белгилүү гана максатка жетмек турсун, аракетти барган сайын күчөтүүчү көнүмүш адатты өздөштүрөсүн.

Ал эми көнүмүш адат — алтындан баалуу. Ал күчтүү, эрктүү мүнөздү түзүүнүн негизи.

Муну жумушчу жаштар мектебинин окуучусу К. Вадим туура белгилейт. «Өмүрүндөгү иштелген ар бир кадамың,— деп жазат ал,— кандайдыр бир кыйынчылыкты жеңүү менен байланыштуу. Маселен, мен жумуштан келээрим менен мектептик тапшырмаларды аткарууга тийишмин, а чындыгында эс алгым, уктагым келет. Эркимдин күчү менен зарядка жасап, өзүмдү өзүм аргасыз кылам да, муздак суу менен жуунамын. Көнүмүш адат болуп калгандыктан иштөө мен үчүн оңой. Бирок мен өтө оорчулук менен жеңе ала турган кыйынчылыктар да бар. Мен көркөм адабиятты аябай ыракаттанып окуймун. Качан гана математикага түшкөндө качып кетүүгө ниеттенемин...

Менин минткен ниетим менен ар-намыс, милдет, акыл-сезимдин ортосунда күрөш башталат. Акырында акыл-сезим жеңет, убактымды белгилеп математиканы иштөөгө киришемин.

Бирок мен ал мезгилде үстүртөн эмес, ойлуу иштешим керек. Мындай оорчулукту жеңүү менин эркимди жана мүнөзүмдү курчатат. Өз күчүмө ишенүү, күрөшүү жана кыйынчылыкты жеңүү сезими пайда болот. Кээде

мен ыксыз чарчагандыкты баамдаймын, мээм илең-салаң иштеп, оюм күнүрттөнөт.

Адатта мен мындай кыйынчылыктан тез кутуламын, ан үчүн өз эркиме ыраазы болгум гана келет. Ой жүгүртүп көрсөң, төмөнкүдөй тыянакка келесиң, эрк дегендин өзү эмгекте, кыйынчылыктар үчүн такай күрөштө өсөт жана курчуйт».

Кээ бир уландар жана кыздар «колубуздан келбейт» дешип, чочулашып өз баштарын тарбиялоого киришишпейт. Бирок мындай олку-солкулук негизсиз.

Биздин ар кимибизде чечкиндүүлүк да, туруктуулук да, чыдамдуулук да өзүбүз ойлогондон алда канча күчтүү экендигин турмуш далилдөөдө. Ар ким өзүнүн зарыл ички күч-кубатын ойготуусу жана аны шыктандыруусу керек.

Ан үчүн ар уруу «жардамчылар» бар. Эң оболу мына ушундай өз башынды тарбиялоодогу досун же жардамчың өзүңдүн самаган идеялың болуп саналат. Эмне жөнүндө тилек кыласың? Дың жерди багындыруучу, же Сибирдин гидроэлектростанциясын куруучу болгун келеби? Колхоз талаасынан жүгөрүдөн рекорддук түшүм алгун келеби, же станоктун жаңы конструкциясын түзүүнү каалайсыңбы?

Жайкы иштердин чебери болгун келеби, же искусствого өз үлүшүңдү кошкун келеби? Көздөгөн максатыңа жетиш үчүн күйүп-жанып толкундаган чыгарсың? Мындай толкунданууну пайдасыз кыялдануу менен алмаштырбагын. Аны тезинен ишке, чукулунан аткарылуучу милдеттүү жумушка пайдалан!

Мына сен биринчи ирет ийгиликке жетиштиң, бул кубаныч эмеспи? Аны кайдыгерликке салба, сени жаңы умтулушка, келечекки кадамга шыктандыргандай болсун.

Башыңа оорчулуктар түшөт. Бирок сары убайымга жеңилбе. Шайырлык касиетиң бар чыгар. Өзүңдүн оңунан чыкпаган ишиңе күлүп гана койгун да, эс алып кайрадан аткарууга кириш. Бир кезде ийгиликтүү жеңген кыйынчылыгыңды эске түшүрүп көр. Демек, азыр да ошондогудай болуп жүрбөсүн? Акырында өзүңө өзүң «чегинбеймин» деп буйрук бер. Өз буйругуңду өзүң аткара албасаң, демек, анда болбогон келжирексиң да.

Эгерде сен чече турган маселе өтө эле оор жана көп эмгектенүүнү талап кылса, узагыраак мөөнөттү жана милдетти белгиле.

Алдыңдагы басчу жолуң узак болгон соң, кандайча аракеттенүүндү баамда. Адегенде тетиги көрүнгөн зым карагайга чейин жетем деп белгиле. Ошондо гана жол басууң дароо жеңилдейт. Максатың даана көрүнөт.

Көз алдында алыстык кыскарып, жан талашуунун анчалык кажети жок болуп калат. Жеткен соң, жаңыдан күч-кубатыңды арттыра турган кубаныч пайда болот.

Эми алдыдагы максатты — токойдун четин белгилөө керек. Мына ушинтип максаттын артынан максат туулуп отуруп, адегендеги эң алыс көз жеткистей көрүнгөн акыркы максатка жакындайсың. Татыктуу жеңиш тажрыйбанды байытат. Өзүн өзү жеңе билүү — башка илимдер сыяктуу өзүнчө жаткан илим экендигине сен ишенгин, өздөштүрө бил.

АШЫМ

I

Октябрь айынын сумсайыңкы күнү так төбөдөн жымыя карап турган учур. Булутсуз асман бети тунук күзгүдөн бетер чаңкаюуда. Ашым колуна жукараак китепчени кармаган боюнча эшикке чыкты. Каалгасын жаап, сыртынан кулпулап койду да, «Кайда барсам» дегенсип, туш-тарабын имерчиктей карап, бир аз токтой калды. Бутактарын дүкдүйтүп туш-тарапка жайган, мөмөсү небак күбүлүп алынган алма бакка чапа-чупа жармашып, жеңил гана жогору көтөрүлө баштады. Жердегиге караганда анын көз алдына бир нече алыстыктагылар даана тартылды... Колхоздун калың бак менен чулганган шаңдуу кенен кыштагы: бардыгы тең окшош салынган аппак там үйлөр; көчө бойлоп түптүз созулуп жаткан арыктардагы мөлтүлдөп аккан суулар; ар кайсы үй-үйдүн жанында топтошуп, тойпоңдоп ойноп жүрүшкөн кичинекей балдар; кыштактын чет жагындагы заңгыраган чоң мектепти көздөй туш-туштан кетип бара жатышкан жана мектептен ар кайсы үйлөрдү бет алып чубап келатышкан окуучулар

Ашым үчүнчү класстын окуучусу. Ал жакында эле тоолуу Тогуз-Тородон эжесиникине келген. Эжеси күнүгө жумушка кетип, жездеси Фрунзедеги Советтик партиялык мектепте окууда болгондуктан, күндүз үйдө жалгыз калат. Китептерин үйгө коюп, тамактанып алып, эс алуу үчүн эшикке чыккан.

Оң жакка бурула бергенде түштүктүн мелтиреген кенен талаасы учу-кыйрына көз жетпей, сары алтын жамынып, суналып жатканын көрдү. Кыштактын түндүк капталындагы тоо түбүндөгү туташ тегерек аянт гана асмандагы толгон айдан бетер өзгөчө бөлүнүп жаркырап турду. Ал пахта эгилген аянт эле. Пахтанын колхоз байлыгын арбыткан баалуу асыл өсүмдүк экенин уккан. Нечен ирет газеталардан окуган. Бирок, булайып бышканын терүү мезгилин алгачкы ирет гана түштүккө,

эжесиникине бир жылдык мөөнөт менен келген учурда гана көрүп олтурат. Аппак пахтанын арасында иштеп жүргөн кишилердин көрүнгөн караандары ага тоодой чоң болуп элестеди. Алардын ичинде өз эжесинин да жүргөнүнө сыймыктанды. «Пахтачылардын ар бирин, баарынан мурун өз апамды даана көргөндөй, көзүм турнабайдай өткүр болсочу»,— деген балалык кыял Ашымды ашыктырды. Оюна сымалтай кылт этип, дагы бир иш түшө калды.

— Эмне кылам? Кимден сурайм? — Жердик балдардан суроодон арданып намыстанды. Бир топко убараланды. Китептеринин баарын барактап, ар бир сүйлөмүнө чейин карап ошондон билип алгысы келди. Андай оор жумушка көнө элек жеңил эрки мүмкүнчүлүк бербеди.

— Кап, мурунтан эле билип албай. Кимден сурайм?— деп, өз алдынча кобурап сүйлөп да жатты. Акырында мугалимине барууга, андан сурап билүүгө акылын токтотту. Бутактан шашып түшүп чуркаган боюнча жөнөдү. «Жалгыз гана Аскар агайымдан сурайын»— деген сөзүн бир нече ирет ичинен кайталап күбүрөп баратты. Аскар агайын мектептен таппады. Башкалардан сырын жашырууда. Тапмайынча издей берем деп оюн бекемдеди. Мектептен чыгып түз эле Аскардын үйүн бет алды. Канчалык шашыла басып, чечкиндүү келсе да, эшиктин жанына жеткенде тык токтоду. Эки бети албырып кетти. Агайынын үйүнө шар кирип барууга жүрөгү даабады. Каалганын туткасына колун сунуп баратып, кайра кетенчиктеди. Бир азга не кылар айласын билбей акыры кичинекей муштумун түйүп, каалганы эки-үч жолу тыкылдатты.

— Да... да... кириңиз,— деген Аскардын салмактуу үнүн угары менен, каалганы шарт ачып кирип барды. Башындагы кепкасын колуна алып, «саламатсызбы агай»— дегенде, ичке үнү шашылгандыктанбы, катуу чыкты. Өзүнүн кичинекей окуучусунун тартиптүү мамилесине көңүлү тоё түшкөн Аскар:

— Саламат. Кел, отур,— деп жанындагы олтургучту көрсөттү.

Ашым адегенде кандайча баштаарын билбей, үнсүз олтургучтун кырын сөөмөйү менен чиймелей берди. Аскар жаш баланын ушул минутадагы абалын дароо сезе койду.

— Айта кой, окуучу шар болуу керек. Тапшырмага түшүнбөгөн жериң барбы? — Ашымдын кепкасын столго алып коюп, шадылуу колу менен маңдайынан сылады. Агайынын мээримдүү сөзү, айрыкча, маңдайынан сылаганы уялуунун жука пардасын жай гана сыйрып таштагансыды. Ашымдын көңүлү көтөрүлүп, чыйрала түштү.

— Жок. Башка иш.— Маанилүү сөз айтуучудан бетер агайынын кыялга чөмүлгөнсүгөн жүзүнө күлүмсүрөй карады.

— Айта бер. Кандай оор иш болсо да акылдашын чечебиз.— Агайы учууга камынган бүркүтчө комдоно түшүп, Ашымдын сөзүн угууга ынтызар экендигин билгизди. Бала кадимки сабак убагында жооп бергендей, ордуна туруп сүйлөй баштады... Сөзүн бөлбөйүн дедиби, Аскар да отур деп эскерткен жок. Мурунку калыбында тыңшап отура берди.

— Мисалы, биз жакта буудай бышканда балдар коромжу орулган аңыздан машак теришет. А пахтадан машак терүүгө болбойбу? Такыр түшүнбөй койдум. Баякүнү эжемден сурасам: «Балага андай иштин кереги жок» — деп, айтпай койду. Пахтанын бышканын көрө элекмин. Барайын десем, эмки дем алышта өзүм ээрчитип барам деп, уруксат берген жок,— дагы бирдеме айтуучудай оозун эптеп барып, токтоп калды.

Аскар баланын жеңил түшүнгөнүнө, кызыктуу мүнөзүнө таң калган жок. Анткени, ал өзүнүн педагогдук тажрыйбасында жаш балдардын учкул кыялындагы жеңил, жөнөкөй кабыл алуусун нечен ирет байкаган. Көрбөгөн нерсе ар бир адамга, айрыкча, балдарга кызыктуу сезилет эмеспи? Ал гана түгүл так Ашымдай кезиндеги өзүнүн кээ бир мүнөзүн да көз алдынан чубуртуп өттү. Оттуу капкара көздөрү күлүңдөп, апорт алмадай кызылдуу бети ажарланып, оң колтугунда бойтоюп жооп күтүп отурган окуучусун жылмая карап:

— Угуп тур, Ашым! Пахта жөнүндө айтып берейин,— деди сөзүн улантып.— Пахта ысык жерге өстүрүлөт. Кыргызстанда болсо, мына ушул бышыкчылыктуу түштүктө Ош, Жалал-Абад өрөөнүндө гана эгилет. Сенин эжең Батманын звеносу жыл сайын гектарынан кырк центнерден кем пахта бербейт...

«Менин сураганым бул эмес» дегенсип, Ашым жазы маңдайын чытып, көзүн үлүрөйтүп, көңүлсүздөнө түштү.

— Ал эми сенин түшүнбөй жатканыңдын себеби, бул,— деди Аскар Ашымдын оңтойсуздана түшкөнүн байкай коюп.— Өзүң айткандай, пахтаны бышкан кезинде, терим убагында көрө электигиң. Баласыңткан го. Пахтадан машак терүүгө болбойт. Аны буудайдай сабагы менен үзүп албайт. Козегин жарып жумшак кебез чыгат. Ошо кебези буладай үлпүлдөп бышканда гана кол менен жулуп алат. Жакшы бышканы жел болсо жерге да үзүлүп түшүп калат. Аны терип жүргөн пахтачы жыйнап кетет. Түшүнүктүүбү,— деп Аскар адатынча суроо коё ынтаасын коюп угуп олтурган Ашымга жадырай тигилди. Эгер чала түшүнгөн болсо, дагы кечитип бир кыйлага чейин сүйлөп берүүгө даяр эле.

— Түшүндүм, агай,— Ашым кубанганынан ордуна тура калды.

Пахта тууралуу аңгемеге көңүлү уюган Ашымдын жүзү ажарланып, бир азга гана үнсүз агайын күлмүндөп карай берди да:

— Жогорку класстагылар дайыма жардам беришет экен. Ал эми мендей балдар пахта терүүгө болбойбу?..

Кичинекей, анын үстүнө башка жерден келген жаңы көз окуучунун күтүлбөгөн жерден талап кылган демилгелүү суроосу, Аскардын жүрөгүн кубанганынан туйлатып жиберсе да, өзүн өзү токтоо кармады.

— Эмне үчүн болбосун. Сабактан тышкары убакытта эки-үч саатча жардам берүүгө мүмкүн. Мындан бир нече жыл мурун өлкөдөгү окуучуларга бүт белгилүү болгон Өзбекстандан Мамлакат деген кыз тогуз жашында мектепте окуп жүрүп, бош кезинде дайыма пахта терүүчү. Анын татыктуу эмгегин баалап, Сталин өзү ага алтын саат берген.

Аскардын акыркы сөзүн укканда, Ашымдын көздөрү бакырая ачылып, апорт алмадай кызылдуу жүздөрү ого бетер ажарланып, күлүмсүрөй түштү.

— Чын элеби!?— Сүйүнгөнүнөн шандуу унчукту.

— Чын,— деди Аскар жай гана.

Ушундай Ашым үчүн чечилбеген түйүндү чечип, кызыктуу аңгеме куруп, сонун кабарды угузган агайына терең ыраазы болгон Ашым ылайыктуу алкоо сөзүн таппады. Анын көз алдына жанараак бактын бутагынан көргөн ак алтындуу талаа элестеди.

— Ыракмат, агай! — деп кыска сүйлөп, эшикти бет алды. Кичинекей денесин тыкан кармап, шашыла басып

кетип бара жаткан жаңы окуучусун Аскар терезеден көзүн айырбай карап турду. «Абдан чыйрак да, сезимдүү да бала».

II

Ашымдын жүрөгү туйлагыдай болсо өзү токтоно албайт. Ал эжесинин келишин чыдамсыздык менен күттү. Кайрадан бактын чоң бутагына чыгып, ак алтындуу талаага көзүнүн курчун сатып, карап олтурду. Күн баткан тоонун үстүндөгү асман бети жалыны өчкөн чоктой кызарып, акырындык менен күңүрттөнө баштады. Үч-төрттөн топтошуп, сыймыктуу пахта талаасынан кыштакты бет алышкан аялдарды көрөрү менен томолонуп, жумаланып бактан секирип түшүп, эжесинин алдын утурлай басты. Жумуштан кайтышкан пахтачылар кыштакты аралап киргенде эле үй-үйлөрүнө тарап житип жатышты. Көчөнү бойлоп узата кеткен чоң жолдун кайрылып, эки четин коюу сары бакал чөп баскан жалгыз аяк жолчого бурула бергенде, өзүн көздөй тике келаткан инисин көрүп Батманын көңүлү дегдей түштү. Ашымын бооруна кыскакыса кучактап, алкымынан жыттап, жумуштан чарчаңкыраган денесин сергиткиси келди. Бирок да эси кирип калган бир боорун көчөдө туруп, мындайча эркелетүүнү туура таппады.

— Эжеке, эмне үчүн кеч келдиң? — Ашым эжесине жаракөрлөнүп, туурулган колун тыпыйган алаканы менен кармалады. Тар жолдон чыга берип, сары бакал жээкти тушарынан аралап, эжеси менен катар басты.

— Күндөгү эле маалда кайттык. Жалгызсырап эриккенсин го, каралдым, же көнбөй жатасыңбы?

Бактын бутагында жорудай шоңшоюп, сени эле тиктеп отурдум. Менин бир суроом бар орундатасыңбы? Жок десең, айтпайм. Дагы бир ирет эжесинин туурулган колун, жумшак кош алаканы менен алмак-салмак сылап жиберди. Инисинин эркеп жатканын эжелик мээрим дароо сезді.

— Айта кой, каралдым. Орундатам.— Мээримдүү эже эңкейип инисинин маңдайынан удаа-удая жыттады, чаалыккан көңүлү чалкый түштү. Эже менен кичинекей инисинин бирин-бири ардактоо, сыйлоо сезиминдей күч барбы? Бири жаңы ачылган гүл, экинчиси гүлдү нуруна

— Ананчы, терүү үчүн келбедимби? Эртең дем алыш. Таң ата келип, керели күнү кечке теришем,— Ашым какайып туруп эжесине жагалдана сүйлөдү. Болочок кичинекей пахтачынын көздөрүнөн жалын чачырап, кубаттуу сөздөрүнөн кайрат жанып, эженин эркин бийлеп алды. Өзүнө чакан боркоктун байланып эжеси менен жанаша жөөккө түшүп, терүүгө даярданды. Қандайча баштоонун шартын Батма түшүндүрүп берди да:

— Жаныңды кыйнаба, каралдым. Мен бул үч жөөктү алып кетем. Сен шашылбай, чанактагы булайып ачылган пахталарды гана калтырбастан, бир эле жөөктү ылдый карай тере бер.— Батма көнүмүш ишин улантты. Ашым жаш баланын манжаларындай болуп, үч-төрт тарам ачылган косектин чанактарын сол колу менен кармап, аларды жарып өсүп чыккан тотунун тыбыт жүнүндөй жумшак пахтаны оң шадылары менен апчый илип алгачкы жолу боркогуна ыргытты. Жаш өмүрүндө биринчи ирет азыр гана өскөн жеринен үзүп олтурган жумшак пахта нервдерине кубанычтын кубанычтуу тогун берип, эт жүрөгүн жылытты. Адегенде бир топко чейин ушинтип, бир колу менен чанакты кармап, экинчи колу менен терип жатты. Качан гана колунун кычуусу канайын деген мезгилде, башын көтөрүп эжесине көз жүгүрттү. Үч жөөктү алганына карабастан, Ашымдан алда канча озузуп кеткен. Тизесин жаба берген гозо паяны аралап, алдында бакырайып жаткан жаныбарды апчууга камынып, кош чеңгелин ачып жиберген бүркүтчө, эки колунун шадылуу манжаларын жанаша эки жөөктөгү булайган пахтаны көздөй созуп, шып-шып илип алып, боорундагы боркоктун ичин көздөй ыргытып жатат. Ошол мезгилде эжесинин эки көзүнүн нуру эки жакка тең тегиз чачырап турганын көрдү. Ашым эжесинин бул кыймылын кадала тиктей берди. Өзү да ошону тууроого аракеттенип көрдү. Бирок азырынча андай ыкты үйрөнө албады. Баары бир, бир колу менен апчып алганда, экинчиси кыймылсыз токтоп калат. Қанчалык аракет кылганы менен, эки көзү тең ишгеп жаткан колуна эле кадала берди. Бара-бара эки колу менен алмак-салмак жумшак буланы кезмектештирип апчып алууга үлгүрдү.

Ашым кайрадан эжесине жалындуу көз учкунун чачыратты. Жанагыдан ого бетер ылдамдап бир мезгилде эки колунун манжалары менен тепетең эки жөөктөгү аппак булага беш салаалуу магниттей жабыша түшүп

жатканына суктангандан суктанды. Бардык кыймылын көңүлүнө терең чөгөрүп жаттады. Эч кандай керемети жок эле, кадимки өзүнүн эжесинин иштеп жатканы оңой-олтоңдой туулду. Чынданып канатын жайган жаш кушча эки колун эки жакка узатып, пахтаны терүүгө киришти. Бирок ойлогонундай чыкпады. Чанактагы аппак буланы кезек менен гана чеңгелин толтура үзүп, боркогуна салуу да ага түшүнүктүү.

— Такыр болбойт экен. Кандай сыры бар экенин билбей койдум,— ичинен күңк этип коёт Ашым. Чыңалып өсүп жетиле элек колунун жаш булчуңдары чарчаңкырай баштады. Эжесиндей терүүгө ниеттенип, бирок андай иштей албай кыйналып жатты. Батма жерге карай ийилген башын көтөрүп, какайып тура калганда, бооруна дагы бир ирет аппак дөбөчө конуп, салабаттуу денесин ого бетер шандуу кылып көрсөттү. Ашым уяң кирпиктерин ирмеп, өз боркогунун түбүндө араң бөрсөйгөн буласынан көзүн албай эжесин көрбөмүш этти. Батма ак буладан эми эле өзү жасаган дөбөчөнү даңкайтып көтөрүп, алиги капты көздөй сыймыктуу кайкалап басып, баякы эле ордунан азоолок жылган инисине колун булгады:— Жүрө кой, Ашым, бир аз эс алып алалы!

— Боркогум толо элек. Барбайм,— Ашым башын чайкады. Анын ичке үнү бир аз буулуккансып чыкты. Батма инисинин уялыңкырап жатканын сезді. Пахтаны капка шыкай салып, инисинин жанына келди.— Кыйналбай жай тер, каралдым. Чарчасан, үйгө бара кой...

— Жай эмес, ылдам терсем деле арбыбай жатат. Кечинде сени менен чогуу кетем. Эртең кечирээк келем, чарчап калдым. Айтсаң, эжеке, көрүп, билип эле туруп мен эмне үчүн сендей эки колум менен бат-бат тере албаймын.— Ашымдын жалындуу көздөрү жалжылдап, эжесине жалооруй тигилди.

— Шашпа, каралдым. Көзү менен көрүп, көңүлүндө билгендин баарын аткара билсе, ар бир адам бир заматта эле укмуштарды жасап жибербейби? Баарысы акырындык менен боло турган иш. Аз-аздап иштей берсең, кийин көнүгүп кетесиң. Мен деле адегенде эки колдоп тере алчу эмесмин. Сен али кичинекейсиң. Кабыргаң ката элек балапансың. Колундан келишинче гана аракеттен.

Эжесинин айткан сөздөрү Ашымдын намысына келип, чааташкан оюн жандандырып, азоолок ызалуу болсо да,

кашкайып күлүүгө мажбур кылды. Күрүчтөй майда тиштери куду пахтадай жаркырап, эки бети эзилип бышкан кызыл алмадай нурданды.

— Ошондойбу, эжеке!? Аз-аздан иштей берсем эле...
Анда мен да көнөт турбаймынбы.

— Ошондой, каралдым. Мына менин жаныма кошо басып, кандайча тергенимди байкап ал — деп, машинадай лыпылдап шапа-шупа тере баштады. Эжесинин кесибин жакшылап өздөштүрүү үчүн Ашым да ээрчий басты...

АК ТАЙЛАК

1. Осмон жана анын чоң атасы

Осмон бойтойгон беш жашар гана бала. Ал эс тартканы шаардан чыга элек. Чоң эне, чоң атасы алыскы Тянь-Шань тоолорунун арасындагы айылда жашашат.

Анда-санда гана куржун толтура дүйүм тамакты бышырышып келип, балдарынын эсенчилигин билишип, жаңы кийим кийинишип, кайра бат эле кетип калышат. Бул жорук негедир Осмондун ичин ачыштырат. Бир жолу чоң атам менен кошо кетем деп ээрчип, ыйлап жаңжал да салган. Кийинки келгенинде чоң атасы аны балдар бакчасына жеткирип коюп, эртең чогуу жөнөйбүз деп алдап кетип калган. Анда каардуу кыш мезгили эле. Мамасы менен папасы жаз болгондо чоң атаңды чакыртып алабыз да, сени кошуп жиберемиз: каймак, айран, жуурат чыгат, козу-улак, музоо менен ойнойсун. Салкын абада жүрүп, монтоюп кыпкызыл болуп сергип келесиң дешип бекем убада кылышкан. Мына, жаз эмес жай келди. Шаарда күн аябай ысык. Чоң атасынан али дарек жок. Осмон болсо түңүлө баштады. Ал түгүл чоң атасына таарынып да жүрдү. Ал эмне үчүн чоң атасыныкына барууну эңсейт?

Биринчиден, чоң атасы менен чоң энеси келген сайын жалынып-жалбарып чексиз эркелетишет. Айтканын эки дебей ою менен болушат. Өзүлөрү да Осмонго ар түрдүү оюндун башын көрсөтүп эрмектешет. Мамасы менен папасынын тыюу салганынан калкалашып: «Күл чачарың барбы деген ушул»— дешип, ээн-жайкын коё беришип, үй ичине чакчелекей түшүргөнүнө кубанышат. Ал эми Осмон болсо, көп эле ойногусу келет.

Экинчиден, тоо-таштуу, аска-зоолуу, адыр-белестүү, карагай-черлүү, айбанаттуу, көгүлтүр көлдүү, мөлтүр булактуу кооз жаратылышка суктанат. Баарыдан— чоң атасы кышында келгенде, боз ингеним ботолоду. Апапак болгон татынакай тайлагың бар. Ошону, куй-

тунум, сага энчилеп койдум. Барып өзүндүн тайлагынды көрсөң боло деген. Андан бери далай-далай күндөр өттү. Аппак тайлагы чоңоюп калгандыр... Дүйнө жүзүндө чоң атасы энчилеп берген аппак тайлагындай кооз, сонун эч нерсе жок чыгаар... Аппак тайлагы да ээси Осмонду сагынып жүргөндүр...

Күндөрдүн биринде папасы Осмонду бир-эки айга алып кетиңиз деп анын чоң атасына кат жазып, каттын аягындагы апакай баракка Осмондун беш манжасын быттыйтып тартып жиберди. Буга Осмон аябай сүйүндү. Ошол эле күнү келип калгай эле деп чоң атасын чыдамсыз дегдеди. Түн ичинде төшөгүнө жатканда да, далайга чейин көзүн бакырайтып, «мына келип калат» менен уктаган жок. Эртеси, бүрсүгүнү, анын эртеси да күттү. Дагы эле чоң атасы келбеди. Күн сайын балдар бакчасынан тез кайтууга шашылат. Баары бир чоң атасы астынан тосуп чыкпайт.

— Қалпычы. Катты жиберген жоксун. Қана, чоң атам келгени,— деп колдорун тепендете шилтегилеп, тескери карап мурчуюп папасына таарынчу болду. Күндөр чубалып өтө берди. Чоң атасынан дайын болбогондон кийин, Осмон санаркап, куса болуп, ал гана эмес түңүлүп да калган эле... Бакчадагы курбуларына чоң атам келет деп жалганчы да болду...

Эртең менен өзүнө чак тыпыйган кроватында шейшепти серпе тээп таштап уктап жаткан.

Чукуруанып козголуп кетип бети-башын кандайдыр бир нерселер сайгылап, кыбыратып, кычыштырып жатканын сезди. Кулагынын эле ичинде түшүнүксүз кобурсобур үн колдурайт.

Осмон түш көрүп жатам деп ойлоду. Ал жайлоодо жүрдү, ак тайлагы аны эркелетип, тыбыттай үлпүлдөк жүндөрү менен ээк-башын сылагылады. Осмон ак тайлагын даана көргүсү келди, балким, дал ошон үчүндүр, көзүн бакырайта ача салды.

— А-у, куйтунум! Сени алып кеткени келбедимби, ойгон...—Чоң ата өөп-жыттагылап, туурасынан кучактаган бойдон олтура калды.

Колдураган тааныш үн кулагына өтө даана шак этип, баятан бери беймаза кылып чапталган уйкуну биротоло кубалады. Бошураак жумулган мытырайган кош муштуму менен удаа-удаа укалап жиберди. Мына кызык, чоң атасынын колунда жүргөн экен да! Уйкусу умачтай

ачылып, атасынын тизесин таканчыктай ордуна ыргып турду да, анын мойнуна асылып, эми эле мөмө жүзүн сайгылаган чоң атасынын үксүйгөн сакал-мурутун быйтыйган алаканын тарак кылып дембе-дем сылагылады:

— Мойну-башымды кытыгылаган ак тайлагым экен десе...—Жарпы жазылып, жагалданган чоң ата да айтарга сөз таппай кобурады:

— Сенин саынганыңдан... куйтунум, чоң атаң айланып кетсин. Быттыйган колуңа тегеренейин...

Осмон кубанганынан башын ары-бери кыйшаңда тып, чоң атасына кандайча жаракөрлөнөр айласын таппайт. Адегенде эле өзүнүн жакын досун сурайт.

— Ак тайлагым чоңойдубу?

— Чуудалары сеңселген, койкойгон тайлак болду. Сени көтөрүп чаап кете турган,— дейт чоң атасы кызылдуу жүзүн күлүмсүрөтүп.

— Ай-и-ий... калпычы десе, менден кичүү туруп кантип жыксын...—кымыз жыттанган чоң атасына ансайын ыктап, ичи-койнуна кирип, эркелей баштайт:

— Ак тайлагым кимге окшош.

Чоң атасы небересинин суроосуна бырс күлүп жиберип, түшүндүрүүгө киришет:

— Кошуналардын аппак күрпүсү жүрбөйбү? Дал ошондой тартагай. Койкоюп мойну узун. Бакырайган чөйчөктөй капкара көздөрү бар. Аппак үлпүлдөгөн тыбыт чуудасын айтасыңбы? Төрсөйгөн кош өркөчтүү. Кулагы тикчигий, куйругу кыска. Курсагы ачканда чопулдатып энесинин эмчегин эмет. Бартылдатып көбүргөн жейт дейсин.

Осмондун күлкүгө толгон тегерек беттери ажарланып, көздөрү бакырайып атасынын оозуна тигиле берет. Анан сүйүнгөнүнөн кыйкырып да ийди:

— Ай-и-ий, сонун тура. Анан...

Атасы мукактана түшүп сөзүн улайт:

— Балам, сенин тайлагында бар эмеспи... «Кудая тобо, ушундай да сүттөй тайлак болот экен, ээ»,— дешип көргөн элдин баары таң калышат. Энең кишинин көзү тийбесин деп, куйругуна көк мончок тагып койгон. Аман эле болсун. Жакшы мал адамдын багына жараша туулат... Бөйтөйүп өзүнө окшош.— Осмон чоң атасынын узун сабак сөзүн көңүлдүү тыңшап олтурган. Негедир жапыз кабагын чытты койду:

— Ак тайлагым мени тааныйбы?

Чоң атасынын күлкү аралаган сакалынын учу дирилдеп, өтө элпек жооп кайтарды:

— Ананчы. Сен ээси болосун, билдинби? А ээсин тааныбаса арам өлбөйбү.

Осмон кубанганынан борт-борт кытылдай күлөт. Бир аз тыным өткөндөн кийин, тыпыйган алаканы менен чоң атасынын күмүш тордогон сакалын сылагылайт да:

— Эми алдатпайм... Чоң атасыныкына жайлоого барат деп папам мени кечээ бакчадан чакырып келген. Билесинби, силердикинде эки ай жүрөм. Ай-и-ий, абдан көп. Эми мени таштабайсың, ээ. Алып кетесиң, ээ.

Чоң атасы небересин мүрүсүнө кондуруп оозгу үйдү бет алды:

— Куйтунум, сага мени калп кылып жаткан мамам менен папам. Бул жолу өзүлөрү алып кет деп чакыртыптыр. Эми кыңк эте алышпайт. Тим эле чаң-тополоңун чыгарып жиберермин. Билдинби, куйтунум, сөзсүз барасың. Жүрү, куржундун килитин сөгөлү. Энең уулу ма деп бөйрөк, шыйрак, эжигей, курут салып жатат эле...

Осмон чоң атасынын мүрүсүндө жүрүп, папасы менен мамасына мактанычтуу алаканын тып-тып чапкылайт:

— Ак тайлагыма барам. Чоң атам экөөбүз бир пастан кийин кетебиз. Кантесиңер.

2. Жайлоо

Жайлоо! Осмон үчүн кандайдыр кереметтүү сөз эле. Алыстагы, касиеттүү жерге жомоктогудай алптар, же болбосо өзүнүн чоң атасы сыяктуу кайраттуу кишилер гана бара алышат деп ойлочу. А эмичи...

Қара боз атты алкынтып, атасына өңөртүп алып өзү келе жатат. Қолхоз қыштагына чейин машина менен жетишкен. Андан бери жайлоону бет алып атчан жөнөшкөн Мелтиреген саргыч ыраң эгин талаасынан өткөндө, эки жагы зоокалуу капчыгайды кудуп киришти. Туш-тушунун баары карагай, қайың, арча, бадал. Жанга жағымдуу салқын чачқан жыпар жыт көңүлдү сергитет. Осмон қулуып сөз чығарбайт. Элеңдеп кооздукка көз қумары қанбай тиктей берет. Бир бутактан экинчисине учуп-қонуп жатқан ар қыл кооз чымчықтар. Қубулжүтүп сайраған булбул үнү; ақак таштарды күзгүдөй жал-

тыратып үстүнөн кайнап аккан мөлтүр суу; асманда абалап учуп, зооканын жыбыттарын көздөй эңиштеп сызган далдайган канаттуу куштар. Такасы менен корумдарды бычыратып, ийри-буйру имерилиштердеги чоң таштардан каршы-терши жолду бөгөй жыгылган чириген устундардан алчыланып жүрүп бараткан кара боз Осмондун балапан кыялын оштонтпой коёбу. Атка көн-бөгөн шаардык уул атасынын бооруна кыса кучактаганына карабастан, ээрдин кашын бекем тутамдап алган.

Аскасы бийик Ала-Тоо
Жери сонун кыргыздын
Берекелүү меймандос
Эли сонун кыргыздын,—

деп атасынын колдурап ырдаганы, дал эле ошонун өзүн кайталаган укмуштуу жаңырык Осмонду таңдандырды.

— Бул эмне, ата,— деди Осмон шектүү.

Атасы небересинин кыйкырып көрүүсүн суранды. Осмон эрдемсинип үнүнүн бардыгынча чаңырды

— А-у-уу!

Анын артынан удаалаш аа-у... у... уу. лаган узак-ка созулган ичке жаңырык зыңылдады

Осмон кулагын делдейтип тыңшап турду да

— Таптым. Таптым. Музыка деген болот. Билесиңби,— деди атасына макганычтуу. Чоң атасы небересинин сербейген көкүлүнөн жыттагылады:

— Э-эй кичинекей айбаным, мына бул бет маңдай кабышкан зооканын жаңырыгы эмеспи.

Осмон башын чулгуп такыр ынанбай койду.

Дагы нарылап бастыра түшкөндө четиндин, ит мурдун, бөрү карагаттын шагы ийилген мончоктой мөлтүрөгөн аштары баланын көздөрүн кычыштырды. Кыйшайып колун созуп ат үстүнөн үзүп алууга да ниеттенип көрдү. Бирок, аракетин тикке кетип жатты. Бири-бирин тиктешкен жалама асканын койнунан чыгышып бадалдуу жашыл тоонун боорун кыялай өр тарта бастырышканда, баланын көңүлү баштагыдан бетер жагалданды.

Осмон кара боздун тизгинин кыпкызылынан чокморктошкон чөптүн, четиндин ашын көздөй ие тартып, чоң атасына жалооруду:

— Атаке, алат элем.

— Куп болот, куйтунум,— чоң ата лып атын токтотуп, баланы, куржунду жерге түшүрдү. Осмон чөп-чарга

чалынып жыгылганына карабай чандаландап, четиндин мончокторуна барып асылды. Чоң ата аттын ооздугун чыгарып, отко койду. Куржундун килитин чечип небересине конфет, алма алып берди да:

— Ушул четиндин түбүнөн кетпей ойной тур. Мен тигил тескейден ышкын терип келейин. Макулбу,— деди.

Осмон жым дей түштү.

— Ай-и-ий... ышкынды жейм, ээ..

— Жесин деп терип желгени жатпаймынбы. Суусу-нуң канат. Коркпойсунбу? Чыныңды айтчы, куйтунум.

— Жо-ок,— деди Осмон күлмүндөп.

Чоң ата кемселинин эки өңүрүн тең белиндеги куруна кыстарып арыштай басып, тез эле бет маңдайдагы тескейге таяна берди. Анан бадалдарды аралап көрүнбөй калды. Осмон чыны менен эле элендей баштады. Чоң атасын көрүп турганда эч сезденген эмес. Жогорураак боорго тырмышып чыгууга аракеттенди. Анткени, чоң атамды көрөм деген ойго келди. Тике бет алдындагы кичинекей такыр дөбөчөдөн кош бутун көгөргөн сары күчүктөй болгон эме:

— Аңкыш, аңкыш — деп, ачуу удаа-удуа кыйкырып тике маңдайынан чыга калса болорбу. Осмон бакырган боюнча артын карай текилдеди. Аюу, карышкырдын бири го деп коркту. Буту-бутуна тийбей, жыгылып-туруп кылчайып карабай озондоп атакелеп жүрүп отурду. Көздүн жашынын акканына эсеп жок. Баланын чыңырыгын элдир-селдир эшиткен чоң атада жан калбады. Жылан чагып алдыбы, же атка тептирдиби деп чочулады. Тартаңдап анда-санда бир тийип, колуна азоолок ышкын тутамдап, тике ылдый чуркап жетип келсе, бала тыбырчылап, жер тепкилеп жатат. Оозунан көбүк агып, шайы ооп калган. Алаканына салып, өөп-жыттап көтөрө коюп, колуна ышкын карматып, эмне болгонун сурайт. Өпкөсү көпкөн бала, алдын торгогоң коркунучтуу жырткыч жөнүндө зорго божомолдойт.

Чоң ата алдап-соолап баланы соороткон соң:

— Кантейин. Үйдөн чыгарбай шаардык кылабыз деп жүрүп мамаң менен папаңдын тарбиясы ушубу. Коён жүрөгүм. Куйтунум, ал суур деген болот. Киши түгүл чычканга да тиш сала албайт,— дейт.

А Осмон болсо:

— Ооба... Сага... калпычы. Мен карышкырдан корк-

тум...— деп, атасын кекете солуктаганын баспайт. Чоң атасы солкулдак ышкынды керте-керте сындырып небересине кызыктырып жедирип олтуруп, суусунун кандырат. Жогорулап ээрчитип басып чачылган «мончокторун» терип берет. Суурдун ийининин оозундагы дөбөчөгө келип:

— Жанагы карышкыр капыр ушундан чыктыбы?— деп сурайт.

— Ооба,— дейт Осмон солуктай түшүп терең улу-тунуп. Чоң ата ийиндин оозун дүк-дүк тээп эңкее түшүп түпкөрү карай сөөмөйүн шилтейт.

— Жинди «карышкыр». Менин баламды коркуткусу бар. Эр болсоң үйүңдөн бери чыгып көрчү. Башынды жулуп алайын...

Осмон атасынын «баатырлыгына» борсулдап күлүп, жарпы жазыла түшөт. Бирок үйүнө жашырынып корккон «карышкыр» менен атасынын көпкө эле текеберлешип турушу ага жага бербейт. Барып кемселинин этегинен тарткылайт:

— Жүрүчү, кетебиз. Ак тайлагыма качан жетебиз.

Чоң ата небересинин оболу менен болуп, шашып атанып жөнөйт.

Мына, аз калды деп, улам бир белести көрсөтүп көңүлүн улайт. Осмон чарчаңкырап калды. Түгөнбөгөн узак жолдон тажай баштады. «Качан эми... канакей»,— деп улам-улам атасынын тынчын алды. Чоң атасы да кара бозду кош үзөңгүгө илинген буту менен капталга ныкып, желдире жорто ыкчамдатты. Ансайын Осмондун ичек-карды эңшерилгенсип ооруксунуп, көзү чүңүрөйө түштү. Ийри-муйру созулган бийик ашуудан өткөндөн кийин жер такыр башка көрүнүшкө алмашкан. Карагай-чер турмак серейип чыккан тал да, оркойгон таш да көзгө чалдыкпайт. Жапырт жашыл ыраң жамынган жыбыт-жыбыт, белес-кокту. Бетеге, доңуз сырты, козу кулак, кымыздык, көбүргөн аралашкан катыш чөптөрдүн арасында кылактаган ак жана көгүлтүр шимүүрлөр, барсайган таажылуу ачык сары улар гүлдөрү баланын кызыкчылыгын козутуп, өзүнө чакырат. Жайлоочун жыпар жели леп-леп кичинекей шаарлыктын кубакай бетин желпип өтөт. Эртеден бери ээрге арта салынып салаңдап келаткан талмоорсуган бутун жыйыштырып, атасы туурасынан өңөрүп алган. Осмон көздөрүн бүтүйтүп, кооздукка момурап тигилип келатып атасы-

нын төшүнө башын жөлөгөн боюнча уйкуга тартылган. Атасы кемселинин топчусун чыгарып, небересин куйтуйтуп бооруна кысып, атынын басыгын дагы ылдамдатууда. Төрт түлүк мал жайылган белести, боз үйлөр шаңына чыгарган коктуларды аралап өз үйүнө жетти. Чоң эне балпалактап небересин аттан уктаган боюнча кучактап алат да, өөп-жыттагылайт.

— Торсокет. Чындыган медерим. Чарчаган экенсиң, ээ, кичинекей орусум. Бүт эле орус жыттанып калыптыр,— деп атыр себилген жаңы шаардык кийимчен небересин үйүнө көтөрүп кирип, жумшак төшөк үстүнө жаткызат.

— Уктай кой. Кичинекей орусум. Эртеңден баштап чандаландап ойнуң канбайт.

Чоң ата атын байлап, куржун-кечесин түшүрүп болгон соң:

— Ыя, кемпир, кудайдан корксоң, куйтунумдун тайлагын байлап койсоң боло, — дейт түйшөлүп.

3. Чоң атасынын үйүндө

(Алгачкы таң)

Чоң ата менен эне шаарга көнгөн кичинекей небереси беймаза кылып кайра качпагай эле деп чочулашты. Анткени, жайлоодо шаардагыдай балдар бакчасы, кино, театр, дүкөн кайдан болсун. Бүктөй салып жүктөп көчүп жүрмө боз үйдүн ичинде кровать стол, электр, радио аттуу жок эле. Кемпир-чалдын колунда баланы алдай турган жалгыз буюму он беш табагы менен кызыл патефону гана. Жер жемиш, конфет, печенье өндүү балдардын сүйгөн тамагын мындан 35 километрдей алыс маданий борбордогу көчмө дүкөндөн гана барып алууга болот. Көнгөн жайларын эңсеп, ичкен тамактын таап бер деп чырласа кантебиз дешип абышка кемпир өзүлөрүнчө кужулдашты. Экөө тең небересинин үстүнө үйрүлүп түшүшөт. Иши кылып шаардык мейман Осмондун кыйыгына калбасак экен дешет. Чоң эне берекелүү колундагы бар тамагын небересинин оозуна кармоого даяр. Чоң ата болсо, өзү баккан колхоз төөлөрүн тосмологондо, кошо өцөрө барып, жердин сонунун көрсөтүүгө, жайлоодогу малчыларды аралатууга ниеттенет.

Эмки кеп Осмондо калды! Шаарлык небере чоң ата, чоң эне түкшүмөлдөгөндөй беймаза салаар бекен же жокпу?

Кечээ керели күнү кечке атка салактап өңөртүлүп келип чарчаган неме эртеси жалган түшкө чейин уктады.

Осмон бир маалда көзүн ачса, өңүндө алгачкы ирет көрүп олтурган жомоктогудай сонун жайда. Шаарда ысыганынан жалаңтык шейшепти серпе тепкен Осмон шайы жууркан ичинде. Өзүнө чакан кичинекей кроваты жок болсо да, асты жумшак. Үй ичи салкын. Адаттагыдай денеси нымшыбайт, кайра серүүн тартып жеңилденип калган. Көзүн ого бетер бакырайтып ачып, кыйлага айланасын байкады. Чатыраштай көзөнөк-көзөнөк кереге көздөрү, анын кайчы кулак баштарына жалгашып шоодой болгон сан жеткис ууктар асманга илинген тептегерек түндүктүн алкагындагы көзөнөкчөлөргө шыгырата ашталган. Түндүк жабуу кайра тартылуу эле. Осмон кичинекей чамгарактан көгөргөн асманды көрдү. Үй ичине жарыкты да, салкынды да ошол көгөргөн асман себелеп турду.

Тезек каланган коломтодогу тулгага асылган бөрсөйгөн чакан казандын жыгач капкагынын жылчыгынан билинер-билинбес буу көтөрүлгөнсүп, майлуу тамактын жыты келди. Осмон өз ичинен «беш бармак» деп болжоду.

Узакка мелтиреп жата албады. Чандалаңдап секирип тураары менен эпчи жактагы эмеректер баланын көңүлүн бурду. Эскирибирээк калган, ар кыл түрдөлүп чырмалган чыгандын ооз жагындагы керегеге илинген кулжа мүйүз тартып койкойгон оймо-чиймелүү кызгылтым көөкөргө жетип барды. Торсойгон боорун сөөмөйү менен түрткүлөдү эле, ичиндеги суюктук удургуп, чулк-чулк этти. Осмон кымылдай түштү. Керегенин көзөнөктөрүн тепкич кылып өйдөлөдү да, көөкөрдүн илинген кайыш боосунан чыгарып алууга тырмышып, далайга чейин алы жетпей тырмалаңдай берди.

Уйкусун бузбайын деп ары-бери басып, ийигин сагына жанып коюп, төөнүн чуудасын созолонтуп ийрип, үйдүн сыртынан акмалап турган чоң эне небересинин небак ойгонуп убараланып жатканын көрүп жардамга келди:

— Өпкөмдү чабайын торсокем, суусадыңбы, ыя? Али

түндө да бирдеме шам-шум этпей койдун. Кардың ачты го я. Казанга эт салып койдум. Тыякта каймак бар. Талкан бар. Көмөч бар...

Чоң эне көөкөрдү кош колдоп жерге көтөрүп койду да, небересин астына кондуруп олтура кетти:

— Кана, эми сурайынчы. Өпкөмдү чабайын, торсокем, папаң менен мамаң демдүү-күүлү жүрүшөбү? Сени бат эле келгин деп, кулагынды чоштубу, ыя?

Осмон чоң энесин карап «жок» дегендей башын чайкап, мулуң этип күлүп койду. Анан көөкөрдүн эки капталындагы мүйүзчөсүн кармалап, сонуркады:

— Бу эмне, айтсаң, энеке?

Чоң эне небересинин сербейген көкүлүнөн жыттагылап, ичинен кытылдап алды да:

— Эми кантейин, кичинекей орусчам. Бу көөкөр деген болот. Ичи толтура кымыз. Уулум ичсин деп үрөн-барандан чоң атаң жылкы пермасынан алып желбедиби. Кум шекер салып чайкап койгом. Орусчам, жанагы сенин папаң дал ушул көөкөр менен чоңойгон.

Осмон чоң энесинин астынан ыргып түштү:

— Билдим, билдим. Көп-көп ичем.

— Ошент, өпкөмдү чабайын. Кымыз ичсең чоң атаңдай кыпкызыл, балбан болосун.

Осмон кубанганынан борс-борс каткырып жиберди.

Чоң эне чыны кабынан идиштерин алып, беш дондош чыныга кымыз куюп кыдырата койду.

— Мынакей, торсокем. Мына бул үчөөнү уулум, келиним, өзүм үчүн мен ичем. Береги экөөнү чоң атаң, өзүң үчүн сен ичесиң.

— Ай-ий, кызык. Ак тайлагым үчүн да ичем.

Чоң эне санын тарс чаап, небересинин балалык кыялына кубанып, жооп таба албай:

— Биссимилла,— деп өзү четтеги дондоштогу кымызды шып жутуп жиберип, берки чыныны небересине сунду. Осмон кетенчиктеп кабагын чытыды:

— Бетимди жууй элекмин, эмне? Самынымды, тиш жуугуч пастамды, щеткамды таап берчи.

Чоң эне болсо өз милдетин аткаргысы келди:

— А өпкөмдү чабайыным. Анык орусча болгонун ушул. Баланын бетин умай энеси уктап жатканда эле жууп коёт. Таптаза болуп турасың. Жана сенин папаң бар эмеспи, төшөгүндө жатып тамак жечү. Ме, кур дегенде ооз тий, торсокем.

Осмон башын чулгуп, караманча болбой койгон сон, чоң эне кечээ өзүлөрү алып келген куржунду оодарып, сураган буюмдарын алып берип, бетин жуудуруш үчүн сыртка ээрчитип чыкты. Босогодон аттаар менен эле ээн-жайкын мелтиреген көк шиберди көрүп, Осмон майке, трусучан торсолондоп даң салып жүрүп кетти. Бети-колду жуучу жез аптамасын кармагын чоң эне чакырып токтото албады. Жайлоо канчалык бийик болгону менен анын көйкөлгөн шиберин аралаган бала күйүгөбү. Бет маңдайындагы нар жон тарткан жашым белесте кылактаган сары, көгүш гүлдөрдү алыстан көрүп, ошолорду көздөй чымылдады. Бирок шыдыр өтүп кете албады. Анткени, белесченин түбүндөгү жайык сайды жайпап мөлтүрөп кашка суу агып жаткан эле. Осмон дароо ал кызыкчылыгынан баш тартты. Уучундагы самынын, өзүнө чак тиш жуугуч щеткасы менен пастасын суунун жээгиндеги жалпак апакай таштын үстүнө коюп, эңкейип мөлтүр суудан кош колдоп кочуштап мойну-башынан бери жууна баштады. Ал жышынып бүткөнчө чоң эне колуна сүлгү алып жалынып-жалбарып жакын келип калды:

— Тазалыгыңдан, тарбияңдан айланайын. Бул сенин калааң эмес. Тоо жери деген болот. Бирөөнүн көзүнө чалдыгасың көп антпей жүрчү, торсокем. Шашпа орусчам, сени какмарлантып көндүртпөсөм элеби... Болду эми, өпкөмдү чабайын. Жалдыратпай тамагыңды иче кой. Атакең ак тайлагыңды алып келип калат.

Энесинин акыркы сөзүн угаар замат чала-була сүлгү менен сүртүнгөн болуп, чандалаңдап үйдү карай дыр койду. Небересинин буюм-теримин жыйнап, чоң эне да артынан шашылды. Үйгө кирип барса, Осмондун көзү жайнап чанагынан чыгып капшытка секирип тура калды. Төрдөгү көлдөлөңдүн үстү көлдөгөн кымыз. Берээк четте кырданган дондош чыны. Жүк түбүндөгү айдөшкө жыгылган көөкөрдүн капкагы ачылып, кымыз жылжып агууда.

Чоң эне балпалактап төргө өтүп, чу дегенде көөкөрдү көтөрүп ала койду.

— Арам орусчам... коркпо, торсокем. Сени урсам колума шал тийсин. Акты төккөндө болчу эмес эле... Кудай өзү кечирсин...

Көлдөлөңдүн саксак көрпөлөрүнүн арасына житип

кылкыган кымызды жерге агызбай дондош чыны менен үстөккө-босток сузуп, мискейге куюп тез эле тазалап жиберди да, көлдөлөнүн сыртка жайып, колун жууп келди. Күнөөсүн толук сезген Осмон анча-мынча эсин жыйнап алды. Чоң энесинен кандайча жаза аларына көзү жетпей, баягы капшыттан былк эте элек. Эгерде өз үйүндө ушундай олдоксондук кылса, мамасы аны небак бурчка чөгөлөтүп катырмак. Чоң энесинин күлүп киргенин көрүп, эрдемсиди да, кечирим суранды:

— Энеке, кечир. Экинчи минтпейм.

Чоң энинин эт жүрөгү элжирей түштү белем:

— Ок, арам орусчам, кыбыр этсе ушинттирип, мамандын үйрөткөнүбү. Анын барганда өзүнө айт. Сага кечирбегенде, чокума кечиремби. Урбайм. Торсокем, келе кой, тамак ичели.

Түрдөмөл чыгданына баш багып, мөңкөндөп жатып нан, каймак, курут алып чыкты. Чогун ичкелеткен канынын капкагын ачып, небак бышкан этин аралаштырып, бөйрөк, шыйракты табакка салды да, капкагын кайра жапты. Анткени, беш бармакты абышкасы келгенде чогуу жешмек. Анан жайдак калган шырдагынын үстүнө жүгүнөн курама төшөгүн жайып, небересин олтургузду. Осмон али култуюп үн дебейт. Чоң эне бөйрөгүнө чейин бөксөргөн көөкөрүн тизесине коюп чайкады. Жана небереси чыныларга куюлган кымызды ичпей даң салып жөнөгөн соң, өзү шыпкап, идиштерин жыйнап күнгө жылый турсун деп, түндүккө тушма-туш жүккө жөлөп кеткен. Осмон келип чыныны алып, куюп ичем деп ниеттенип, толтура көөкөр кымызды эңкейткенде, тең боло албай төгүп алып олтурбайбы.

Нанды коё сала этти бурдап, анан каймактан илип жеп, куруттан кетип күтүрөтө чайнап баш аламан күйшөгөн небересине чоң эне мелт-калт куюлган эки дондоштун бирин сунду да, өзү шып жутуп ийди.

Осмон колуна кармаган боюнча ууртабай туруп күлүндөдү:

— Кел эне, кагыштырып ичели!

Чоң эне экинчи чынысын жакындатты:

— Ал эмнең, арам орусчам?

— Папамдар шампанды ушинтип ичишет. Сен билбейсиңби?

4. Күтүлбөгөн кырсык

Тээ алыстан заңкылдаган үн чыкты:

— О-уу, кемпир, уулуңду алып чык!

Осмон чоң атасын таанып, анда-мында бир тийип, чоң энеси козголгончо эшикке атып жөнөдү:

— Ак тайлагым! Ак тайлагым!

Жогорку жактан желпилдеп желип моюндары куркуйган, буттары тартайган, курсактары дардайган, килейген төөлөр самсып келатышат. Карайт, карайт, аппак тайлагы көзүнө чалдыкпайт. Баарысы эле кара боз тарткан лакыйган чоң төөлөр. Неси болсо да ушулардын арасынан жашырылган жериңден табам го деп кыялданып типтике жирей чымылдады.

— Оо-уу, куйтунум! Бас нары. Үйгө кир. Мына, тайлагың. Азыр алып барам,— деген чоң атасынын үнүн улай делдейип башын жогору созуп, эң артта адырдын боорундагы атчан атасын көрдү. Ал боз ингенди жетелеп алган. Бирде анын астын торгоп, бирде артта калып ойноп кетип, сүттөй болгон кичинекей тайлак келатат. Көзүнө чыны менен шумдуктуудай сонун учурады.

Атасынын «бас эле бас» — дегенине болбой, тике эле букулдап келаткан төөлөлөрдү жара качырып жөнөдү. Артынан, «токто-о» айланайындаган энесинин кыйкырыгы аянычтуу жаңырды. Осмон эч кимисине көңүл бурбады. Кемпир-чал, май кутурткан элкин төөлөр киби реген баланы чарпып албагай эле деп, чочулашкан. Чоң атасы боз ингендин буйласын серпип таштап өкүрөндөтүп чапкылап, энеси балпалактап чуркап жеткенче болбой, бала дайынсыз төө арасына кудуду. Төлөөр канчалык зор, канчалык жоркунучтуу болбосун эч сезденбеди. Бук этип коюп куркулдап өтө берген төөлөрдү тайманбай аралап кете берди. Ошентип төөлөрдүн биринчи тобунан ажырай түшкөндө, тайралаңдап келаткан жинди каратандын астынан оро-пара чыга калып, «үркүтмөкчү болуп» оң колун толгоп-толгоп таш ыргыткан сымалданып сез көрсөтсө болобу. Жинди кара атан бармактай балладан коркпой калсын. Аны турушу менен бүкүлү илеп тартчудай, оозун араандай ачып, мойнун жерге карай жакын созуп, буф эттирип жинин бүрккөндө, баланын бети-башына бүт жаба берди. Осмон дардайган атандын араандай оозунан октой атылган жиндин илебинен

сендиректей түшүп таканчыктап калганы менен көзү ачышып, бети-башын кандайдыр тикенектер тызылдата сайгылап карайлай түштү да, атакелеп бакырып-бакырып алды! Жерди-сууну аңтара ач айкырык салып, атынын оозун коё берген чоң ата чукул жетип калган:

— Ой жинди, доңуз! Баланы жедиң!— Сөгүп-сагып капталынан качырып, алда кайдан күүлөп келаткан укуругу менен обдулуп, кара атанды чоку талаштыра каңк-каңк тартып-тартып алды. Жинди кара буйт берип артына качып жөнөөнүн ордуна, тайралактап дал баланы тебелеп өткөндөй болду. Көзүң жамандыкты көрбөсүн! Чоң ата топтой атынан ыргып түштү. Чоң эне кокуйлап алаканын шак коюп үстөмөнүнөн жыгылды.

* * *

Бүгүн үчүнчү күн... Осмон арууркап көзүн ачпайт. Чоң эне менен чоң атанын самандай өңү саргарып, ыйманы кырк кез учкан. Ал түгүл жайлоодогу аймакташ айыл-ападагылардан да күн сайын таң эртеңден кирипчыгып, баланын саламаттыгын сурагандары бүгүн араң басаңдады. Анткени, эл баланын өпкө-боору аман-эсен экенин, кудай жалгап жинди атан жерди тарпыганда гана алда кайда учуп эти ооруксунганын, бар болгону жүрөгү түшүп, арууркап калганын врачтан угушту. Ал эми Осмондун көзүнө өзүнө тааныш жаныбар, буюм-кечелер да коркунучтуу болуп көрүнөт. Дайыма эле оозун араандай ачкан кара төө үстүнөн тепсеп тургансыйт. Өзү жумшак төшөккө эмес, кырдуу ташка жаткансыйт. Элирип тура калат, же бөйтөйгөн мөмө бетин албыртып жөөлүйт:

— Папаке байым, жеп койду. Айда! Ак тайлагым качып кетти.

Чоң ата төшөгүнөн шып көтөрүп ала коюп:

— Ай-ай, кантесиң куйтунум! Аччы, көзүңдү — деп, жалынып-жалбарат. Төшөгүнө ороп, салкын абага алып чыгып, дөбөгө, шар суунун боюна барып олтурушат. Бир аз тынчтанып кайра эле элире баштайт. Күндүзү чырым этип сеп алганы менен, түндөсү таңды-таң атканча уйку бетин көрбөй элирип жөөлүйт. Чоң ата, чоң эне чычаланы өксү кылбай от менен олтурушат. Керегеге илинген куйруктан үзүп кол кашыкка сызгырып, коргоңдун-

ду кошуп жалынга кактап көлкүлдөтүп эритип, калыпсыз жерге куюлган ийри-муйру эритиндини «жүрөк мончок» атап, небересинин мойнуна такты чоң энеси. Антпегенде кантет. Чоң эне дегендин иши ушу да. Төртүнчү түн дегенде гана баланын ысыганы, өңүнүн албырганы басаңдап тырп этпей тынч уктады. Абышка-кемпир да күдүндөшүп, жакаларын куушура кармашып «аллага миң мертебе тобо кылышты».

5. Кичинекей достор

Осмон шапайып өңдөн азып, көзү алайып, муун-жүүнү бошоп сакайды. Канткен менен шырп эткен дабыш чыкса элтендеп, ар кандай чоочун үнгө селт этип чоочукчал болду. Анын балапан көңүлүн оштонтуп, муун-жүүнүн тез кубаттанган — ак тайлагы. Ал так ошол ак тайлагы үчүн — көңүлдүү балдар бакчасын, кино, театрды таштап, алыс жол басып келбедиби.

Оорудан жеңилденип али түндө бут серппей уктаган бала жалган түш ченде илмейип баш көтөрдү. Үйдүн капшытынан:

— Бу-у-у-буу... лап, куду эмчектеги баладай чебеленген ичке үнгө жаргак кулагын делдейтти. Анын соңунан дагы бирөө:

— Ба-аа... ба-аа... а-лап мээримдүү баркырады.

Бул кош жаңырык биринен сала экинчиси саамдашып, бас менен тенор кошулуп ырдаган дуэттен бетер тынымсыз кайталанды. Мындай жагымдуу жаңырыктарга чоң атасы айткандай «көбү жүрөк» кичинекей шаарлык бир четинен шектүү тикирейсе, экинчиден, дайнын билүүгө кызыкты.

Санаасы тынчтанган абышка адатынча үрөң-бараңдан аттанып кеткен. Чоң энеси акак ийгин созолонтуп, капталына жанып коюп адатындай эшикти түрүп таштап ирегеде олтурган.

Осмон төшөгүнөн туруп, илмендеп чалыштай тартып шашыла басып жөнөгөндө, энеси карбаластап, түйдөгүн үзүп, ийгин ыргытып, эбелектей небересин илип ала койду да, кемселине ороп, тизесине кондуруду:

— Арам торсокем, орусчам, жаман кемпир-абышкаңын үрөйүн учуруп алдың, ээ. Өзүңдүн шоктугуңан көр. Бая эртең абышка экөөбүз «сең-мен» дешип бир топ челиштик.

Осмон үлбүрөй түшкөн кубакай бетин жыйрылтымыш болуп, кашын түйдү:

— Энеке, тиги эшиктегилер эмне бакырышат.

— Ыя арам, боз инген менен сүт ботоңду айтасыңбы?

Дүңүнөн чала түшүнгөн Осмон башын ийкеди.

— Эми кантейин, орусчам, ал сенин сүт ботоң, апасына курсагым ачты деп жатпайбы. А апасы болсо... Келе кой, эме кой... деп боздоп чакырганы ошол.

Осмон чоң энесинин сөзүн бөлүп, күлмүндөдү:

— Менин ак тайлагым менен апасы экөөбү?

— Ооба, торсокем.

— Ай-ий, мен сагындым. А сен эмне тайлак дебейсиң. Ботоңду билбейм мен.

Чоң эне эрдин шыпшынып, жеңил улутунду:

— Атаны торсокем ая, эми кантем. Кайнатамдын атын айтсам оозум жырылып калбайбы! Уктунбу, өпкөмдү чабайыным. Эми мени такыбай жүр... Сүт ботоң ээм айыкты деп ырдап жатат. Билдиңби.

Осмонго баарыдан чоң энесинин соңку сөзү жакты. Кыйлага делдейип тыңшап турду да:

— Ай-ий, чын эле. Көргөзчү, энеке. Апасы мени тебелебейби?

Ак тайлак үйдүн капшытындагы мамыда ноктолонун байланган. Түрүлгөн эшиктен көрүнбөгөн себеби ошол. Сыртка көтөрүп чыгарып көрсөтөйүн десе, Осмон чаңырып болбоду. Энеси баягы ферманын самсыган төөлөрү небак жайытка төрдү өрдөп кеткенин айтса да ынанбады. Айла түгөнгөн соң, чыгдан жактагы керегенин учундагы чийдин башынан кол салып, үзүк-туурдуктун жалгашкан жеринен коңул ачып, небересин шыкаалатты. Чоң энесинин айтканы калетсиз чындык. Ак тайлагы эби-сыны жок дардайып, тизесинде чуудалары саксайып, жонунда эки шиш тикчийген өркөчтөрү суналган чоң төөлөргө, айрыкча, кара атанга такыр эле окшобойт. Чыны менен өзү элестеткендей, чоң атасы сүрөттөп айткандай, бая күнү алыстан көрүп калганындай таптатынакай, бойтоюп кипкичинекей, дал өзү сыяктуу бала. Өзүнүн алаканындай болгон тегерек тыпыйган тамандарынан тартып, тикчийген өркөчтөрүнө чейин, шопойгон кыска куйругунан, үрпөйгөн кооз сызмадан нокто тагынган башына чейин үлпүлдөгөн апаппак тыбыт кийинген. Эч жери булганбаган таптаза. Жада калса, бакырайып көзү да окшош. Муунак-муунак кооз мамычага айлам.

пач кылып кыска байланган ак тайлак токтоно албай тегеренип апасын карайт:

— Бу... бу... курсагым ачты...— деп ыйлайт.

Баарыдан кызык, төш таянып жалгыз жүргөн апасы башын көтөрсө, кадимки аялдардай оңубураак калган кызыл жоолук салынып алган. «Баа... б... аа, желинимди сүткө толтуруп алып барам...» дегенсип, кайра бурулуп оттой кетет.

Осмон эмчек сураган кичинекей досунун тыным албай буу-лап боздогонун угуп, ал түгүл бакырайган көзүнөн аккан жашын көрүп, токтоно албады:

— Энеке, агытып ийчи. Эмчегин эмсин. Конфет жейби, кымыз ичеби, алып барып берейин.

Чоң эне бырс күлүп жиберип, небересин жерге түшүрдү.

— Эми кантем, арам торсойгон орусчам. Жүрөгүң дагы болк этип ыргып кетип жүрбөсүн, же коркпойсуңбу?

Осмон керегенин көзүндөгү ботинкасын алып, тыпылдата кие баштады:

— Эми коркпойм, энеке. Ак тайлак бөбөгүм да. Башыман аттаса да коркпойм.

* * *

Азыр Осмон ак тайлагынын жанында. Көрө элегиндеги кереметтүүдөй элестетүүнүн баары чындыкка айланып олтурат. Сүйлөшүүнүн, жакындашуунун гана ыгын таппайт. Анткени, ак тайлагынын тили жок да. Канткен менен ээсин — досун тааныган сымалданды. Коёндой бөжөйүп тизесин бүгүп чөгүп берди. Койкойгон мойнун ылдый сунуп, коёндукундай жырык эрдин кыбыратып, Осмондун кийим-башынан жыттагылап учурашты. Осмон да тыпыйган алаканы менен бакыракай көзүн, жалпак мурдун, жарык эринин сылагылап, бетин ыктатты. Тайлагынын түктүү жаагы Осмондун мөмө жүзүн ысытып баркыттай сылап өттү. Осмон дароо ичке мойнунан кош колдоп кучактап ала койду. Мындай жорукка көнбөгөн ак тайлак «ба» этип эки-үч ирет башын чулгуп «уят эмеспи» дегенсиди. Бөбөгүн эркелеткенсип өөп-жыттагылаган Осмонго бетме-бет бакырган тайлагынын оозунан жин атылбастан, бурк этип көбүргөндүн жакшынакай жыты келди. Осмон кубанганынан тып-тып жер тепкилеп, үнүн чыңк-чыңк чыгарды:

— Тайлагым, тайлагым, көбүргөн терип жедирем. Билдиңби?

Ак тайлак кыйкырык менен тыпылдаган дабыштан чочулап тура качты. Осмон мойнунан артылта салаалаган колу чыкпай, буту жерден көтөрүлүп селкинчек тээп калса болобу. Бирок бул жолу анчалык корккон жок. Өзүнөн кичүү болуп туруп, кебелбей так көтөрүп кеткенине, бийиктигине таңданды. Тайлагы мамыны тегеренгенде көзү ымыр-чымыр, башы айланкөчөк болуп, буту салаңдап, денеси ылдый тартып салаалары жылмышып жерге шоп этип тарс бир тиеринде, чоң энеси илип жогору көтөрүп, колун тайлактын мойнунан чыгарып алды:

— Өпкөмдү чабайын торсокем, не кылганы менен айбан баласы да. Этияттап ойно. Сенин өөп-жыттаганыңды билеби ал.

Осмон энесинин кучагынан сойлоп түшүп, эрдемсий сүйлөдү:

— Ай-ий, энеке, ак тайлагым сонун тура. Менин тилимди алат. Болбосо тим эле...

* * *

Осмон менен ак тайлактын достугу ушинтип башталды. Боз инген күн сайын ботосуна имерчиктеп, үйдүн жанынан алыстабайт. Ак тайлактын оюнкараактыгын айтпа. Куду бала сыяктуу шок. Мындай кыял Осмондун ого бетер кызыкчылыгын арбытты. Сүт, кант, конфет, нан жедирем деп аракеттенип, тажаганда ачууланып тим болгон. Эң акырында көбүргөндөн жулуп, алаканына салып келгенде, тайлагы адегенде бир-эки талын ирмеп көрүп, анан баарысын аймаган. Ал тургай бүдүрөкөй тили менен алаканынын отун кычыштырып жалмалап да жиберген. Кайсы тамакты жакшы көрөөрүн жана кантип жедирээр ыкымын тапкан Осмон:

— Айрөк, айрөк, ак тайлак. Кичинекей бала болуп туруп, ачуу көбүргөн жейсиң. Билдим, билдим...

Торсолондоп чуркап, көбүргөндөн кош тутамын толтуруп алып жетип, ыкыс берип алыстан сунуп көрсө, тайлагы мойнун созуп колунан талашып ирмеди. Анан мамыдан бошотуп, өзү улам кылчактай басып, бурдатып коюп ээрчитип басты. Бара-бара көбүргөндү алыстан сунуп, чуркап жөнөдү. Ак тайлак тайралаңдап, бурчат-

пай сонунан жетип барат. Осмондун кумары жазылганына ченем жок. Тутамындагы көбүргөнү ада болду, не кылар айласын таппай бет маңдайындагы көбүргөндүү белесчени көздөй чымылдады. Ак тайлагым келбей коёбу деген шектенүүсү төгүндүккө чыкты. Ал деле секселеңдеп ээсинен калбады. Өр таянганда секселеңдеп, түздөгүсүндөй тайралаңдай албады. Осмон болсо бир кыйла узап барып, боордогу шиберге оонай жыгылып, кур алаканын сунуп, тайлагын чакырды:

— Мо-мо! Жетпей калдыңбы. Келе кой, эс алалы. Күйүктүк, ээ... Тайлагы сөзүн түшүнгөнсүп, тартайган узун шыйрагын солбуп азоолок тегеренип турду. Анан чөгөлөй түшүп чалкасынан жаткан Осмонго ийри-муйру мойнун созду. Осмон «эми жаныма күнгө боорун тосуп оонап жатат. Тыныгып алып жогорулайбыз. Көбүргөн жулуп берем. Өзүм да кучагымды толтуруп алып келем» деген ойго кетти. Бирок ак тайлак андан «көбүргөн кана» дегендей ишаарат кылган эле. Эки астынкы гана шыйрагын бүгүп, ээсинин маңдайын, көзүн, бетин күдүрөкөй, күчтүү тили менен удаа-удая жалмалап алды. Көбүргөндүү шор тили, бетин, бөтөнчө көзүн ачыштырып жиберди. Осмон башын кыйшалаңдатып тыбырчылап тайлагын моюнга тепкилеп, ооз талаштыра муштагылады.

Тайлагы «бук» деп кыска үн чыгарып, таарынган эмедей чыңк ылдыйды көздөй тарталаңдап жөнөдү. Осмон ачышкан көздөрүн муштуму менен укалап, жеңи менен сүртүнүп жатып зорго ачып караса, тайлагы ураткан таштай чамберек атып олтуруп, түптүз боз ингенге жетти. Дароо эле энесинин колтугуна бөйтөйүп кирип, чопулдатып мамасын эме баштады. Осмон ошону көрүп, кош эринин жалагылап тамшанып суусап кетти. Көбүргөндү дароо унутту:

— Көөкөрдөгү кымызыман ичем,— деп кыйкырып, бүдүр ташы жок маамык боордон узатасынан жатып, ала салып кулап жөнөдү.

Дал ошол учурда чоң энеси боз үйдүн эшигинде ийгин жанып олтурган. Ийикти чимирилтип, чууданы со-золонтумуш эткени менен, тойпондошкон экөөнүн оюнуна кумар.

— Көрдүңбү, кемпир,— деди үйдүн капталын жандай бастырган чоң ата.— Окшошкон эки какмардын оюнун карачы. Үйүр алышып кетиптир, ээ.

— Үйүр алышканын айтпа, — деди чоң эне күлмүндөй. — Азыр чогуу чаран олтуруп түштөнөлү.

— Ээ, кемпир, баки жогунан куйтунтайдын кыңмыңкы басылганы ырас болбодубу. Аки-чүкү, кудай тааланын жазымы деп сеники өтпөдүбү.

Атынан түшүп, чоң ата күдүндөп мурутунан жымыйды. Балким ал, Осмонду айыктыруучу кудайдын кудрети жөнүндө жомокту мезелдеткен кемпирине күлгөндүр. А балким, небереси толорсугун көтөрүп каруу күчкө толоор замат өзүндөй малчы болоор деп, кубангандыр. Ананчы! Адам ар кандай ишке дуушар келет. Осмондун шаарда өскөнү ага тоскоолдук кылбайт.

ШҮКҮРБЕК БЕЙШЕНАЛИЕВ

ПРАВО

(Для старшего школьного возраста)

(Өспүрүмдөр үчүн)

Редактор *С. Өмүрбаев*
Худ. редактор *А. С. Осташев*
Техн. редактор *С. Сарыгулов*
Корректор *Р. Рустемова*

Терүүгө 27/IV 1960-ж. берилди. Басууга 9/VIII 1960-ж. кол коюлду. Кагаздын форматы 84×108¹/₃ 9,43 басма табак, 8,91 учёттук басма табак. Д—04182. Заказ 1087. Тиражи 6000. Мукабасыз баасы 2 с. 70 т. Мукабасы 1 с. Баасы 1961 ж. 1 январынан тартып 37 т.

Типография № 1 Полиграфиздата Министерства культуры
Киргизской ССР, г. Фрунзе, Дзержинского, 49.

е (хирс)
Б-35

ШУКУРБЕК
БЕЙШЕНАЛИЕВ

Ужук

ШҮКҮРБЕК
БЕЙШЕНАЛИЕВ

Ужур

Кыргыз Мамлекеттик
Окуу-Педагогика
Басмасы
Фрунзе
1960

ШҮКҮРБЕК
БЕЙШЕНАЛИЕВ

Ужур

Кыргыз Мамлекеттик
Окуу-Педагогика
Басмасы
Фрунзе
1960

МАЗМУНУ

Укук 3

Портреттик очерктер

Элдик жазуучу 9
Талант ташкындаганда 21
Ырчы Абдыкалык 29

Саякат очерктери

Улуу элдин жергесинде 41
Достуктун жумалыгы 78

Аңгемелер

Арсыз 93
Лениндин сүрөтү 123
Ленин жөнүндө 135
Кырсык 142
Өзүн-өзү тарбиялоо жөнүндө 148
Ашым 155
Ак тайлак 165

МАЗМУНУ

Укук 3

Портреттик очерктер

Элдик жазуучу 9
Талант ташкындаганда 21
Бирчы Абдыкалык 29

Саякат очерктери

Улуу элдин жергесинде 41
Достуктун жумалыгы 78

Аңгемелер

Арсыз 93
Лениндин сүрөтү 123
Ленин жөнүндө 135
Кырсык 142
Өзүн-өзү тарбиялоо жөнүндө 148
Ашым 155
Ак тайлак 165

УКУК

Бөбөктөр, көпчүлүгүнөр «укук» деген сөздүн тегин да, маңызын да чала моңол түшүнөсүңөр. Тендик, азаттык, эркиндик укугуна жетүү биздин ата-бабабыздын кылымдар бою көксөгөн мүдөөсү болучу.

Мындан далай жыл мурда дөөлөттүү карыя Жаркымбайдан эшиткен сөз балалык сезимиме терең чөккөндүктөнбү, күнү бүгүнкүдөй эсимде. Жайкы каникулга тарап, айылдын балдары Соң-Көлдүн төрүндөгү Бурган-Суу конушуна олтурушкан малчы ата-энелерибизге келгенбиз. Жайлоонун жыпар желинин аңкыган жытына, жайкалган шиберине моокубуз канбай, бир даарыбыз азоо тайларды үйрөтүп, бир даарыбыз топ чаап, шабият тээп, кенжелерибиз калпагын алып, көйнөгүн чечип, кооз канат калдыркан көпөлөктөрдү кууп, ар түрдүү оюн менен алекпиз. Жаркымбай карыя малын көзөмөлдөп коёт да, айдөшкө жамбаштай олтурушуп тогуз коргоол, чатыраш ойноп челишкен курбу абышкалардан негедир оолактай баштады. Эки-үч күн удаасы менен биз кызуу оюнга кирген мезгилде жалдуу жапалдаш кара атын жапырылтып чукул кирип келет да:

— Тууйт, эргулдарым, укуктуусунар, укуктуусунар — деп, чокчо күмүш сакалынан мулуң этип күлкүсүн жаркытып, андан бөлөк үн катпастан кайкытып жүрүп кетүүчү. Анан жапалдаш карасын өрөөлөп отко коюп, дөңсөөгө чыгып бизден көзүн айырбай, кээде чор баскан мукур колун серепчилей карай берүүчү. Качан гана шибердүү колот ала көлөкөлөнүп алды-алдыбыздан тарап жөнөгөндө, уюлдуу табылгы таягын орой-орой ныгыра таштап, төмөн карай бөкчөңдөй басып, дагы каргыл үнүн чыгаруучу:

— Тууйт, эргулдарым, укуктуусунар, укуктуусунар..

Карыянын бул жоругун баамдаган эки-үчөөбүз ар түркү жоруп, өзүбүзчө кужулдашып калдык.

— Укуктуусунар, укуктуусунар

— Жакемдин мындан бөлөк сөзү жокпу?

— Өзүнөн сурайлычы,— дедик да, жапалдаш карасын өрөөлөп коё берип, дөбө таянып чыгып бараткан убагында соңунан жеттик.

— Тууйт, окшошкон кара ала көздөрүм, укуктуусуңар, укуктуусуңар.— Дагы эле баягысын айтты.

Баарыбыз бир үндөн чурулдап жибердик:

— Эмнеге укуктуубуз. Айтсаңыз, Жаке?

Жакем дароо үксүйгөн буурул кашын чокмороктотуп чырт дей түштү. Айтар сөзүнөн адашкандай эриндери титиреп, каны таамп кара көк тарткан нурдуу бетинен бир тамчы бермет тоголонуп, куудай сакалын аралаган көз жашы заматта жарк эткен күлкүгө чагылышып, карыянын жүзү күмүш чийим сырдап кеткендей ого бетер ажарланды. Мен кубанганынан ыйлаган кишини биринчи жолу баамдашым. Жакемдин неге ушунчалык толкундаганы али бизге түшүнүксүз. Ал оюндагысын чорт, кесе айткан киши эле. Жетимдик, жетишсиздикке көкөйүн кестирбеген, жаштайынан дуушар болгон адам чыдагыс кордуктарга моюн сунбаган, киши көзүн карабай тыч оокат-тиричилик кылуу үчүн жер кесип, эл кыдырып, аркасыздан уурулук-шумдукту да башынан өткөргөн, ошентип жүрүп торолгон, ийилбеген бек, майтарылбаган курч, түз сөздүү, кайраттуу, белдүү адам дешээр эле айыл-ападагылар.

Биз оозубузду ачып айран-таң калдык.

— Тууйт, кара ала көздөрүм, — деди далайдан кийин сыйда мурутун сол ууртун көздөй аймай жылмайыңкы:

— Билемсиш этесинер а. Танданымыш этесинер а? Маминтип жадырап-жайнап, кыз-эркеги дебей тойпоңдошуп оюн-күлкүгө укуктуусуңар. Тырмактайыңардан көзүңөр ачык, окушка укуктуусуңар. Саякат, сайран курууга, каалаганды иштөөгө укуктуусуңар. Кийим даяр, тамак белен. Кудретиң жетсе асмандап учсам десен да жол сеники. А шору каткан илгеркинин балдарычы...— Жаркымбай карыя акыркы сөзүн күрмөп айта албай таяны менен күп эттире жерди чаап, кыйлага тилсиз мелтирер көгөргөн асманга тигилген да калган. Эртесинде кары сөзүн кунт коюп угуучу бир тобубузду ээрчитип, дал дөбөгө алып келген.

— Тууйт, кара ала көздөрүм. Кечээ буулугуп айта албай, сөзүмдүн аягына чыкпай калбадымбы. Бекеринен силерди үч-төрт күн акмалап жүрдү дейсиңерби. Жин-

— Жакемдин мындан бөлөк сөзү жокпу?

— Өзүнөн сурайлычы,— дедик да, жапалдаш карасын өрөөлөп коё берип, дөбө таянып чыгып бараткан убагында соңунан жеттик.

— Тууйт, окшошкон кара ала көздөрүм, укуктуусуңар, укуктуусуңар.— Дагы эле баягысын айтты.

Баарыбыз бир үндөн чурулдап жибердик:

— Эмнеге укуктуубуз. Айтсаңыз, Жаке?

Жакем дароо үксүйгөн буурул кашын чокмороктотуп чырт дей түштү. Айтар сөзүнөн адашкандай эриндери титиреп, каны таамп кара көк тарткан нурдуу бетинен бир тамчы бермет тоголонуп, куудай сакалын аралаган көз жашы заматта жарк эткен күлкүгө чагылышып, карыянын жүзү күмүш чийим сырдап кеткендей ого бетер ажарланды. Мен кубанганынан ыйлаган кишини биринчи жолу баамдашым. Жакемдин неге ушунчалык толкундаганы али бизге түшүнүксүз. Ал оюндагысын чорт, кесе айткан киши эле. Жетимдик, жетишсиздикке көкөйүн кестирбеген, жаштайынан дуушар болгон адам чыдагыс кордуктарга моюн сунбаган, киши көзүн карабай тыч оокат-тиричилик кылуу үчүн жер кесип, эл кыдырып, аркасыздан уурулук-шумдукту да башынан өткөргөн, ошентип жүрүп торолгон, ийилбеген бек, майтарылбаган курч, түз сөздүү, кайраттуу, белдүү адам дешээр эле айыл-ападагылар.

Биз оозубузду ачып айран-таң калдык.

— Тууйт, кара ала көздөрүм, — деди далайдан кийин сыйда мурутун сол ууртун көздөй аймай жылмайыңкы:

— Билемшиш этесинер а. Танданымыш этесинер а? Маминтип жадырап-жайнап, кыз-эркеги дебей тойпоңдошуп оюн-күлкүгө укуктуусуңар. Тырмактайыңардан көзүңөр ачык, окушка укуктуусуңар. Саякат, сайран курууга, каалаганды иштөөгө укуктуусуңар. Кийим даяр, тамак белен. Кудретиң жетсе асмандап учсам десен да жол сеники. А шору каткан илгеркинин балдарычы...— Жаркымбай карыя акыркы сөзүн күрмөп айта албай таяны менен күп эттире жерди чаап, кыйлага тилсиз мелтирер көгөргөн асманга тигилген да калган. Эртесинде кары сөзүн кунт коюп угуучу бир тобубузду ээрчитип, дал дөбөгө алып келген.

— Тууйт, кара ала көздөрүм. Кечээ буулугуп айта албай, сөзүмдүн аягына чыкпай калбадымбы. Бекеринен силерди үч-төрт күн акмалап жүрдү дейсиңерби. Жин-

диленип укуктуусунар деп кыйкырганым жок. О кубанчымды, о сүйүнгөнүмдү айта албай... Силердин ырыс-кешигиңерге балкып... Бул каңкайган баш жаралгандан шундай деп жүрбөгүлө. О биз да илгери бала болгонбуз. О бала болбой жерге кирели, а. Мобу силердин тиричилигиңерди түшүбүздө көрсөк жыргабадыкпы. Илгеркинин куу тумшуктары укук дегенден айланабы. Кийгеңиң куур менен таар. Дан жытын байдын балдары эле искебесе, актан башка жалчыга тамак кайда. А түгөнгүр жардынын баласы туулса бай шылдындап ит-куштун, курумшу-туткучтун атын койгонун кантесин. Кыз байкуш жүктүн бурчунда бүрүшүп, эшикке эркин басууга зар. О байдын, манаптын тукуму деген желмогуздарга каяша айтууга укуксузсун. Алардын астынан кыя басып, кылапат айтсаң өлдүң. О кокуй, мамнитип, тырактор, самалет дегенден дарек жок.

О мотурайган кара ала көздөрүм, советтик мыйзамга, мамынчалык укукка ыраазы болгула!

Кыраакы карыянын чолуп-чолуп өз түшүнүгүн бизге баяндап бергени ошол кезде балапан чактагы учкул сезимге өчпөс тагын калтырган. Ырас эле, укук биздин шыбагабызга бирге жаралгандай. Жарык дүйнөгө келип, оболку көз ачканда укуктун — таалайдын бешигине бөлөнөбүз. Ымыркайдын ырыс-кешиктүүлүгүн самап ата-эненин үйрүлүп түшө калышы табигый иш. Болочогуна үн салып жаңыдан төрөлгөн ымыркайга ата-эненин мээримин таң эртеңки күн шооласындай сүйкүмдүү. Кичинекей перзенттин өмүр-тиричилиги жөнүндө мамлекеттик, элдин камкордугу кошулса чексиз бактылуулуктун камсыз болгону эмеспи.

Бизде төрөт үйлөрүндө балдар кылдат врачтардын колунда төрөлөт. Ымыркайды жылуу-жумшак бапестеп өстүрүү үчүн энелерге мамлекет тарабынан чексиз кам көрүлөт. Эмгек акысы кадимкидей сакталат, үч айга жакып декреттик эс алууга чыгат. Ымыркай төрөлгөн соң яслилерде, анан балдар бакчаларында бардык жагынан шайма-шай шарт түзүлгөн сонун жайларда тарбияланышат. Мындай коллективдүү жагдайда бөбөктөр аң-сезимдүүлүккө, сүйө билүүчүлүккө, ар өнөргө шыктуулукка үйрөнүшөт. Ар бир бала жети жашынан тартып билим үйүнүн — мектептин жаркыраган босогосун атташат. Андач он жыл бою акысыз окуп, билимге, өнөр-кесипке көзү капыгып чыгышат.

диленип укуктуусунар деп кыйкырганым жок. О кубанчымды, о сүйүнгөнүмдү айта албай... Силердин ырыс-кешигиңерге балкып... Бул каңкайган баш жаралгандан шундай деп жүрбөгүлө. О биз да илгери бала болгонбуз. О бала болбой жерге кирели, а. Мобу силердин тиричилигиңерди түшүбүздө көрсөк жыргабадыкпы. Илгеркинин куу тумшуктары укук дегенден айланабы. Кийгеңиң куур менен таар. Дан жытын байдын балдары эле искебесе, актан башка жалчыга тамак кайда. А түгөнгүр жардынын баласы туулса бай шылдындап ит-куштун, курумшу-туткучтун атын койгонун кантесин. Кыз байкуш жүктүн бурчунда бүрүшүп, эшикке эркин басууга зар. О байдын, манаптын тукуму деген желмогуздарга каяша айтууга укуксузсун. Алардын астынан кыя басып, кылапат айтсаң өлдүң. О кокуй, мамнитип, тырактор, самалет дегенден дарек жок.

О мотурайган кара ала көздөрүм, советтик мыйзамга, мамынчалык укукка ыраазы болгула!

Кыраакы карыянын чолуп-чолуп өз түшүнүгүн бизге баяндап бергени ошол кезде балапан чактагы учкул сезимге өчпөс тагын калтырган. Ырас эле, укук биздин шыбагабызга бирге жаралгандай. Жарык дүйнөгө келип, оболку көз ачканда укуктун — таалайдын бешигине бөлөнөбүз. Ымыркайдын ырыс-кешиктүүлүгүн самап ата-эненин үйрүлүп түшө калышы табигый иш. Болочогуна үн салып жаңыдан төрөлгөн ымыркайга ата-эненин мээримин таң эртеңки күн шооласындай сүйкүмдүү. Кичинекей перзенттин өмүр-тиричилиги жөнүндө мамлекеттик, элдин камкордугу кошулса чексиз бактылуулуктун камсыз болгону эмеспи.

Бизде төрөт үйлөрүндө балдар кылдат врачтардын колунда төрөлөт. Ымыркайды жылуу-жумшак бапестеп өстүрүү үчүн энелерге мамлекет тарабынан чексиз кам көрүлөт. Эмгек акысы кадимкидей сакталат, үч айга жакып декреттик эс алууга чыгат. Ымыркай төрөлгөн соң яслилерде, анан балдар бакчаларында бардык жагынан шайма-шай шарт түзүлгөн сонун жайларда тарбияланышат. Мындай коллективдүү жагдайда бөбөктөр аң-сезимдүүлүккө, сүйө билүүчүлүккө, ар өнөргө шыктуулукка үйрөнүшөт. Ар бир бала жети жашынан тартып билим үйүнүн — мектептин жаркыраган босогосун атташат. Андач он жыл бою акысыз окуп, билимге, өнөр-кесипке көзү капыгып чыгышат.

Орто билимге ээ болгон соң, шыктуулуктарына, жөндөмдүүлүктөрүнө карай жогорку окуу жайларын көздөй канат сермешет. Окуудан тараган жайкы каникул мезгилинде миндеген балдар учу-кыйрына көз жетпеген атамекенибиздин эң кооз бурчтарында салынган балдар санаторийлеринде, лагерлеринде дем алышып, ден соолуктарын чыңдашат.

Бош убактысында эне-атасынын ар кандай жумушуна кол кабыш кылышат. Ар бири өлкөсүн даңктандырып, эл-журтунун алкышына бөлөнгүсү, илимден, техникадан, эмгектен зор жаңылык жараткысы келет. Ырас эле жаш улан, кыз сен шыктана, сыймыктана турган укмуштуу жаңы табылгалар, айтсак, жердин жасалма жандоочусу ж. у. с. бүт ааламды таң калтырган кереметтер биздин советтик адамдардын, сенин мекендешиңдин колунан жаралып олтурбайбы. Бизде чалкыган ойлууларга, чебер колдууларга, жалын жүрөктөргө шык, күч-кубат жаратуучу өлчөөсүз мүмкүнчүлүктөр бар. Ага ар бир жаш муун талаптана бер. СССРдин конституциясында (негизги законунда) окууга, билим алууга, эмгектенүүгө, дем алууга советтик адамдардын жашынан карысына дейре чексиз укук берилген.

Советтик өлкөнүн жаш гражданини, социалисттик коомдун чыныгы мүчөсү, коммунизмдин татыктуу куруучусу болгон бөбөктөр, элиңердин бактысы үчүн талпына, талаптана бергиле!

Орто билимге ээ болгон соң, шыктуулуктарына, жөндөмдүүлүктөрүнө карай жогорку окуу жайларын көздөй канат сермешет. Окуудан тараган жайкы каникул мезгилинде миндеген балдар учу-кыйрына көз жетпеген атамекенибиздин эң кооз бурчтарында салынган балдар санаторийлеринде, лагерлеринде дем алышып, ден соолуктарын чыңдашат.

Бош убактысында эне-атасынын ар кандай жумушуна кол кабыш кылышат. Ар бири өлкөсүн даңктандырып, эл-журтунун алкышына бөлөнгүсү, илимден, техникадан, эмгектен зор жаңылык жараткысы келет. Ырас эле жаш улан, кыз сен шыктана, сыймыктана турган укмуштуу жаңы табылгалар, айтсаңк, жердин жасалма жандоочусу ж. у. с. бүт ааламды таң калтырган кереметтер биздин советтик адамдардын, сенин мекендешиңдин колунан жаралып олтурбайбы. Бизде чалкыган ойлууларга, чебер колдууларга, жалын жүрөктөргө шык, күч-кубат жаратуучу өлчөөсүз мүмкүнчүлүктөр бар. Ага ар бир жаш муун талаптана бер. СССРдин конституциясында (негизги законунда) окууга, билим алууга, эмгектенүүгө, дем алууга советтик адамдардын жашынан карысына дейре чексиз укук берилген.

Советтик өлкөнүн жаш гражданини, социалисттик коомдун чыныгы мүчөсү, коммунизмдин татыктуу куруучусу болгон бөбөктөр, элиңердин бактысы үчүн талпына, талаптана бергиле!

ПОРТРЕТТИК ОЧЕРКТЕР

ЭЛДИК ЖАЗУУЧУ

Туманга чүмкөлгөн асман бети тунарык тартып, жерге да көлөкөсүн каптап турат. Мелтиреп жаткан Ысык-Көл түрмөктөлгөн толкундарын берметтей чачыратып, жээкке серпип, кайгыга буулукканын баяндагансыйт. Көл үстүнөн учуп конгон канаттуулардан башка караанды көрүү кыйын. Ушинтип жайдак көл өзү менен өзү элпурушуп, алда немени айткансып күңгүрөнүп, кээде ичинен тынып, жай гана толкуп жатат. Толкунга кубаланган желкайык, балыкка тор жайган, кайырмак салган бирин-серин жарды-жалчылар көрүнөт. Ысык-Көлдүн эски элеси мына ушуларды гана эске түшүрөт. Так ушул элес таандык болгон 1911-жылы көлдүн боюнан анчалык алыс эмес Кең-Суу айлында азыркы атактуу жазуучу, кыргыз элинин даңктуу уулу Түгөлбай Сыдыкбеков туулган.

* * *

Жергиликтүү бай-манаптар менен кыйыр туушкандарынан катуу ыза көргөн болочок жазуучунун чоң атасы Бегалы туулуп өскөн мекени Жумгалды таштап, көл боюна көчүп келет. Чарбачылыкка жайлуу Кең-Суунун берекелүү өрөөнүндө Бегалынын бала-бакырасы бекем олтурукташып калат.

Түгөлбайдын атасы Сыдыкбек менен энеси Айымкандын кубанычы — колундагы чиңдей тизилген он жети баласы. Алардын тогузу уул, сегизи кыз эле. Түгөлбай тогуз уулдун кенжеси болгон. Сыдыкбек менен Айымкан жонунун жукалыгына карабастан, өзүлөрү кийген-ичкендерине кайыл болуп, балдарын бапестеп багып, бепөлөп өстүрүүгө далалат кылышкан. Алар аман-эсен чоңоюп, эр жетип, эл милдетин аткарып, өзүлөрүнчө айыл конуп, ата даңкын чыгарса деген таттуу тилек ата-эненин жүрөгүн бийлеген.

Сыдыкбек ар кандай жумушка белдүү, кара күчүнө ишенген салабаттуу, адамдардын арасына чагым салууну жек көргөн, өз алдынча тынч жашоону сүйгөн жумшак мүнөздүү жоош, бирок өткөн-кеткенден нускалуу сөздөрдү чубурткан сөзмөр киши болгон.

Сыдыкбектин үй-бүлөсүнүн ынтымактуулугу менен келечекки таттуу максатына каргашалуу «Улуу тумоо» мыкачы колун салып кыйрата баштайт. Чечек аттуу жуугуштуу ооруну айыктыруунун айласын таба албаган караңгы калк, анын атын түз атоодон да айбыгышып «Улуу тумоо» деп тергей турган. «Улуу тумоо» Сыдыкбек менен Айымкандын жүрөгүн үшүтүп, мөмөдөй жайнаган он бир баласынан ажыратат. Кайгынын чогуна какталып, азаптоктун өртүнө чалдыккан ата-эне колунда калган эки уул, төрт кызынын арзар өмүрүн тилешип, белди бекем буунуп, термелеп күнүмдүк оокатка киришишет. Алааматтан аман калгандардын бири ата-эненин сүйүүсүнө анчейин бөлөнө элек, балдардын эң кенжеси, болбураган жоош Түгөлбай болчу. Ал ыр-чырдан тышкары жылаңайлак бутун коломтодогу отко кактап, берген тамагын жеп, бербесе сурабай, сүйлөгөндөрдүн сөздөрүн тыңшап, момурап олтура бере турган. Аман калган эки уулу Түмөнбай менен Түгөлбай жана кыздары бой көтөрүп жетиле электе таалайы тайкы бүлөнү кайгылуу кара туман дагы каптады. Үйдүн ээси, балдардын камкор атасы Сыдыкбекти шум ажал кучагына ыртты.

Катуу добулдан жерге омкорулуп түшүп, бирин-серин тамырлары гана калган көп бутактуу чоң түп арчадан бетер, Сыдыкбектин бүлөсү кыргынга учурап, үйү жетимсиреди. Бака-шака түшкөн күлкүлөр тыйылып, боздөгөн үн үй ичин томсортту. Төрт жашар Түгөлбай бакырайган тунук көзүнөн азаптын ачуу жашын мончоктотуп бүрүшүп апасына корголоду. Болочок таланттын апасы Айымкан иштин жөнүнө түшүнгөн, токтоо, кыйынчылыктар канчалык мүнкүрөтсө да, акыл-эсин жыйып, келечектен үмүт кылган кайраттуу киши эле.

— Өлгөн тирилип келбейт. Көз жашыңарды аарчыл, белиңерди бекем буугула. Силердин да көрөр күнүңөр, ичээр сууңар бар. Жетим-жесир болсок да оокаг өтөөр — деп, балдарынын көз жашын сүртүп, кайрат айтат. Эл ичинде эптеп-септеп балдарын багып турат. Көп узатпай эле 1916-жылы кайгылуу жетим-жесирди кайрадан кара түн каптайт. Көл боюндагы эл дүрдүгүп Текести бет алып

Сыдыкбек ар кандай жумушка белдүү, кара күчүнө ишенген салабаттуу, адамдардын арасына чагым салууну жек көргөн, өз алдынча тынч жашоону сүйгөн жумшак мүнөздүү жоош, бирок өткөн-кеткенден нускалуу сөздөрдү чубурткан сөзмөр киши болгон.

Сыдыкбектин үй-бүлөсүнүн ынтымактуулугу менен келечекки таттуу максатына каргашалуу «Улуу тумоо» мыкачы колун салып кыйрата баштайт. Чечек аттуу жуугуштуу ооруну айыктыруунун айласын таба албаган караңгы калк, анын атын түз атоодон да айбыгышып «Улуу тумоо» деп тергей турган. «Улуу тумоо» Сыдыкбек менен Айымкандын жүрөгүн үшүтүп, мөмөдөй жайнаган он бир баласынан ажыратат. Кайгынын чогуна какталып, азаптоктун өртүнө чалдыккан ата-эне колунда калган эки уул, төрт кызынын арзар өмүрүн тилешип, белди бекем буунуп, термелеп күнүмдүк оокатка киришишет. Алааматтан аман калгандардын бири ата-эненин сүйүүсүнө анчейин бөлөнө элек, балдардын эң кенжеси, болбураган жоош Түгөлбай болчу. Ал ыр-чырдан тышкары жылаңайлак бутун коломтодогу отко кактап, берген тамагын жеп, бербесе сурабай, сүйлөгөндөрдүн сөздөрүн тыңшап, момурап олтура бере турган. Аман калган эки уулу Түмөнбай менен Түгөлбай жана кыздары бой көтөрүп жетиле электе таалайы тайкы бүлөнү кайгылуу кара туман дагы каптады. Үйдүн ээси, балдардын камкор атасы Сыдыкбекти шум ажал кучагына тартты.

Катуу добулдан жерге омкорулуп түшүп, бирин-серин тамырлары гана калган көп бутактуу чоң түп арчадан бетер, Сыдыкбектин бүлөсү кыргынга учурап, үйү жетимсиреди. Бака-шака түшкөн күлкүлөр тыйылып, боздөгөн үн үй ичин томсортту. Төрт жашар Түгөлбай бакырайган тунук көзүнөн азаптын ачуу жашын мончоктотуп бүрүшүп апасына корголоду. Болочок таланттын апасы Айымкан иштин жөнүнө түшүнгөн, токтоо, кыйынчылыктар канчалык мүнкүрөтсө да, акыл-эсин жыйып, келечектен үмүт кылган кайраттуу киши эле.

— Өлгөн тирилип келбейт. Көз жашыңарды аарчып, белиңерди бекем буугула. Силердин да көрөр күнүңөр, ичээр сууңар бар. Жетим-жесир болсок да оокаг өтөөр — деп, балдарынын көз жашын сүртүп, кайрат айтат. Эл ичинде эптеп-септеп балдарын багып турат. Көп узатпай эле 1916-жылы кайгылуу жетим-жесирди кайрадан кара түн каптайт. Көл боюндагы эл дүрдүгүп Текести бет алып

үркүп калышат. Айымкан да үч жетимиң жетелеп Кытай жерин бет алат. Текесте арып-ачып бир жылча баш калкалашат. 1917-жылы кайра тартышып, чыгыш Казакстанга келишет. Ал жерде отурукташкан уйгурлар жашап турушкан. Ач-жылаңач үркөндөр үйдөн үйдү, кыштактан кыштакты кыдырышып кудайы тилеп жан сакташат. Айымкан балдарын жетелеп Кором, Челек, Малыбай деген кыштактарды кыдырып жүргөн.

Ач кишиге тамактын жыты алда кайдан келет эмеспи. Көп учурларда дандырга бышып жаткан нандын буруксуган жытын кубалап, ач кишилер наабайчылардын үйүнө жетип барышчу. Боргулданып тердеген наабайчылар дандырдан кыпкызыл болуп бышкан тегерек тококторду сыйрып алып чарага үймөлөп салып жатканын көргөндө, кайырчылар кайра-кайра тамшанып көздөрү акыйып нанга кадалып калчу. Кайырчы эне-ата чөгөлөп олтура калып, алаканын жайып, дүйнөдөгү болгон жакшылыктардын баарын наабайчыга жамап, бир сындырым нан берүүсүн талап кылып бата берүүчү. Айрым мээримдүү наабайчылар кайырчынын аты-жөнүн сурап бирдеме берип, ыраазы кылып узатуучу.

Түгөлбай болсо, чаң басып, чачы кабагына түшкөн калдайган чоң башын салаңдатып, үн дебестен тамшанып коюп, жалжылдап тигиле берүүчү. Ошондуктан аны апасы Айымкан — топуктуум деп маңдайынан сүйүп дайыма эркелетээр эле. Кайырчылап жүрүп жол тартып баратканда жана чаалыгып-чарчап бир жерге баш калкалап түнөгөндө Айымкан балдарына жетим жүрүп жетилген, баатыр, өнөрпоз, чебер болгон балдар жөнүндө сонун-сонун жомокторду айтуучу. Баарысынан Түгөлбай кунтун коюп угучу.

Жөө жетелешип 1918-жылы жайында апиим кызыл тазыл гүлүн ачып, жер көрктөнүп турган учурда туулуп өскөн жери Кең-Сууга келишти.

Россияда Октябрдын жарык таңы атып, шооласы алыскы тоо арасындагы кыргызга тийип, эл тынчтанып калган эле. Ошондой болсо да помещиктер менен кулактар тымызын жатып алып, эл бийлеп турушкан.

Улуу агасы Түмөнбай карууга кирип, албеттүү иштерман болуп бой тартып калган. Түгөлбай да майда жумушка кол кабыш кылыша баштаган.

— Музоочук мундурбайт деген ушул. Эми, балдарым, өлбөсөк оокат кылабыз. Кол арага жарап калдыңар. Би-

үркүп калышат. Айымкан да үч жетимиң жетелеп Кытай жерин бет алат. Текесте арып-ачып бир жылча баш калкалашат. 1917-жылы кайра тартышып, чыгыш Казакстанга келишет. Ал жерде отурукташкан уйгурлар жашап турушкан. Ач-жылаңач үркөндөр үйдөн үйдү, кыштактан кыштакты кыдырышып кудайы тилеп жан сакташат. Айымкан балдарын жетелеп Кором, Челек, Малыбай деген кыштактарды кыдырып жүргөн.

Ач кишиге тамактын жыты алда кайдан келет эмеспи. Көп учурларда дандырга бышып жаткан нандын буруксуган жытын кубалап, ач кишилер наабайчылардын үйүнө жетип барышчу. Боргулданып тердеген наабайчылар дандырдан кыпкызыл болуп бышкан тегерек тококторду сыйрып алып чарага үймөлөп салып жатканын көргөндө, кайырчылар кайра-кайра тамшанып көздөрү акыйып нанга кадалып калчу. Кайырчы эне-ата чөгөлөп олтура калып, алаканын жайып, дүйнөдөгү болгон жакшылыктардын баарын наабайчыга жамап, бир сындырым нан берүүсүн талап кылып бата берүүчү. Айрым мээримдүү наабайчылар кайырчынын аты-жөнүн сурап бирдеме берип, ыраазы кылып узатуучу.

Түгөлбай болсо, чаң басып, чачы кабагына түшкөн калдайган чоң башын салаңдатып, үн дебестен тамшанып коюп, жалжылдап тигиле берүүчү. Ошондуктан аны апасы Айымкан — топуктуум деп маңдайынан сүйүп дайыма эркелетээр эле. Кайырчылап жүрүп жол тартып баратканда жана чаалыгып-чарчап бир жерге баш калкалап түнөгөндө Айымкан балдарына жетим жүрүп жетилген, баатыр, өнөрпоз, чебер болгон балдар жөнүндө сонун-сонун жомокторду айтуучу. Баарысынан Түгөлбай кунтун коюп угучу.

Жөө жетелешип 1918-жылы жайында апиим кызыл тазыл гүлүн ачып, жер көрктөнүп турган учурда туулуп өскөн жери Кең-Сууга келишти.

Россияда Октябрдын жарык таңы атып, шооласы алыскы тоо арасындагы кыргызга тийип, эл тынчтанып калган эле. Ошондой болсо да помещиктер менен кулактар тымызын жатып алып, эл бийлеп турушкан.

Улуу агасы Түмөнбай карууга кирип, албеттүү иштерман болуп бой тартып калган. Түгөлбай да майда жумушка кол кабыш кылыша баштаган.

— Музоочук мундурбайт деген ушул. Эми, балдарым, өлбөсөк оокат кылабыз. Кол арага жарап калдыңар. Би-

рөө менен биргелешип алалы — деп, Айымкан балдарына кеңеш салат. Ошол эле күздө Василий Коровин деген оруска Айымкан балдары менен малайлыкка барат. Коровиндин отун жагып, суусун алып, малын багып, эгинин айдашып, мурункуга караганда бир аз жакшы турмушка ээ болушат. Курсактары тоюнуп, кийимдери бүтөлөт. Иштерман Түмөнбай үйдүн ээси боло баштайт. Жаш Түгөлбай суу алуу, музоо кайтаруу, чай кайнатуу милдетин аткарат. Ак ниет бүлөнүн эмгегине көзү жеткен Коровин да аларга түзүк карашат. Аларды малайым эмес, компаниям — ортоктошуп оокат кылган адамдарым деп эсептейт. Ал болсо адам күчүнөн пайдалануудан сактангандыгы болсо керек.

Василийдин аялы ачуулуу адам эле. Кызматында жүргөндөрдүн баарысын атынан айтпастан өзүнчө бир бөлөк ат коюп алуучу. Түгөлбайды Букашка деп чакыруучу. Бир күнү Букашка кандайдыр бир кырсык менен самоорду суу куйбай жагып, эритип жиберет. Ачуулуу хозыйка аны жемелеп уруп-согот. Коровин түн ичинде балдарына тамгаларды окутуучу. Кечке жумушта жүрүп чарчаганына карабастан, Букашка да алардын жанына олтуруп кызыгуу менен орус тамгаларын үйрөнө баштаган. Жаатаарда гана үйүнө келип, апасынын жомокторун, кошокторун угуп жатып уйкуга кетүүчү. Жашоо тиричилиги кадимкидей жүрүп, көңүлү жайлана баштаган Айымкан апа бир күнү эле уулу менен сүйлөшүп олтурган кезинде:

— Анык азамат болчу мыкты-мыкты уулдарым өлүп, эки жаманым—эң улуум Түмөнбай менен эң кенжем Түгөлбай калдыңар. Буга шүгүр, — деп тамашалайт.

— Калп айтасың. Алар жамандыгынан өлүп калышкан да. Болбосо тирүү жүрүшпөйт беле,— деп Түгөлбайдын күлкү салганы алигиче эсинде. Айымкан кичи уулунун окууга дилгирлигин байкап, мектепке киргизүүгө аракеттенет. Түгөлбай 1924-жылы А. П. Чехов атындагы биринчи баскычтагы орус мектебине окууга кирет. Окуу — жетимдин көксөгөн максатынын бири болгон. Кат таанып, сабатсыздыгы жоюла баштаганда окуу китептериндеги орус жомокторун, аңгемелерин кызыгып окууга киришет. Барынан Тургеневдин «Мумусу» балапан жүрөгүн балкытып, таттуу таасирин тереңге чөгөрөт.

Пушкиндин, Лермонтовдун ырларын окуй баштайт. Болочок жазуучунун назик сезими эң биринчи ирет улуу орустун классикалык адабиятынын булагынын даамын